

Széchenyi István Egyetem
Regionális- és Gazdaságtudományi Doktori Iskola

Kovács András

okleveles közgazdász

Kereskedelem határok nélkül

A határ menti kiskereskedelem sajátosságai a szlovák-magyar
határtérség nyugati felében

Doktori értekezés

Témavezető:

Prof. Nemes Nagy József DSc.
egyetemi tanár

Győr, 2010

Tartalomjegyzék

Bevezetés.....	6
1. Témaválasztás indoklása, célkitűzés	9
2. Vizsgálati módszerek, hipotézisek	13
3. A határkutatások.....	16
3.1. Nemzetközi kutatóközpontok, kutatási programok.....	16
3.2. Hazai határkutatások	19
3.2.1. A hazai határkutatások fejlődéstörténete és intézményrendszere.....	19
3.2.2. A kutatás fő irányai és eddigi eredményei.....	20
4. A határ menti térfolyamatok fogalomrendszere.....	26
4.1.1. A határdefiníció normatív megközelítése.....	28
4.1.2. A határok funkcionális megközelítése.....	32
5. Határok és termelési tényező áramlások	45
5.1. Közgazdasági megközelítés.....	45
5.2. Regionális (tértudományi) megközelítés	47
5.3. Határgazdaságtan megközelítés.....	50
5.4. Egységes határgazdaságtan modell (felé).....	54
6. Határ menti kiskereskedelem	62
6.1. Határ menti kiskereskedelem és bevásárló turizmus.....	62
6.2. A határ menti kiskereskedelem eddigi kutatási eredményei	64
6.2.1. Nemzetközi eredmények	65
6.2.2. Hazai kutatások.....	66
6.3. A határ menti kiskereskedelem motivációi	67
7. A kiskereskedelmi folyamatok vizsgálata a szlovák-magyar határtérség nyugati felében ..	72
7.1. A vizsgálat céljai	72
7.2. A vizsgálat módszerei, sajátosságai	73
7.3. A vizsgált térség lehatárolása, a lehatárolás problémái.....	76
7.4. A vizsgált térség bemutatása	77
7.4.1. Településszerkezet, népességszám	78
7.4.2. Gazdaság, munkaerő-mobilitás.....	79
7.4.3. A határtérség kiskereskedelmi hálózatának fejlődési folyamatai az elmúlt években.....	82

7.5. Határ menti kiskereskedelem – kínálati megközelítés	89
7.5.1. A minta bemutatása	89
7.5.2. A határ menti kiskereskedelem jellegzetességei.....	94
7.5.3. A makrokörnyezeti hatások értékelése (kiskereskedelmi hálózat vizsgálat)101	
7.6. Határ menti kiskereskedelem – keresleti megközelítés.....	106
7.6.1. A megkérdezés sajátosságai	106
7.6.2. A minta bemutatása	107
7.6.3. A határ menti kiskereskedelem jellemző vonásai.....	110
7.6.4. A makrokörnyezeti hatások értékelése (lakossági megkérdezés).....	132
8. Összefoglaló értékelés, következtetések	137
9. A közeljövő lehetséges kutatási irányai	143
Felhasznált irodalom	145
Mellékletek.....	154

Ábrák jegyzéke

1. ÁBRA: A JOURNAL OF BORDERLANDS STUDIES-BAN PUBLIKÁLT MŰVEK TÉMÁJUK SZERINT CSOPORTOSÍTVA, 1986-2007.....	18
2. ÁBRA: HATÁRJELLEMZŐK ELLENTÉTPÁRJAI.....	30
3. ÁBRA: RÉGIÓK CSOPORTOSÍTÁSA.....	39
4. ÁBRA: A HATÁR MENTI TERÜLET ÉS A HATÁRRÉGIÓ KIALAKULÁSA.....	39
5. ÁBRA: HATÁR MENTI TEREK TÍPIZÁLÁSA.....	41
6. ÁBRA: A TERMELÉS MEGOSZLÁSA A KÉTRÉGIÓS MODELLBEN.....	46
7. ÁBRA: A POLITIKA CENTRIPETÁLIS, A GAZDASÁG CENTRIFUGÁLIS HATÁSA.....	48
8. ÁBRA: VÁSÁRVONALAK ÉS VÁSÁRVÁROSOK KIALAKULÁSA FÖLDRAJZI TÁJHATÁROKON.....	49
9. ÁBRA: HATÁR MENTI KAPCSOLATOK ALAKULÁSA ERŐS ÁLLAMI (KÖZPONTI) ELLENŐRZÉS MELLETT ÉS ERŐS HELYI AUTONÓMIA ESETÉN.....	50
10. ÁBRA: A HATÁROK HATÁSA A HATÁRON ÁTNYÚLÓ TÉNYEZŐÁRAMLÁSOKRA.....	51
11. ÁBRA: A HATÁRON ÁTNYÚLÓ GAZDASÁGI KAPCSOLATOK FEJLŐDÉSÉNEK MODELLJE.....	52
12. ÁBRA: HATÁRGAZDASÁG ÉS A BEFOLYÁSOLÓ TÉNYEZŐK RENDSZERE.....	55
13. ÁBRA: A HATÁR MENTI KISKERESKEDELEM ÖSSZEFÜGGÉSRENDSZERE.....	68
14. ÁBRA: A HATÁR MENTI KISKERESKEDELEM KÖLTSÉGEI ÉS HASZNAI.....	70
15. ÁBRA: A VIZSGÁLT TÉRSÉG TELEPÜLÉSEINEK LAKÓNÉPESSÉGSZÁMA, A VÁROSOK ELHELYEZKEDÉSE.....	79
16. ÁBRA: A NOKIA KOMÁROM KFT. MUNKAERŐ-PIACI VONZÁSKÖRZETE, 2007.....	81
17. ÁBRA: ÉLELMISZER ÜZLETEK SZÁMÁNAK ALAKULÁSA NÉHÁNY VIZSGÁLT SZLOVÁKIAI VÁROSBAN.....	85
18. ÁBRA: ÉLELMISZER ÜZLETEK SZÁMÁNAK ALAKULÁSA NÉHÁNY VIZSGÁLT MAGYAR VÁROSBAN.....	86
19. ÁBRA: A FORINT-KORONA ÁRFOLYAM ALAKULÁSA, 1997-2009.....	87
20. ÁBRA: A MEGKÉRDEZETT ÜZLETEK JOGI FORMA SZERINT.....	89
21. ÁBRA: A MEGKÉRDEZETT VÁLLALKOZÁSOK MŰKÖDÉSÜK IDEJE SZERINT.....	90
22. ÁBRA: A MEGKÉRDEZETT ÜZLETEK PROFILJA.....	91
23. ÁBRA: A VÁLLALKOZÁSOK AZ ALKALMAZOTTI LÉTSZÁM SZERINT.....	92
24. ÁBRA: A VÁLLALKOZÁS PIACI HELYZETÉNEK MEGÍTÉLÉSE.....	93
25. ÁBRA: VÁSÁRLÓK SZÁMA AZ ÜZLETEKBEN.....	94
26. ÁBRA: A HATÁRON TÚLRÓL ÉRKEZŐK KÖLTÉSEI AZ ÜZLET FORGALMÁBÓL.....	95
27. ÁBRA: A VÁSÁRLÁSONKÉNTI KÖLTÉS MEGOSZLÁSA, FT.....	96
28. ÁBRA: A BOLTOSOK SZOLGÁLTATÁSAI A HATÁRON TÚLRÓL ÉRKEZŐKNEK, EMLÍTÉSEK ARÁNYA.....	97
29. ÁBRA: A HATÁRON TÚLRÓL ÉRKEZŐ VÁSÁRLÓK KEVESEBBET KÖLTENEK, MINT A HAZAIK.....	98
30. ÁBRA: A HATÁRON TÚLRÓL ÉRKEZŐ VÁSÁRLÓK VISSZATÉRŐ ÜGYFELEK.....	98
31. ÁBRA: A HATÁRON TÚLRÓL ÉRKEZŐK ELŐRE MEGHATÁROZOTT VÁSÁRLÁSI CÉLLAL ÉRKEZNEK.....	99
32. ÁBRA: A HATÁRON TÚLRÓL ÉRKEZŐK RITKÁBBAN VÁSÁROLNAK AZ ÜZLETBEN, MINT A HAZAIK.....	100
33. ÁBRA: A HATÁRON TÚLRÓL ÉRKEZŐ VÁSÁRLÓK ÜZLETTEL ELVÁRÁSAI JELENTŐSEN KÜLÖNBÖZNEK A HAZAI VÁSÁRLÓK HASONLÓ JELLEMZŐITŐL.....	100
34. ÁBRA: A HATÁRON TÚLRÓL ÉRKEZŐK SZÁMÁNAK VÁLTOZÁSA 2007-HEZ KÉPEST.....	101
35. ÁBRA: AZ EU-CSATLAKOZÁS HATÁSÁNAK ÉRTÉKELÉSE.....	102
36. ÁBRA: A SCHENGENI-CSATLAKOZÁS HATÁSÁNAK MEGÍTÉLÉSE.....	103

37. ÁBRA: A HATÁRON TÚLI KISKERESKEDELMI HÁLÓZAT FEJLETTSÉGÉNEK HATÁSA	103
38. ÁBRA: A VILÁGGAZDASÁGI VÁLSÁG HATÁSÁNAK ÉRTÉKELÉSE	104
39. ÁBRA: A TÉRSÉG GAZDASÁGÁNAK UTÓBBI ÉVEKBEN TAPASZTALT FEJLŐDÉSE	104
40. ÁBRA: A LAKOSSÁGI JÖVEDELMEK ALAKULÁSÁNAK HATÁSA	105
41. ÁBRA: A MEGKÉRDEZETTEK MEGOSZLÁSA LAKHELY SZERIN	106
42. ÁBRA: A MEGKÉRDEZETTEK NEMEK SZERINTI MEGOSZLÁSA	107
43. ÁBRA: A MEGKÉRDEZETTEK KOR SZERINTI MEGOSZLÁSA, %	108
44. ÁBRA: A MEGKÉRDEZETTEK ISKOLAI VÉGZETTSÉG SZERINT	109
45. ÁBRA: A MEGKÉRDEZETTEK FOGLALKOZÁS SZERINTI MEGOSZLÁSA	109
46. ÁBRA: A MEGKÉRDEZETTEK HÁZTARTÁS-NAGYSÁGA, FŐ	110
47. ÁBRA: A MEGKÉRDEZETTEK VÁSÁRLÁSI GYAKORISÁGA A HATÁR TÚLOLDALÁN	112
48. ÁBRA: A MEGKÉRDEZETTEK VÁSÁRLÁSI GYAKORISÁGA LAKHELY SZERINT	113
49. ÁBRA: A VÁSÁRLÁSI GYAKORISÁG ÉS JÖVEDELMEK (ELKÖLTHETŐ JÖVEDELEMHÁNYAD) ÖSSZEFÜGGÉSEI A HATÁR KÉT OLDALÁN	114
50. ÁBRA: A SZLOVÁKIAI MEGKÉRDEZETTEK MUNKAHELYE ÉS VÁSÁRLÁSI GYAKORISÁGA MAGYARORSZÁGON	115
51. ÁBRA: A MEGKÉRDEZETT SZLOVÁKIAI, „KÖZVETLENÜL HATÁR MENTI” TELEPÜLÉSEN ÉLŐK VÁSÁRLÁSI GYAKORISÁGA MAGYARORSZÁGON NEMZETISÉGI MEGOSZTÁSBAN	116
52. ÁBRA: A MEGKÉRDEZETT SZLOVÁKIAI, „HATÁRHOZ KÖZELI” TELEPÜLÉSEN ÉLŐK VÁSÁRLÁSI GYAKORISÁGA MAGYARORSZÁGON NEMZETISÉGI MEGOSZTÁSBAN	117
53. ÁBRA: A VÁSÁRLÁSI GYAKORISÁG ALAKULÁSA VÁROSPÁRONKÉNT	118
54. ÁBRA: AZ EGY FŐRE JUTÓ DISZKRECIONÁLIS JÖVEDELEM NAGYSÁGA	119
55. ÁBRA: A HATÁRON TÚL ELKÖLTÖTT JÖVEDELEM ARÁNYA AZ ÖSSZJÖVEDELEMHEZ KÉPEST	120
56. ÁBRA: A HATÁRON TÚL ELKÖLTÖTT JÖVEDELEM ÉS LAKHELY KAPCSOLATA	121
57. ÁBRA: AZ EGY VÁSÁRLÁSRA JUTÓ KÖLTÉS A HATÁR KÉT OLDALÁN	122
58. ÁBRA: AZ EGY VÁSÁRLÁSRA JUTÓ KÖLTÉS ÉS A LAKHELY KAPCSOLATA	123
59. ÁBRA: A SZLOVÁKIAI MEGKÉRDEZETTEK VÁSÁRLÁSONKÉNTI KÖLTÉSE MUNKAHELYÜK SZERINT	124
60. ÁBRA: A FIZETÉS MÓDJA A HATÁR MENTI KISKERESKEDELEMBEN	125
61. ÁBRA: A HATÁR MENTI KISKERESKEDELMI FORGALOM LEGFONTOSABB TERMÉKCSOPORTJAI	126
62. ÁBRA: A HATÁR MENTI KISKERESKEDELEMBEN ÉRINTETT ÜZLETTÍPUSOK	127
63. ÁBRA: A HATÁRON TÚLI VÁSÁRLÁSOK ALKALMÁVAL FELKERESETT ÜZLETEK SZÁMA, DB	128
64. ÁBRA: VÁSÁRLÁSBAN RÉSZTVEVŐ SZEMÉLYEK	128
65. ÁBRA: A HATÁRON TÚLI VÁSÁRLÁS JELLEMZŐ IDŐPONTJA	129
66. ÁBRA: HATÁRON TÚLI VÁSÁRLÁS SPECIÁLIS IDŐPONTJAI	130
67. ÁBRA: A HATÁRON TÚLI VÁSÁRLÁSOKHOZ IGÉNYBE VETT KÖZLEKEDÉSI ESZKÖZ	131
68. ÁBRA: VÁSÁRLÁSI GYAKORISÁG AZ ELŐZŐ ÉVHEZ (2008) KÉPEST	132
69. ÁBRA: AZ EU-CSATLAKOZÁS HATÁSA A HATÁRON TÚLI BEVÁSÁRLÁSOKRA	133
70. ÁBRA: A SCHENGENI-CSATLAKOZÁS HATÁSA A HATÁRON TÚLI BEVÁSÁRLÁSOKRA	134
71. ÁBRA: AZ ÁRFOLYAM-VÁLTOZÁS HATÁSA A HATÁRON TÚLI BEVÁSÁRLÁSOKRA	134
72. ÁBRA: A KISKERESKEDELMI HÁLÓZAT FEJLETTSÉGÉNEK HATÁSA A HATÁRON TÚLI BEVÁSÁRLÁSOKRA	135
73. ÁBRA: A VILÁGGAZDASÁGI VÁLSÁG HATÁSA A HATÁRON TÚLI BEVÁSÁRLÁSOKRA	136

Táblázatok jegyzéke

1. TÁBLÁZAT: A HATÁRKUTATÁSOK CSOPORTOSÍTÁSA.....	21
2. TÁBLÁZAT: A HATÁRFOGALOM KÜLÖNBÖZŐ JELENTÉSEI	28
3. TÁBLÁZAT: A TÉRBELI HATÁROK RENDSZERE.....	29
4. TÁBLÁZAT: A HATÁR MINT AJTÓ ÉS HÍD: FORMÁLIS ÉS INFORMÁLIS ÁRAMLÁSINTÉZMÉNYEK	35
5. TÁBLÁZAT: A HATÁR MENTI KISKERESKEDELEM ÉS A BEVÁSÁRLÓ TURIZMUS SAJÁTOSSÁGAI.....	63
6. TÁBLÁZAT: A MAGYARORSZÁGI LAKOSSÁGI MINTA MEGOSZLÁSA, FŐ.....	74
7. TÁBLÁZAT: A SZLOVÁKIAI LAKOSSÁGI MINTA MEGOSZLÁSA, FŐ	74
8. TÁBLÁZAT: A LEGNAGYOBB ÉLELMISZER-KERESKEDŐK SZLOVÁKIÁBAN ÉS MAGYARORSZÁGON, 2007.....	83
9. TÁBLÁZAT: JELENTŐS ÉLELMISZERKERESKEDŐK A VIZSGÁLT TÉRSÉG FONTOSABB MAGYARORSZÁGI VÁROSAIBAN, 2008	83
10. TÁBLÁZAT: JELENTŐS ÉLELMISZERKERESKEDŐK A VIZSGÁLT TÉRSÉG FONTOSABB SZLOVÁKIAI VÁROSAIBAN, 2008	84
11. TÁBLÁZAT: BEVÁSÁRLÓKÖZPONTOK A VIZSGÁLT HATÁR MENTI TÉRSÉGBEN, 2009	84
12. TÁBLÁZAT: A HATÁRÁTLÉPÉSEK MOTIVÁCIÓJÁNAK HIERARCHIÁJA	111
13. TÁBLÁZAT: A HATÁR MENTI KISKERESKEDELEMBEN ÉRINTETT TELEPÜLÉSEK.....	126

Bevezetés

Dolgozatom témája a határmentiség, határgazdaságtan és a határ menti kiskereskedelem térbeli jellegzetességeinek vizsgálata a szlovák-magyar határtérség nyugati felében. A téma kiválasztásánál és kutatásánál objektív és szubjektív okok egyaránt fontos szerepet játszottak.

A hazai határ menti térségek, határrégiók tanulmányozásához a földrajztudomány, a regionális tudomány, szociológia, kulturális antropológia, politológia, nyelvészet, diszciplínák egyaránt jelentős mértékben hozzájárultak, azonban a határtérségek gazdasági folyamataira, a határrégiók intra- és interregionális tényezőáramlásaira a közgazdaságtan és a regionális tudomány viszonylag kevés figyelmet fordított. Az emberek, a tőke, a különféle áruk és szolgáltatások a magyar határ különböző szakaszainál megfigyelhető eltérő irányú és volumenű áramlásának komplex vizsgálatával napjainkig adós a hazai közgazdasági és regionális szakma. A téma vizsgálata, összetettségéből, és többféle közelítési módjából fakadóan, nem valósítható meg egy kutatás keretében, számos különböző szakterületen tevékenykedő kutató együttes munkájával vizsgálhatók a határtérségek gazdasági áramlásai. Ezek a tényezőáramlások jelentős hatást gyakorolnak a térségben működő vállalkozások prosperitására, ezáltal alapvetően befolyásolják, alakítják az ott élők mindennapi életét, tevékenységét, térbeli mozgását. Dolgozatom gyakorlati részben ennek az összetett és összefüggő gazdasági rendszernek egy fontos szeletét, a határ menti kiskereskedelmi folyamatokat veszem górcső alá, feltárva annak napjainkban jellemző folyamatait, motivációit, és hatását a térség gazdaságára, kereskedelmi szektorára.

Az ország határ mentén található kistérségeiben élő mintegy 2,3 millió ember, a határok túloldalán élőkhez hasonlóan, már a rendszerváltás előtti időszak kvázi zárt, és szigorúan ellenőrzött határai dacára jelentős kiskereskedelmi forgalmat generált az államhatárok túloldalán található jelentősebb piacközpontokban (városokban). A határközei térségekben élő 30 évesnél idősebb lakosság többsége számos emléket őriz még arról az időszakról, amikor a kétvonalas határellenőrzést és vámellenőrzést kijátszva kellett a határ túloldaláról különféle, otthon nem, vagy csak magasabb áron, ill. rosszabb minőségben kapható termékeket „importálni”. A jelenség a '80-as évek második felében már akkora méreteket öltött, hogy az első hazai határ menti vizsgálatokkal is foglalkozó kutatási program, „A sajátos helyzetű térségek terület- és településfejlesztési problémái” című tanulmánykötetben Erdősi Ferenc a következőképpen fogalmaz: „Nagyon konkrét igény

merül fel a kishatármenti kereskedelem minden fajtájával való behatóbb foglalkozásra. A hivatalos határmenti kereskedelem alakulásában is sok az irracionális, és a kellő összehangoltság hiányából adódó vonás, a spontaneitás. A határt átlépő tömegesebb és rövid időtartamra szorítkozó migráció sajátos, elsősorban az árucikkek eltérő árstruktúrájából, a nemzeti valuták cserearányaiból, az árak dotációs tartalmából, az eltérő devizagazdálkodásból és vámszabályból és csak másodsorban az árukat saját országban beszerezhetőségének hiányából indukálódó, elsősorban individuális és nem közösségi vagy éppen állami érdekeket szolgáló formája a bevásárlás, illetve szolgáltatások igénybe vétele céljából történik a szomszéd népek rövid időtartamú átruccanása során. Ezt a jelenséget többen bevásárló turizmusnak nevezik. Aligha lehet azonban egy gazdaságilag ennyire célirányos tevékenységet a turizmus fogalmával összekötni, mert inkább kivételes, mint általános az olyan „átruccanás”, melynek programjában természetjárás, tudatos városnézés, szervezett vagy egyéni műemlék megtekintés, vagy éppen kulturális eseményeken való részvétel szerepel.” (Erdősi F., 1988)

Jóllehet Erdősi már a '80-as évek közepén-végén felhívja a figyelmet a határ menti kiskereskedelem vizsgálatának fontosságára és szükségességére, a rendszerváltást követő időszakban a kutatási téma annak ellenére a háttérbe szorult, hogy a „Vasfüggöny” lebontásával és a határok könnyebb átjárhatóságával párhuzamosan a korábbinál is jelentősebb határ menti kiskereskedelmi áramlások indultak be Magyarország majd mindegyik határszakaszán.

Akkortájt, amikor a '80-as években Erdősi Ferenc fenti sorokat papírra vetette, jelen sorok írója kisiskoláként még nem érthette, hogy édesanyja miért adja rá a rég elnyűtt, kopott és szakadt félcipőjét, amikor Szlovákiába, „Komárnóba” ment a család vásárolni. A szokásos konzerváruk, tartósítószeres és egyéb élelmiszerek megvásárlása után a kisfiú megkapta új cipőjét a komárnói „Prior” áruházban, és meglepetten tapasztalta, hogy anyukája az új cipőt rögtön a lábára adja, és a régi kiszolgált csukákat pedig sietve a közeli szemetesbe hajítja, miközben a következőt mondja: „Andráská, ha megkérdezik a határon, mondd azt, hogy a cipőt tegnap kaptad Magyarországon!”

Mindössze szűk két évtizeddel később az előbb említett fiú már a globális világgazdaságba és az Európai Unióba integrált Szlovákia és Magyarország határ menti ikervárosa, Komárom egyetemének oktatójaként élvezheti a szabad munkaerő-áramlás minden előnyét. Bármikor vásárolhat (euróért) az egykori „Prior” helyén nyílt Shopping Centerben, és úgy viheti Magyarországra a megvásárolt árucikkeket, hogy meg sem állítják a szlovák-magyar schengeni határon.

A Selye János Egyetem Kutatóintézetének tudományos segédmunkatársaként a „szlovák-magyar határon” eddig eltöltött négy év során összegyűjtött jelentős mennyiségű határkutatással kapcsolatos „in situ” tapasztalatra, és a térségben gyűjtött primer forrásból származó információkra épül dolgozatom, melynek elkészültéért köszönettel tartozom

Nemes Nagy József professzor úrnak, aki témavezetőként hasznos tanácsaival és lényeglátásával segített a dolgozat elkészítésében.

Köszönet illeti *Sikos T. Tamás* és *Tiner Tibor professzor urakat*, akik nélkülözhetetlen és önzetlen segítséget és támogatást nyújtottak egy kezdő kutató első szárnypróbálgatásaihoz.

Köszönöm a Modern Üzleti Tudományok Főiskolája vezetőinek és vezető oktatóinak támogatását, külön kiemelve *Dr. Kruppa Éva* tanszékvezető asszony bátorítását és segítő támogatását.

Hálás köszönet illeti *Családomat*, akik türelme, anyagi és erkölcsi támogatása nélkül jelen dolgozat nem készülhetett volna el.

Gyurgyík Lászlót, a Selye János Egyetem Pedagógiai Karának adjunktusát a szlovákiai népszámlálási adatok, *Šedivý Jaroslav*-ot, a Szlovák Köztársaság Statisztikai Hivatalának munkatársát pedig a szlovákiai kiskereskedelmi statisztika rendelkezésre bocsátásáért illeti köszönet.

Végezetül köszönöm a Modern Üzleti Tudományok Főiskoláján és a Selye János Egyetemen tanuló *Hallgatóim* munkáját, akik nélkülözhetetlen segítséget nyújtottak a primer kutatások lebonyolításában és az adatok feldolgozásában.

1. Témaválasztás indoklása, célkitűzés

A Magyarország különböző határszakaszain elvégzett eddigi kutatások nem, vagy csak „mellékszálón” foglalkoztak a határ menti kereskedelem elemző értékelésével. Ezek a vizsgálatok elsősorban a térségben élők határ menti vagy határon átnyúló mozgása motivációinak vizsgálata során tértek ki a határ menti bevásárlásokra, mint az egyik jelentős határon túlra való mozgást kiváltó befolyásoló tényezőre. Jóllehet mindegyik vizsgálat arra a megállapításra jutott, hogy a határon túli vásárlások volumene, gyakorisága miatt jelentős hatást gyakorol a határ menti kiskereskedelem fejlődésére, a térségben élők termékekkel és szolgáltatásokkal való ellátására, a határon átnyúló mozgások e típusának hátterét, motivációit, befolyásoló tényezőit, időbeli változását kevésbé kutatták, a témában számos kérdés még megválaszolásra vár. (A témával kapcsolatos vonatkozó hazai és nemzetközi irodalmat a későbbiekben részletesen áttekintem és elemzem.)

Témaválasztásomat azonban nem csak a téma kevésbé kutatott jellege motiválta. Úgy vélem, hogy a határ menti kiskereskedelem, a határon túli bevásárlások vizsgálata, a megfigyelt jelenségek leírása, értékelése tudományosan, gazdasági és társadalmi szempontból egyaránt kiemelt fontosságú.

A téma tudományos szempontból azért fontos és érdekes, mert a vizsgált jelenség leírása – véleményem szerint – nem lehet sikeres a szűken értelmezett közgazdasági eszközrendszerrel, hanem olyan komplex társadalomtudományi közelítést kíván, amely a közgazdaságtudományon túl sikeresen integrálja magába a regionális tudomány, természet-, és társadalom-földrajz, politológia, szociológia, és nyelvészet diszciplínák némely vonatkozó eszközét, közelítésmódját. Ezúton kívánom leszögezni, hogy dolgozatomban elsősorban közgazdasági és regionális tudományi összefüggések feltárására és bemutatására törekszem, jóllehet e térben szerveződő gazdasági folyamatok tejeőbb megértéséhez egyéb társadalmi jelenségeket, tényezőket is figyelembe kívánok venni.

A határ menti kereskedelem, ill. annak alakulása (pl.: a valuták közötti gyors árfolyamváltozások miatt bekövetkező vásárlói mozgások irányának megváltozása) jelentősen befolyásol(hat)ja a térségben működő kiskereskedelmi, szolgáltató vállalkozások, és azok beszállítóinak működését, ezáltal hatással van a térség gazdasági teljesítményére. Ez a hatás annál erősebb, minél jobban integrálódik a vizsgált határtérség, és minél intenzívebb és sokrétebb a határtérség két oldala közötti intern tényezőáramlás (munkaerő, áruk, szolgáltatások, tőke, információk áramlása). Az európai uniós és schengeni csatlakozás után –

napjaink világgazdasági válsága ellenére – hosszabb távon jelentős gazdasági újraintegrálódás lesz tapasztalható a magyarországi határ menti térségekben, mivel az uniós csatlakozás megnyitja az utat a „4 szabadság” korlátozásmentes áramlása előtt, így a korábban évtizedekig elválasztott centrumvárosokat újra összeköti szűkebb-tágabb vonzáskörzetükkel (pl.: Győr-Nagymegyer és Dunaszerdahely viszonya) (Tóth J et al., 2002). A határon túli vásárlások mélyebb vizsgálatával feltárhatók azok az összefüggések, melyekkel meg tudjuk magyarázni (korlátozott mértékben akár előre is tudjuk jelezni) a vizsgált határ két oldalán bekövetkező gazdasági és egyéb befolyásoló tényezők változásainak hatását az emberek térbeli mozgására, vásárlási motivációinak változására.

A határ mentén a kiskereskedelmi szektorban működő vállalkozások szempontjából fenti folyamatok átfogóbb ismerete a piaci versenyben maradáshoz elengedhetetlenül fontos, különös tekintettel a hazai KKV-szektorra. A hazai kiskereskedelmi vállalkozások jelentős része tőkehiánnyal és magas tőkeáttétellel¹ küzd, ezért a piaci keresletben és kínálatban megjelenő gyors változások komolyan veszélyeztethetik jövedelmező működésüket. A határok túloldalára irányuló tényezőáramlások, ezen belül pedig a bevásárlások jellegzetességeinek feltárása hozzájárulhat a határ menti térségekben működő nagyszámú kereskedelmi vállalkozás hatékonyabb működéséhez, valamint magyarázattal szolgálhat arra, hogy a határtérségekben élők tízezrei miért keresik fel rendszeresen a szomszéd ország határközei településeinek üzleteit.

Minden gazdasági interakcióban emberek, ill. azok kisebb-nagyobb csoportjai vesznek részt. Ezért a tudományos és gazdasági tényezőkön kívül a „határon túli bevásárlás”, mint tömeges társadalmi jelenség sajátosságaira is fontos felhívni a figyelmet. Jóllehet a folyamatban résztvevők elsősorban „homo oeconomicusként” viselkednek, haszonmaximalizálására törekcszenek, a jelenségnek mégis vannak társadalmi összefüggései. Egyrészt érdemes vizsgálni, hogy a tevékenységben (határon túli bevásárlás) részt vevőkre hogyan hatnak a különféle nem gazdasági jellegű események (pl.: schengeni határnyitás), ill. az esemény hogyan tudatosul bennük. Másrészt érdemes elemezni, hogy a határ túloldalára irányuló, rendszeresen végzett tevékenység hogyan befolyásolja a benne résztvevők társadalmi kapcsolatait, hatással van-e azokra?

Az előbbieken bemutatott tudományos, gazdasági és társadalmi „határproblémák” komplex tárgyalása jelentősen meghaladja jelen dolgozat kereteit, ezek teljes bemutatására nem vállalkozhatom. Értekezésem fő témája a szlovák-magyar határszakasz nyugati felében

---

¹ Saját tőke és idegen tőke aránya egy vállalkozás teljes tőkeállományában.

zajló határon átnyúló kiskereskedelmi folyamatok elemzése. Ahhoz azonban, hogy részletesen be tudjam mutatni az említett térség határ menti kiskereskedelmének sajátosságait, dolgozatomban első felében az elméleti kereteket kívánom tisztázni.

A fogalmak, és összefüggések bemutatásánál fontosnak tartom a határ-fogalom tisztázását, a határok szerepének bemutatását, valamint definiálni szeretném a határtérség és határrégió fogalmakat. A fogalmi keretek lefektetése során mind a nemzetközi, mind pedig a hazai irodalomra támaszkodom.

Azért hogy rávilágítsak a határ menti kiskereskedelem gazdasági jelentőségére, és szerepére, dolgozatomban bemutatok egy „határgazdaságtan modellt”, melyben a határon átvélő gazdasági áramlások irányát, kapcsolatrendszerét, összefüggéseit, és gazdasági és gazdaságon kívüli (infrastrukturális, társadalmi, politikai, nyelvi, stb.) befolyásoló tényezőit foglalom össze. A modellel hangsúlyozni kívánom, hogy a határon átnyúló tényezőáramlások (árak, tőke, emberek, stb.), és ezen belül pedig a határ menti kiskereskedelem nem pusztán gazdasági folyamatok függvénye – ahogy az első pillantásra tűnhet – hanem olyan összetett társadalmi interakció eredménye, melyben a gazdasági folyamatok fontos, de nem kizárólagos szerepet játszanak. Ennek oka pedig az, – ahogy az a későbbi érvelésből kiderül – hogy a határ megjelenése, fennmaradása, a határ átjárhatósága nem pusztán gazdasági, hanem társadalmi és politikai (hatalmi) játszmák függvénye, ezáltal minden határon átvélő gazdasági áramlás e játszmák befolyása alá kerül.

A határgazdaságtan modell bemutatása után térek rá a határ menti kereskedelmi folyamatok modellezésére. Elemzésemben – a korábban bemutatott határgazdaságtan modellre építve – bemutatom a határ menti kiskereskedelem térfolyamatait, áramlásait, és áttekintem azokat a rövid-, közép- és hosszú távon ható gazdasági és gazdaságon kívüli tényezőket, melyek befolyással bírnak a határtérségekben zajló áruáramlásokra.

Dolgozatomban gyakorlati részében a korábban már említett határtérségben megfigyelhető kiskereskedelmi áramlásokat elemzem. Célom, hogy összefüggéseket tudjak kimutatni a határgazdaságtan modellem, és az empirikus vizsgálataim között, igazolni tudjam, hogy a határ menti gazdasági áramlásokat egyaránt gazdasági és azon kívüli folyamatok és események befolyásolják.

További célom, hogy dolgozatomban ráirányítsam a figyelmet a határ menti gazdasági áramlásokra, ill. különösen a határ menti kiskereskedelmi térfolyamatokra. Véleményem szerint a határ menti kiskereskedelmi folyamatok volumene, a bene érdekelt magánszemélyek (vásárlók, alkalmazottak), és vállalkozások száma, a lebonyolított tranzakciók száma és értéke (vásárlásonkénti költségek összege) olyan méretű, hogy méltán tart számot tudományos

figyelemre. A folyamatok jobb megértése hozzájárulhat a határ menti (határt átlépő) kiskereskedelmi forgalom zökkenőmentesebb lebonyolításához, elejét veheti párhuzamos struktúrák, és túl erős verseny kialakulásának, ezáltal hosszú távon elősegítheti egy harmonikusan fejlődő határrégió kialakulását Magyarország minden határ menti térségében.

2. Vizsgálati módszerek, hipotézisek

Dolgozatomban szekunder és primer forrásokra egyaránt támaszkodom. Az elméleti kereteket, összefüggéseket bemutató fejezetekben a nemzetközi (angol és német nyelvű), és hazai irodalomra támaszkodom.

A határ menti kutatások irodalma napjainkra rendkívül gazdaggá vált. A különféle, szerteágazó témájú, különböző módon a határ-problematikához kötődő tudományos publikációk könyvtárnyi irodalma első pillantásra a bőség zavarával kecsegtet, azonban a vonatkozó irodalom összegyűjtése során inkább a rendelkezésre álló vonatkozó publikációk szűkössége, mintsem bősége okozott problémát. A látszólagos ellentmondás oka az, hogy a „határmentiség”, mint kutatási téma az utóbbi években rendkívüli népszerűségnek örvendett, és a legkülönbélebb tudományterületeken tevékenykedő tudósok végeztek kutatásokat határ menti problémákkal kapcsolatban. A teljesség igénye nélkül: határ menti publikációk jelentősebb számban fordulnak elő a gazdaságföldrajzban, regionális tudományban, közgazdaságtan különböző ágaiban, politikai földrajzban, történettudományban, nyelvészetben, szociológiában, jogtudományban de olyan műszaki vagy természettudományokban is, mint az energiagazdálkodás vagy a környezetvédelem.

A szűkebb kutatási témám elsősorban regionális gazdaságtani ill. alkalmazott közgazdasági természetű, azonban, ahogy erre már korábban utaltam is, nem kívánom a kutatásomat szűken e területeken tartani, mert multidiszciplináris jellege szinte „kikényszeríti” a komplexebb közelítésmódot. Ez azonban azzal a következménnyel jár, hogy a téma irodalmának „határait” nehéz definiálni – ami akár még meglepő is lehet egy alapvetően határ-problémákkal foglalkozó tudományos értekezésben. Ezért az irodalom összegyűjtésénél – ez különösen a jóval gazdagabb és komplexebb nemzetközi irodalom feltárásánál okozott problémát – a közgazdasági, gazdaságföldrajzi és regionális tudományi munkák mellett, politikai földrajzi, és szociológiai munkákat is áttekintettem. Ezek alapvető segítséget jelentettek a határ-problematika teljesebb megértéséhez, és mintegy megalapozták, beágyazták a szűkebb kutatási területemet egy összetettebb összefüggés rendszerbe.

Az általános „határ menti irodalom” megismerése mellett törekedtem a határ menti kiskereskedelemmel (is) foglalkozó tanulmányok, monográfiák fő következtetéseinek alapos szintetizálására. Sem a hazai, sem pedig a nemzetközi irodalom nem bővelkedik a hasonló témájú szakcikkekben, ami megnehezítette a téma átfogó megismerését, ugyanakkor új, eddig (részben) járatlan utakra irányított. A nemzetközi irodalomban elsősorban amerikai-kanadai,

amerikai-mexikói, nyugat-európai példák mellett néhány kelet-európai tanulmányt is sikerült megismerni. A hazai irodalom ehhez képest jóval szegényebb, kizárólag a kiskereskedelemmel foglalkozó tanulmányok szinte teljesen hiányoznak a „palettáról”, a téma elsősorban nagyobb határmentiséggel, egy-egy határszakasszal foglalkozó monográfiákban kap helyet.

Bár kutatási célkitűzésem – a kiskereskedelmi folyamatok felmérése a szlovák-magyar határtérség prosperáló felében – elsősorban gazdasági témájú, empirikus kutatásom során alkalmazott standard kérdőívben multi és interdiszciplináris megközelítésmódot alkalmazok. A vizsgálatban a kereskedelmi folyamatban résztvevő két fél (ti. az eladók és vevők) viselkedési sajátosságait elemzem. E kutatási módszer segítségével lehetőség nyílt a különféle résztvevő csoportok együttes viselkedésének, és az egyes személyek/üzletek egyéni magatartásának tanulmányozására, valamint olyan sajátos információk összegyűjtésére, melyek a térségben egyedi módon befolyásolják a határtérségi kiskereskedelmi folyamatokat.

Összefoglalóan dolgozatomban integrálni próbálom az elméleti irodalomban megismert összefüggéseket egy modellbe, amely a határ menti gazdasági tényező áramlások sajátosságait próbálja meg leírni. Erre az áramlási modellre alapozom a határon átnyúló kiskereskedelmi forgalom alakulásával kapcsolatos megállapításaimat, következtetéseimet.

Dolgozatom empirikus része az említett határtérség kiskereskedelmi áramlásainak sajátosságait tárom fel, melyben a következő előzetes feltevéseket kívánom igazolni:

H1: A határ mindkét oldalán működő kiskereskedelmi vállalkozások forgalmuk jelentős része a határ túloldaláról érkező vásárlóktól származik, azonban a vizsgált térség speciális térszerkezete (centrum-periféria találkozási pontja), és ennek következményei miatt (munkaerő ingázás, stb.) a vásárlók nagyobb arányban fordulnak elő a magyarországi oldal kereskedelmi üzleteiben.

H2: A határ túloldaláról érkező vásárlók a „hazai” vásárlókhöz képest speciális vevői igényekkel rendelkeznek, azonban ezekre a speciális igényekre a kereskedelmi vállalkozások nem fordítanak kellő figyelmet.

H3: Az elmúlt évek társadalmi, gazdasági, politikai eseményei (EU-csatlakozás, Schengeni csatlakozás, munkaerő vándorlás, gazdasági válság, árfolyam-ingadozások stb.), folyamatai jelentős hatást gyakoroltak a határ menti kiskereskedelemre, a kiskereskedők és a lakosság

egyaránt érzékelték ezeket a hatásokat és beépítették piaci várakozásaikba, üzleti magatartásukba.

H4: A határ menti kiskereskedelem irányát és mértékét az érintett országok valutaárfolyamainak egymáshoz viszonyított aránya, a térség kiskereskedelmi szerkezete, a kapható termékek kínálata, és a kiskereskedők piaci magatartása együttesen befolyásolja.

H5: A határ mentén élő lakosság határon túli vásárlásainak gyakoriságát alapvetően befolyásolja:

- lakhely: az ország (Magyarország, Szlovákia), ill. a határátkelőtől való távolság
- nemzetiség (magyar vagy szlovák)
- munkahely (annak földrajzi helye – Magyarország vagy Szlovákia)
- jövedelem nagysága (átlag alatti, átlagos, átlag feletti)

H6: A vásárlási költségek értékét és arányát (az egy főre jutó jövedelemből) alapvetően befolyásolja:

- lakhely: az ország (Magyarország, Szlovákia), ill. a határátkelőtől való távolság
- nemzetiség (magyar vagy szlovák)
- munkahely (annak földrajzi helye – Magyarország vagy Szlovákia)

H7: A vásárlók nagybevásárlási céllal kelnek át a határon, jelentős összeget költenek el, többféle termékcsoportot vásárolnak és elsősorban új típusú, nagy alapterületű kiskereskedelmi létesítményeket, bevásárlóközpontokat és hipermarketeket keresnek fel.

H8: A vásárlásokat többségében összekapcsolják más egyéni/csoportos tevékenységgel (rekreáció, rokonlátogatás, stb.)

3. A határkutatások

Mielőtt vizsgálni kezdem az államokat elválasztó határok fogalomrendszerét, gazdasági jelentőségét, fontosnak tartom, hogy rövid áttekintő képet adjak a nemzetközi és hazai határkutatások fejlődéstörténetéről, intézményesülési folyamatáról, a főbb kutatási központok tevékenységéről, valamint az eddigi kutatások fő irányvonalairól és eredményeiről.

3.1. Nemzetközi kutatóközpontok, kutatási programok

Ahogy már korábban utaltam rá, a határ menti kutatások irodalma nagyon sokszínűvé vált, napjainkra számos társadalomtudományi és természettudományi diszciplína foglalkozik a határok tér, társadalom és gazdaságformáló hatásaival. Ennek okán arra nem vállalkozhatom, hogy a határ menti kutatásokat részletesen és mindenre kiterjedően bemutassam, itt csak arra teszek kísérletet, hogy a témához szorosabban-tágabban kapcsolódó társadalomtudományi vonatkozású kutatási eredményeket felvázoljam, valamint áttekintsem a határ menti kutatások terén élenjáró területeket, intézményeket.

Az elsősorban (frontier-típusú) határokról, ezek bővüléséről szóló különféle beszámolók az európai kultúra hódításával jelentek meg a XV. században. Ezek az értekezések elsősorban az európai és a „bennszülött” kultúra viszonyrendszeréről, összeütközéséről és az európai kultúra dominanciájáról számoltak be (Stoddard, E. R., 1986). A határ-problematika először a 18-19. század fordulóján került a tudományos érdeklődés középpontjába, amikor a mai értelemben vett államok kialakulásával és megerősödésével az államok területe, és az őket elválasztó határok egyre fontosabb politikai és tudományos kérdéssé váltak (Aschauer, W., 1996). A politikai földrajzban már hosszú ideje önálló részdiszciplínának számít a „limológia”, vagyis a „határtan” tudománya. A határkutatások jelentősége az utóbbi évtizedekben már a földrajz, a szociológia és etnográfia mellett a közgazdaságtanban és a regionális tudományban is egyre nagyobb figyelmet kap.

A határok nem elválasztó (politikai), hanem összekötő (gazdasági, társadalmi) funkcióinak vizsgálata a '60-as évektől kezdve került egyre intenzívebben a kutatások fókuszpontjába elsősorban a földrajzban, majd később a regionális tudományban, szociológiában, közgazdaságtudományban (utóbbiban igen periférikus jelentőséggel). Az ekkor kezdődő kutatásokban az egyre jelentősebbé váló határon átnyúló termelési tényező áramlások és társadalmi hatásai vizsgálata került a tudományos érdeklődés középpontjába

(határon átnyúló munkaerő-áramlás az egységesülő Európai Közösségek határ menti térségeiben, vagy a maquiladora² munkavállalás sajátosságainak elemzése a mexikói-amerikai határon, stb.) (Romero, F., 2008).

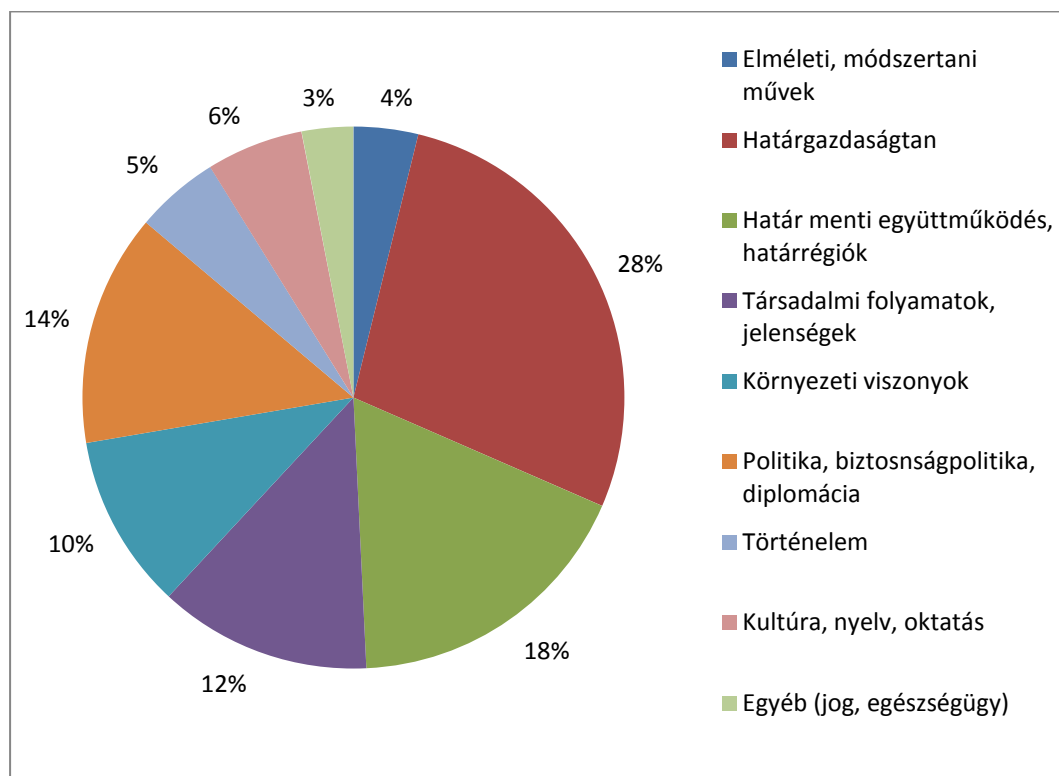
A határok társadalmi-gazdasági folyamatokra gyakorolt jelentős és összetett hatását csak multi- és interdiszciplináris közelítésben lehet eredményesen kutatni, így már a korai határ-kutatások is ilyen jelleget öltöttek. A kutatások intenzitása, a multidiszciplináris jellege révén a határkutatások intézményesülése viszonylag hamar megkezdődött. Az Amerikai Egyesült Államokban már 1976-ban megalapították a „Association for Borderlands Studies” (ABS) nevű szervezetet, amely az alapításkor az USA és Mexikó közös határán zajló gazdasági-társadalmi folyamatok elemzését tűzte ki célul, azonban mára a határkutatások legjelentősebb nemzetközi intézménye lett. Az ABS megalakulása óta 2009-ig 51 jelentős, határokkal kapcsolatos tudományos konferencia szervezett, és 1986-óta adja ki a tisztán határkutatásokra specializálódott, évente két alkalommal megjelenő „Journal of Borderlands Studies” (JBS) periodikát. (www.absborderlands.org) A JBS jól illusztrálja a határkutatások multidiszciplináris jellegét, a benne publikált tanulmányok a határkutatások széles körét ölelik fel. A teljesség igénye nélkül: határon átnyúló gazdasági áramlások, határok és biztonság, határok és nemzetközi szervezetek, migráció, határok történeti fejlődése, határrégiók intézményesülése, eurorégiók, mentális határok, határok és nemzetközi jog, határon átnyúló kormányzás, határon átnyúló ökológiai, vízgazdálkodási problémák kezelése, határok és nyelvi kapcsolatok, határok és oktatás, stb. (1. ábra).

A JBS-ben publikált tanulmányok tudományterületenkénti felosztásából kiderül, hogy a határ menti kutatások fő fókuszában határ menti gazdasági folyamatok (munkaerő-áramlás, tőkebefektetések hatása, nemzetközi kereskedelem, stb.), a határ menti együttműködések különféle intézményi kérdései állnak (regionális együttműködések). A JBS-ben, a határ menti kutatások legfontosabb periodikájának tekinthető sorozatban közel azonos súllyal jelennek meg továbbá a határ menti (biztonság)politikai, paradiplomáciai írások, a határok társadalmi szerkezetet befolyásoló hatásait elemző értekezések, valamint a határok mentén kialakuló természeti környezeti folyamatokat, határon átnyúló környezetvédelmet értékelő tanulmányok.

---

² A maquiladora jelentése összeszerelő üzem. Sajátosságuk, hogy az USA-ból alkatrészeket importáló vállalatok az olcsó mexikói munkaerő igénybevételével állítják össze a végterméket, melyet reexportálnak az USA-ba. Az üzlet lényege az olcsóbb mexikói munkaerő igénybe vétele, ezáltal jelentős költségelny realizálása. A maquiladora üzemekben napjainkban is több százezer fő dolgozik a mexikói-amerikai határ mentén található nagyvárosokban: Nuevo Laredo, Ciudad Juárez, Tijuana, stb.

1. ábra: A Journal of Borderlands Studies-ban publikált művek témájuk szerint csoportosítva, 1986-2007

Forrás: Saját adatgyűjtés és szerkesztés

Az USA mellett a '70-es évektől Nyugat-Európában is felerősödött a határtérségek kutatása, köszönhetően az erősödő európai integrációs folyamatnak (Az EGK 1968-ra már elérte a 'vámunió' integrációs szintet). A soknemzetiségű, (egyre könnyebben átjárható) határokkal szabdaltnak Európában több helyen is jelentős határ menti folyamatok elemzésére specializálódott kutatóközpontok alakultak, különösen a Schengeni-végrehajtási egyezmény megkötése, és az ezzel tovább „légiesedő” határok adtak nagy lendületet a kutatóközpontok alapításának. Ezek közül a jelentősebbek:

- Centre for the Study of Globalisation and Regionalisation, University of Warwick (1997)
- Centre for International Borders Research, University of Belfast
- International Boundaries Research Unit, University of Durham (1989)
- Nijmegen Centre for Border Research, Radboud University of Nijmegen (1998)

A fent bemutatott kutatóközpontokon kívül mind az USA-ban, mind Kanadában, valamint (Nyugat-)Európában jelentős tudásközpontok formálódtak számos egyetemen,

melyek fontos nemzetközi kutatási programokban vesznek részt. Ennek egyik jó példája az EU VI. Kutatási Keretprogramjából finanszírozott SefoNe (Searching for Neighbours) kutatási program, melyben 6 európai ország egyetemei és kutatóintézetei vesznek részt azzal a céllal, hogy különböző európai határokat elemezzenek és hasonlítsanak össze. (www.sefone.soton.ac.uk)

A határ-kutatások azonban messze nem csak Észak-Amerikára és Európára korlátozódnak. Egész afrikai kontinenst átfogó szakértői hálózat alakult 2007-ben „African Borderlands Research Network (ABORNE)” névvel. A szervezet munkájában európai intézmények és szakértők mellett számos afrikai ország (Dél Afrikai Köztársaság, Etiópia, Nigéria, Mozambik) kutatója is részt vesz. (www.aborne.org) A határ probléma univerzális jellegét mutatja, hogy a témában jelentős számú ázsiai publikáció is megjelent az utóbbi időben. Dolgozatom témájához szorosabban kapcsolódó tanulmányok: (Yang, C., 2006) (Wang, D., 2004) (Tjandradewi B. I. et al., 2006)

3.2. Hazai határkutatások

A következő részben röviden bemutatom a hazai határ menti kutatások történetét, intézményrendszerét, a kutatások fő irányait, jellegzetességeit és eddigi eredményeit. Áttekintésem nem teljes körű, a kutatások legfontosabb mérföldköveit, intézményeit emelem ki, valamint csoportosítom a szerzőket és műveiket aszerint, hogy a határ-problematika vizsgálatában mely területen alkottak.

3.2.1. A hazai határkutatások fejlődéstörténete és intézményrendszere

A hazai határ menti kutatások megindulása 1988-ra tehető, amikor az Országos Középtávú Kutatásfejlesztési Terv (OKKFT) finanszírozásában elkészült a „Sajátos helyzetű térségek terület- és településfejlesztési problémái” című mű, melyben elsőként kaptak kiemelt figyelmet a határ menti térségek speciális jellegzetességei (Enyedi Gy., 1988). A mintegy két évtizedes „késlekedés” legfőbb oka az volt, hogy a „béketábor” országai között a határok megkérdőjelezhetetlen elválasztó és védelmi (puffer) funkciót töltöttek be, ezáltal a határközeleli térségek fejlesztése is háttérbe szorult. Az ilyen, „kiemelt védelmi funkciót” betöltő terek tudományos vizsgálata nem volt kívánatos a '80-as évek második feléig.

A rendszerváltást követően nagy lendülettel kezdődtek meg a határ menti vizsgálatok Magyarország különböző államhatárain. A határ menti terek vizsgálata iránt elsősorban a földrajzi és regionális szakma mutatott (és mutat napjainkig) kiemelt érdeklődést, azonban más tudományterületek hozzájárulása sem elhanyagolható (szociológia, kulturális antropológia, jogtudomány, stb.).

A kutatásokban a MTA Regionális Kutatások Központja kutatóintézet-hálózatán és a Földrajztudományi Kutatóintézetén kívül számos jelentős hazai egyetem közreműködött már a kezdeti időktől. A fontosabb intézmények (a mai nevükön): ELTE Regionális Tudományi Tanszék, Debreceni Egyetem Társadalomföldrajzi és Területfejlesztési Tanszék, Szegedi Tudományegyetem Juhász Gyula Pedagógusképző Kar Földrajzi és Ökoturisztikai Tanszéke, Pécsi Tudományegyetem Földrajzi Intézet, Nyíregyházi Főiskola Földrajz Tanszék, Nyugat-Magyarországi Egyetem Savaria Egyetemi Központ Földrajz és Környezettudományi Intézet.

A tisztán hazai kutatások mellett már a '90-es évek elején megkezdődött a hazai határ menti terek nemzetközi kooperációban történő kutatása, elsőként az osztrák-magyar határon. A korabeli határkutatásra jellemző, hogy a Klagenfurti Egyetem és az MTA-FKI többéves közös programjának tudományos eredményei csak német nyelven jelentek meg (Seger, M. – Beluszky P., 1993).

A '90-es évek második felétől napjainkig dinamikusan nő a határ menti témában megjelent publikációk száma, és a mennyiségi növekedéssel párhuzamosan gazdagodik a „kutatási paletta”, a „kezdetekhez” képest számos új kutatási területtel foglalkoznak hazai kutatók. A 2000-es években már a határokon túl is megkezdődött a magyar vagy angol nyelven publikált kutatási eredmények közzététele. Az MRTT szabadkai székhelyű tudományos társasága a Szegedi Egyetemmel együttműködve és önállóan is számos kutatási anyagot készített, míg Komáromban (Komárno) a Selye János Egyetem Kutatóintézetében több angol és magyar nyelvű kötet és tanulmány publikáltak.

3.2.2. A kutatás fő irányai és eddigi eredményei

A magyar határokkal, határ menti terekkel, határtérségekkel, határrégiókkal foglalkozó tudományos publikációk száma az elmúlt két évtized során dinamikusan növekedett, számos önálló (tudományos folyóiratban publikált) tanulmány, tanulmánykötet és monográfia foglalkozik a határ menti fekvés speciális sajátosságaival, a határ menti társadalmi-gazdasági folyamatok elemzésével. 2009-ben már tisztán a közép-európai határmentiség irodalmát felölelő bibliográfia is megjelent (Sikos T. T. – Tiner T., 2009). Sikos T. Tamás és Tiner

Tibor bibliográfia kötetéből kiderül, hogy a hazai határokkal (határon átnyúló, határ menti együttműködésekkel) foglalkozó tudományos szakcikkek száma napjainkra meghaladta az 1000 db-ot, és évente mintegy 80-100 új mű lát napvilágot különböző, határokkal kapcsolatos tématerületeken.

A nagyszámú és szerteágazó témájú hazai publikáció okán arra nem vállalkozhatom, hogy a teljesség igényével mutassam be a magyar határokkal kapcsolatos tudományos értekezéseket, azonban a továbbiakban rövid áttekintést kívánok adni a hazai és a határon túli kutatásokról, ill. a fő kutatási területekről.

A hazai határokkal kapcsolatos tudományos publikációk többféleképpen csoportosíthatók (1. táblázat).

1. táblázat: A határkutatások csoportosítása

Kutatási szerint	téma	Kutatás térbeli dimenziója szerint	Kutatás tartalma szerint	Megjelenés módja, helye
-Elméleti, módszertani művek -Határ kutatások -Határon kutatások	menti átnyúló	-Mikroregionális (helyi) kutatások (város, kistérségi kapcsolatok, jellemzők) -Mezoregionális kutatások (megyei térkapcsolatok, sajátosságok) -Egész határszakaszra kiterjedő kutatások (pl. :magyar-szlovák határ menti térség elemzése) -Komparatív határtérség kutatások (magyar-román, magyar-osztrák határ menti térségek összehasonlítása)	-Komplex térelemzések (határ menti, átnyúló kapcsolatrendszer feltárása) -Kapcsolódó tématerületek elemzése (pl.: vállalászati, munkaerő, munkanélküliség vizsgálata) -Egy specifikus terület vizsgálata (pl.: önkormányzati kulturális kapcsolatok elemzése)	-Monográfiák (határmentiségről írt tudományos értekezések) -Közlemények tudományos periodikákban (tanulmányok) -Gyűjteményes (konferencia) kötetek

Forrás: saját szerkesztés

Az 1-es táblázat tipizálása jól illusztrálja a határokkal kapcsolatos tudományos tevékenység sokszínű voltát. A különböző tudományos művek fenti 4 fő csoport mindegyikébe besorolhatók az értékelés szempontjától függően. A továbbiakban a „Kutatási

téma” szerinti csoportosítást választom, és három fő kategóriába sorolom a vonatkozó irodalmat:

1. elméleti és módszertani művek
2. határ menti kutatások (v. ö. 4.3. fejezet)
3. határon átnyúló kutatások (v. ö. 4.3. fejezet)

1. Elméleti és módszertani művek: A hazai határokkal kapcsolatos elméleti és módszertani irodalom viszonylag gyér. A határok, határ menti terek kutatásának problematikájáról Erdősi Ferenc és Kovács Teréz egyaránt értekeznek a korábban említett 1988-ban megjelent „A sajátos helyzetű térségek terület- és településfejlesztési problémái” című kötetben publikált tanulmány azonban még a „Vasfüggöny” és a szigorúan ellenőrzött határok korlátozó szerepét emelik ki (Erdősi F., 1988) (Kovács T., 1988). Nemes Nagy József 1998-as „A tér a társadalomkutatásban” című, máig alapműnek számító könyvében a határok normatív csoportosítását mutatja be (Nemes Nagy J., 1998). A szerző több mint 10 évvel az eredeti mű megjelenése után – hiánypótló jelleggel – átdolgozva ismét kiadta a hazai regionális tudomány elméleti és módszertani alapművének szánt kötetet, melyben a határok fogalomrendszerét és tipizálását külön alfejezetben tárgyalja (Nemes Nagy, J., 2009).

Hardi Tamás határ menti együttműködésekéről írt doktori értekezésében részletesen elemzi a határok társadalmi-gazdasági jelentőségét (Hardi T., 2002). A határkutatások módszertanához nyújt adalékokat Bujdosó Zoltán és Tomor Tamás (Bujdosó Z. – Tomor T., 2003). Összefoglalóan megállapítható azonban, hogy a hazai irodalom nem foglalkozik mélyrehatóan a határ menti terek vizsgálatának speciális elméleti, ill. módszertani sajátosságaival.

2. Határ menti kutatások: Hajdú Zoltánt idézve: „Magyarország határ menti ország”, az ország 19 megyéjéből mindössze 3 nem érintkezik közvetlenül legalább egy államhatárral, míg a 174 kistérség közel harmada, összesen 49 mikrorégió fekszik államhatár mentén. A határ menti fekvés és elzártság több évtizedes periféria-pozícióba „kényszerítette” ezeket a térségeket, melynek tudományos vizsgálata a ’80-as évek végén kezdődött meg. A határok elzártsága abban az időben nem tette lehetővé a határon átnyúló komparatív vizsgálatokat, az együttműködési lehetőségek értékelését, ezért a hazai határkutatások meghatározó része ebben az időben a határok egyik (magyarországi) felének vizsgálatára szorítkozott. Az elmúlt két évtizedben ezt a „hagyományt” megőrizte a hazai határkutatás, napjainkig számos olyan tudományos publikáció jelenik meg, mely a hazai periférikus (?) (határ menti) térség komplex társadalmi-gazdasági folyamatainak egészének vagy egy szeletének elemzésével foglalkozik,

azonban nem, vagy csak „mellékszálón” foglalkozik a határon átnyúló tényezőáramlások, együttműködési lehetőségek vizsgálatával. Ennek oka, hogy az évtizedes elzártság miatt a magyarországi és a határon túli térségek fejlődése eltérő úton haladt, a korábbi integrált gazdasági-társadalmi kapcsolatok megszakadtak vagy leépültek, így a magyarországi határ menti terek vizsgálata önmagában, a határ túloldalának elemzése, a határon átnyúló kapcsolatok vizsgálata nélkül is „megállta a helyét”. (Úgy vélem azonban, hogy az EU és a Schengeni csatlakozást követően a hazai határ menti terek vizsgálata sem nélkülözheti a „határon átnyúló kapcsolatok dimenzióját”.)

A magyar határ teljes szakaszán és mindkét oldalán fellelhetünk különböző, a határközeli településekkel, térségekkel foglalkozó határ menti tanulmányokat. A szlovák-magyar határszakasz „hazai oldalát”, ill. annak egy szakaszát (Komárom-Esztergom megyét) komplex vizsgálat alá vonja Sikos T. Tamás és Tiner Tibor (Sikos T. T. – Tiner T., 2002, 2008), azonban a határon átnyúló kapcsolatokat nem elemzik. A teljes „szlovákiai oldal” hasonló elemzését adja az MTA-RKK gondozásában megjelent „Felvidék kötet”, melyben szintén kevés hangsúlyt kap a határon átnyúló társadalmi-gazdasági kapcsolatok elemzésére (Horváth Gy., 2004). A határ menti térségi sajátosságok egy-egy szeletét elemzi Hakszer Richárd és Szabó Ingrid is: előbbi az INTERREG-programok szlovákiai tapasztalatait értékeli, utóbbi a komáromi (Komárno, Szlovákia) „határ menti” Selye János Egyetem oktatási vonzáskörzetét tanulmányozza (Hakszer R., 2006) (Szabó I., 2006). Vladimír Drgoňa és Bacsó Péter a rimaszombati határ menti térség transzformációs folyamatainak megértéséhez ad értékes adalékot. (Drgoňa, V. – Bacsó P., 2005) Lelkes Gábor pedig a szlovákiai fejlesztéspolitikai dél-szlovákiai hatásait értékeli (Lelkes G., 2008).

Természetesen nem csak a szlovák-magyar határ menti terei kerültek górcső alá az utóbbi években, hasonló kutatások készültek a magyar-ukrán, magyar-román, magyar-szerb határszakaszokon (Pál Á., 2003) (Hegedűs G., 2005) (Baranyi B. – Dancs L., 2001). A magyar határ „túloldalának” vizsgálatában nem csak hazai, hanem határon túli intézmények is aktívan részt vettek, és vesznek napjainkban is. Ezeknek a vizsgálatoknak egy jelentős része sem tér ki a határon átnyúló kapcsolatokra, csak a határ menti régió valamely sajátosságait elemzi (pl.: a szabadkai Regionális Tudományi Társaság Vajdaság vizsgálatai) (Gábrity Molnár I. – Ritz A., 2006) (Gábrity Molnár I., 2008).

Azonban nem csak egy specifikus országhatár menti területre készültek kutatások. Péntes János és szerzőtársai a határok megnyílásának hazai határ menti terekre gyakorolt gazdasági hatásait elemzik, míg Volter Edina doktori értekezésében összeveti a magyar-

román és magyar osztrák határ menti kistérségeinek fejlődési lehetőségeit (Pénzes J. et al., 2008) (Volter E., 2007).

A fent bemutatott tanulmányok elsősorban vagy kizárólagosan egy-egy (vagy több) határ menti térség belső sajátosságainak elemzésével foglalkoznak, nem térnek ki a határon átnyúló kapcsolatok értékelésére. Ez a tény nem azt támasztja alá, hogy a tanulmányok módszertana vagy kutatási célja nem megfelelő, hanem azt bizonyítják, hogy a magyar határ menti térségek (újra)integrálódása még csak napjainkban kezdődik, és e határ menti térségek endogén folyamatainak, sajátosságainak elemzése önmagában is megállja (megállta) a helyét.

3. Határon átnyúló kutatások: A hazai határokkal kapcsolatos irodalom nagyobb részét már a határon átnyúló társadalmi-gazdasági áramlásokkal, határon átnyúló együttműködések különböző aspektusaival foglalkozó művek teszik ki. Ezeket 3 fő csoportba sorolhatjuk:

- Intézményi, euroregionális együttműködések vizsgálata
- Társadalmi sajátosságok, kapcsolatok vizsgálata
- Gazdasági folyamatok, együttműködés elemzése

A különféle intézményi együttműködések, az eurorégiók fejlesztésével kapcsolatos irodalom az együttműködés intézményi feltételeit, sajátosságait, lehetőségeit és korlátait vizsgálja. A kutatások fő fókuszában az eurorégiók, térségi és helyi önkormányzatok, civil szervezetek kooperációs lehetőségeinek feltárása és elemzése áll (Kruppa É., 2003) (Süli-Zakar I., 2003) (Baranyi B., 2003) (Hardi T., 2007) (Novotni G., 2007) (Tóth P., 2008) (Mezei I., 2009).

A határokon átnyúló társadalmi térfolyamatok vizsgálata szerteágazó, a demográfiai folyamatok, a lakossági kapcsolatok, oktatási vonzaskörzetek, identitás-vizsgálat, stb. egyaránt fellelhetők a magyar határ társadalmi folyamataival foglalkozó publikációkban (Berényi I., 1988) (Éger Gy., 2000) (Wastl-Walter, D., 2002) (Hardi T. – Nárαι M., 2001) (Páthy Á., 2005) (Rechnitzer J. – Smahó M., 2007) (Reisinger A., 2008) (Csizmadia Z., 2008).

A nemzetközi trendekhez hasonlóan a hazai határ menti kutatások legfontosabb, legtöbbet elemzett része a határ menti gazdasági kapcsolatok vizsgálata. A határokon átnyúló termelési tényező (munkaerő, tőke, áruk, szolgáltatások) áramlásával kapcsolatban számos részletesebben kutatott területet találunk, azonban vannak napjainkig kevésbé vizsgált jelenségek is. A hazai kutatások legnagyobb része elsősorban a vállalkozások, a vállalkozási környezet elemzését célozta (Lengyel I., 1996) (Dőry T., 1999) (Grosz A. – Tilinger A.,

2008). Az uniós és schengeni csatlakozást követően megélénkülő határon átnyúló munkaerő ingázás gyorsan a figyelem középpontjába került, több szerző vizsgálta a határokon átívelő munkaerő-áramlás sajátosságait (Csapó T., 1999) (Hardi T. – Lampl Zs., 2008) (Kovács A. – Szabó I., 2008). A határon átnyúló területi tervezés, gazdaságfejlesztés (Nagy G., 2007), közlekedési (Tiner T., 2005) és egészségügyi együttműködés (Pál V., 2007), a kiskereskedelem (Sikos T. T. – Kovács A., 2008) kérdéskörei is vizsgálat tárgyát képezték az utóbbi években.

Több évtizedes határkutatásokkal kapcsolatos eredményeit foglalja össze Baranyi Béla „A határmentiség dimenziói” című művében (Baranyi B., 2007), azonban – köszönhetően a határ menti társadalmi-gazdasági folyamatok bonyolult összefüggésrendszerének – sem ez a mű, sem pedig a többi, sok esetben INTERREG III/A. forrásból finanszírozott határ menti kutatás nem tekinti át teljes mértékben a határ menti jelenségeket, és csak „pillanatfelvételt” készít a folyamatosan változó, átalakuló határon átívelő társadalmi-gazdasági térfolyamatokról.

Az uniós és schengeni csatlakozás, a gazdasági és társadalmi kapcsolatok újjáépülése, napjaink gazdasági válsága, a fizikai és mentális határok leomlása a jövőben mind fontosabbá teszik a határ menti és a határon átnyúló kutatásokat (ill. azok aktualizálását), így a fent vázlatosan bemutatott kutatási területek további bővülése, és az eredmények gyakorlati implementációja kívánatos.

4. A határ menti térfolyamatok fogalomrendszere

Dolgozatom következő részében tisztázni kívánom azt a fogalmi keretrendszert, amelyet az értekezés későbbi részeiben alkalmazni kívánok. Be kívánom mutatni a határfogalmakkal, régiók meghatározásával, tipizálásával, a határ menti jelenségekkel, folyamatokkal kapcsolatos legfontosabb definíciókat. Kiemelten kívánok foglalkozni azzal a problematikával, hogy mikor és milyen feltételek mellett tekinthető egy határral elválasztott térség egységes „határrégióknak”, létezik e egyáltalán ilyen térbeli konstrukció, és ha igen, akkor hol, ill. a magyar határ menti terek hol tartanak a határrégióvá válás folyamatában.

A fogalmi keretek tisztázása után bemutatom a határok, mint társadalmi konstrukciók funkcióit, feladatait, szükségességét, elemzem a határok működésére ható gazdasági, társadalmi folyamatokat. Egyetértek azokkal a szerzőkkel, akik a határok „kapu” és „gát” szerepét egyértelműen a szuverén államok gazdasági és (biztonság) politikai céljai megvalósításának eszközeként tekintik. A két cél szembenállása, ill. a gazdasági és (biztonság)politikai érdekek erőviszonya határozza meg a határok könnyű vagy nehéz átjárhatóságát (Leimgruber, W., 2005). Más szerzőkkel egyetértésben úgy gondolom, hogy napjaink „légiesedő” határai a globalizáció, a nemzetközi kereskedelem és a regionális integrációk kialakulásának következményei, és a folyamat elsődleges célja az, hogy ezzel is megkönnyítse a szabad és minden korlátozástól mentes nemzetközi kereskedelmet (Clement, N., 1997) (Simai, M., 2008).

Mivel dolgozatomban elsősorban (de nem kizárólagosan) regionális tudományi és közgazdasági megközelítést alkalmazok, nem kívánok részletesen foglalkozni a határrégiók, határ menti együttműködések (eurorégiók) működési, intézményi és politikai földrajzi kérdéseivel. Az eurorégiókkal foglalkozó hazai és nemzetközi irodalom átfogóan és széleskörűen tárgyalja e határon átnyúló együttműködések jelentőségét, a témában kiváló szintetizáló munka Kruppa Éva szlovák-magyar határ menti eurorégiókról szóló doktori értekezése (Kruppa É., 2003).

Jómagam nem tulajdonítok nagy jelentőséget az eurorégióknak a határ menti gazdasági tényező áramlások alakításában. Különösen a Közép-Európában található eurorégiók játszanak szimbolikus, ill. periférikus szerepet a határ menti terek összekapcsolódásában, mivel nem állnak rendelkezésre számukra sem megfelelő mennyiségű anyagi erőforrások, sem pedig megfelelő szintű döntési kompetencia, önállóság. A határ menti gazdasági tényező áramlások „klasszikus” irodalma is elsősorban a határ menti

térségben élők, ill. a határtérségben valamint azon túl működő vállalatok – kölcsönös előnyökön nyugvó – interakciójáról számol be, a kapcsolatok „intézményesülése” (Nyugat-Európában) csak egy későbbi fázisban következik. Erre Niles Hansen is felhívja a figyelmet napjainkra „alpműnek” számító tanulmányában, melyben a francia-német-svájci hármas határnál formálódó „határrégió” gazdasági kapcsolatait elemzi (Hansen, N., 1977).

4.1. A határ fogalma és funkciói

A határtérségek, határrégiók vizsgálatakor az első fontos feladat a határ-fogalom tisztázása. A határ – hétköznapi értelmezésben – valaminek a szélét, végét jelöli, egy térbeli elem külső, ill. két vagy több térbeli elem közti belső elválasztó vonalként (területként) határozhatjuk meg.

A különböző társadalomtudományokban a határ fogalmának értelmezése azonban ennél sokkal összetettebb, a különböző diszciplínák fogalom-meghatározása számos tényezőben különbözik egymástól (Pál Á., 2003). A határ, mint társadalmi entitás problematikája azért is került napjainkra az érdeklődés homlokterébe, mert – mint arra tanulmányában Dusek Tamás is rámutat – mára világossá vált, hogy a különféle társadalmi terek, „természetes régiók” léte, ebből következően ezek határa sem tisztázható egyértelműen (Dusek T., 2003). Folyamatos változásuk, mozgásuk, átalakulások során számos gazdasági-társadalmi interakció színhelyei, melyek tudományos vizsgálata kiemelt fontosságú.

Mivel a határ-definíció – a különféle tudományterületek eltérő megközelítésmódja, szemlélete miatt nem egyértelmű, ezért a továbbiakban a kutatási témámhoz tartozó legfontosabb közelítéseket, tipológiákat mutatom be és értékelem. A különböző mértékadó hazai és nemzetközi szerzők eltérő határ-értelmezésének bemutatásával és értékelésével arra törekszem, hogy rávilágítsak a határ, mint társadalmi és gazdasági jelenség sokszínűségére.

A határ, mint összetett társadalmi konstrukció vizsgálata ezért óhatatlanul multidiszciplináris megközelítést kíván. A határfogalom-problematika körüljárásánál erre törekszem.

4.1.1. A határdefiníció normatív megközelítése

A határok fogalmának tudományos értelmezése sokkal összetettebb, mint azok hétköznapi felfogása. Nemes Nagy József a határ-fogalmat négyféleképpen értelmezi (2. táblázat).

2. táblázat: A határfogalom különböző jelentései

A határ mint elválasztó térelem, gát (barrier)
A határ mint szűrőzóna, kapukkal (filter)
A határ mint perem és ütközőzóna (frontier)
A határ mint összekapcsoló elem (kontaktuszóna)

Forrás: Nemes Nagy J., 1998

A fenti négy különböző funkció közül három (barrier, filter, kontaktus) minden határvonal (határtérség) esetében egyszerre, egy időben jelen van. A határ „működése” és jellege attól függ, hogy a különböző funkciók mennyire artikuláltak jelennek meg az adott határszakaszon. A frontier-típusú határok egy civilizáció hatalmi/érdekszférájának peremvidékét jelentik, amely elválasztja az „ismert” és a még „ismeretlen” területeket. Ilyen, folyton mozgásban lévő határzónák alakultak ki az amerikai „Vadnyugaton” a XIX. század második felében, de ilyen frontier-zónának tekinthető napjainkban a világűr Földhöz közeleső régiója (Stoddard, E. R., 1991).

A határ mint elválasztó térelem funkcióra számos példát sorolhatunk a közel és régmúlt történelméből: Berlini Fal, Vasfüggöny, a ciprusi vagy az izraeli „zöld vonal”, az Egyesült Államokat Mexikótól elválasztó (napjainkban is épülő) kerítés, a kínai Nagy Fal. Az elválasztó funkció azonban sosem – még a legkomolyabb ideológiai vagy gazdasági szembenállás idején sem – volt áthatolhatatlan. Ennek eklatáns példája a hidegháborús évek alatt zajló ún. „belnémet kereskedelem”, melynek két fő funkciója volt: Nyugat-Berlin ellátásának biztosítása az NDK-ból, valamint (a későbbiek folyamán) az NDK-termékek exportja az NSZK-ba, valamint (nem legálisan) az egész Európai Gazdasági Közösség területére (amely ekkor már vámunióként működött, így az NDK-termékek vámmentesen kerültek az EGK-piacára. (Ez sem volt elég ahhoz, hogy az NDK-t megmentse a gazdasági összeomlástól) (Biskup, R., 1976) (Sárosi É., 1972).

A trioanoni békeszerződés után a Csehszlovákia és Magyarország fennálló „igen hűvös” politikai és társadalmi viszony ellenére az újonnan felépülő magyarországi Komárom városa számára még évekig a csehszlovákiai oldalra került Komárno biztosította a vezetékes vízellátást (Sikos T. T. – Tiner T., 2007).

A határok szűrő és ütközőzóna jellegét a ciprusi zöld vonal jól szemlélteti. A sziget görög és török fennhatóságú területe között tiltott a hajóforgalom, és csak néhány – az ENSZ-békefenntartók, a britek, görögök és a törökök által egyaránt ellenőrzött – 4 vonalas határellenőrzés után lehet átjutni az egyik „országból” a másikba. Napjainkban már jelentős turistaforgalom zajlik a görög ciprusi területek és a de jure nem létező, de facto dinamikusan fejlődő, öt magánnegyettel rendelkező, embargó alatt álló kikötőiben jelentős külkereskedelmet bonyolító török ciprusi területek között.

Fenti példák jól visszatükrözik a határok különböző jelenségeinek dialektikus viszonyrendszerét, és rávilágítanak a határ-problematika elemzésének multidiszciplináris jellegére.

A határok csoportosításánál Hardi Tamás „fizikai” és „mentális” határokat különböztet meg. Előbbiek tényleges elválasztó vonalnak vagy határzónának tekinthetők, míg utóbbiak egyfajta „szellemi korlátként” léteznek a különböző államok lakóinak gondolatvilágában, és ezáltal jelentős befolyásolják az emberek térfelfogását, közösségi tudatukat és a határon túl élőkről alkotott képet, elő(zetes)ítéletet (Hardi T., 2001) (3. táblázat).

3. táblázat: A térbeli határok rendszere

Fizikai határ		Mentális határ
Frontier (határzóna)	Boundary (politikai határvonal)	
Politikai Népesedési Vallási, kulturális	Szárazföldi vagy tengeri Természetes vagy mesterséges	Területi identitás: „mi és „ők” határa Mental map: a különböző szinten ismert területek határa

Forrás: Hardi T., 2001

Hardi csoportosításával egyetértek, azonban a „frontier” típusú határok kategóriáját kiegészítem a „gazdasági” kategóriával. Az egyes országok, térségek közti határtérségek, határrégiók jelentős szerepet játszhatnak különböző jószágok cseréjében. Már a klasszikus földrajz is fontos szerepet tulajdonít a különböző földrajzi tájak határain elhelyezkedő cserekapcsolati zónáknak, az un. „vásárvonalaknak”, és a rajtuk elhelyezkedő „vásárvárosoknak”.

A holland Henk van Houtum ellentétpárok szembeállításával jellemzi a különböző határtípusokat. Az egymással szemben álló szélsőséges „értékek” közötti „egyenesen” minden határ elhelyezhető (2. ábra).

2. ábra: Határjellemzők ellentétpárjai

természetes (natural)	mesterséges (artificial)
funkcionális (functional)	érzelmi (affective)
konkrét (concrete)	elvont (abstract)
nyitott (open)	zárt (closed)

Forrás: Van Houtum, H., 1998

van Houtum modelljében – számos szerzővel egyetértve – vitatom a „természetes vs. mesterséges” határok ellentétpár létezését, ugyanis véleményem szerint a határok minden esetben mesterségesek, mivel emberi tevékenység eredményei. A határok eredendően mesterséges jellegét a szerzők többsége elfogadja: (Leimgruber, W., 2005), (Newman, D., 2010), (Hardi T., 2001) (Böröcz J., 2002) Jóllehet Pounds átfogó európai történeti földrajzi munkájában kiemeli, hogy a középkori Európában az államhatárokat természeti képződményekhez (pl.: hegységek) igazították (Pounds, N. J. G. 2003), véleményem szerint ez nem jelenti azt, hogy maga a határ természetes konstrukció lenne, mindössze annyit jelent, hogy az akkori technológiai (hadi, közlekedési, stb.) szinten könnyebb és „praktikusabb” volt a határokat a nehezen átjárható földrajzi képződményekhez igazítani.

A funkcionális – érzelmi határ ellentétpárja a jogilag meghatározott, „létező” határvonal-értelmezést állítja szembe az egyes emberek gondolatvilágában létező, szubjektív „mentális határokkal”, melyek mindenkinél más formában, jelentőséggel és kiterjedésben jelennek meg. A téma hazai kutatásának egyik példája Harti Tamás és Nárai Márta közös tanulmánya (Hardi T. – Nárai M., 2001).

A konkrét – elvont határfelosztás az előző csoportosítással szoros kapcsolatban van, hiszen a funkcionális határok minden esetben „konkrétak”, míg az érzelmi határok mindig „elvontnak” tekinthetők. Az „elvont határok” kutatása elsősorban az etnológiai és antropológiai kutatások sajátja, ahogy arra Kürti László is rámutat (Kürti L., 2006). A konkrét, funkcionális határok, és létezésük következményeinek vizsgálata inkább a regionális tudományi, gazdaságföldrajzi kutatások tárgya.

van Houtum modelljének utolsó ellentétpárja a határok nyitottság-zártság szerinti csoportosítása. A határok – átjárhatóság szempontjából – vagy nyitottak, vagy zártak, gondolhatnánk, azonban az országokat elválasztó határvonalak ennél sokkal összetettebb működési jellemzőkkel bírnak. Egyszerre jelenik meg a nyitottságra és zártságra való „hajlam” a határok vonatkozásában, attól függően, hogy a határ működésének melyik funkcionális jellemzőjét tekintjük. A szlovák-magyar határ menti térség példájával az „elválasztó és összekötő” határ párhuzamos jelenlétért bizonyítja, hogy amíg a gazdasági együttműködések rövid idő alatt dinamikus fejlődésen mentek át az elmúlt években (határon átnyúló kiskereskedelmi folyamatok, munkavállalás, iskolába járás, stb.) (Hardi T. – Lampl Zs., 2008), addig az elvont, érzelmi határok jelenléte még napjainkban is erősnek mondható, különösen a homogén nemzetiségű összetételű „magyar oldalon” (Csizmadia Z., 2008).

David Newman a határ-problematika megközelítésében a „folyamat jellegre” és a határok „közös tulajdonságaira” helyezi a hangsúlyt. Newman a határt, mint folyamatot értelmezi (bordering process), ahol annak jellege adja meg a különféle társadalmi – gazdasági entitások „kizárását” vagy éppen „befogadását” (exclusion and inclusion). A határok ilyen típusú felfogása lehetőséget biztosít a „határ mint folyamat” általános értelmezéséhez, melynek hat szakaszát különbözteti meg a szerző (Newman, D., 2010):

- keletkezés (lehatárolás)
- intézményesülés
- fenntartás (menedzselés)
- lezárás
- megnyitás
- eltörlés

Fenti folyamatok hossza, jellegzetességei, átalakulása, a különböző szakaszok egymásutánisága az állandó jelleggel változó társadalmi, gazdasági és politikai körülmények függvénye.

Newman határ-értelmezése az igen különböző (állam)határok és határ menti problémáknak egy átfogó társadalomtudományi keretrendszer, értelmezést biztosít. Fenti megközelítést alkalmazva a különféle határok könnyen csoportosíthatók, összehasonlíthatók

aszerint, hogy a határ-folyamat mely szakaszában tartanak, mi ennek a gazdasági-politikai háttere, és milyen cselekvési lehetőségeik vannak a határ menti interakciókban érintett feleknek (államoknak, szubállami intézményeknek, vállalatoknak, magánszemélyeknek). A szerző kategorizálása lehetőséget ad a különböző (állam)határok jellegzetességeinek komparatív értékelésére, a határok tényezőáramlásokat, interakciókat befolyásoló jellegzetességeinek feltárására és elemzésére. E folyamat-értelmezést segítségül hívva könnyebben megmagyarázhatóvá válik, hogy különböző (állam)határok ill. a határokon találkozó államok miért kezelik különbözőképpen az első látásra hasonló határ-problematikát. (Például a 2007. december 21-i schengeni-határnyitás miatt okozott (máig meglévő) „anomáliákat”³ a magyar-osztrák vagy a magyar-szlovák határon, szemben Ausztria 1995-ös csatlakozásával, amikor is hasonló problémák nem merültek fel.)

A fejezetben bemutatott különféle normatív határ-értelmezésekből kiderül, hogy a határ megjelenésének, fennmaradásának, működésének vizsgálatával több tudományterület foglalkozik (regionális tudomány, politikai földrajz), és a különböző szerzők eltérő szempontok alapján értelmezik és csoportosítják a határokat.

Azért hogy jobban megértsük a határok működési jellegzetességeit, fontos elemezni szerepüket a különféle határon átnyúló gazdasági-társadalmi folyamatokban. Ezt a többszörösen összetett funkcionális kapcsolatrendszert részletesen elemzem a továbbiakban, különös tekintettel a gazdasági folyamatokat befolyásoló funkciók bemutatására.

4.1.2. A határok funkcionális megközelítése

Guichonnet és Raffestin klasszikusnak számító határfunkció-tipizálása öt különféle kategóriát különít el (Guichonnet, P. – Raffestin, C., 1974).

- Jogi funkció
- Fiskális funkció
- Ellenőrző funkció
- Katonai funkció
- Ideológiai funkció

A határ jogi funkciója egyrészt elválasztja a két szomszédos állam jogi, szabályozási és igazgatószolgáltatási rendszereit, másrészt lehatárolja azt a területet, amelyen belül az egyes államok élhetnek a szuverén államhatalom eszközeivel.

---

³ Emlékeztet, hogy a schengeni csatlakozás után egyes határ menti osztrák települések „behajtani tilos” táblákkal, míg a szlovákiai Kisújhely (Slovenské Nové Mesto) virágládákkal szegült ellen a „személyek szabad áramlását” biztosító, a Schengeni rendszer minden tagországára vonatkozó szabálynak.

A határok fiskális funkciója – a szerzők szerint – az állami adóbevételek növelése, vámok és egyéb nemzetközi kereskedelmi tevékenységet korlátozó eszközök alkalmazásával.

Az ellenőrző funkció a határokon átáramló emberek, tőke, áruk, információ, stb. ellenőrzését jelenti. Az ellenőrző funkciót a szerzők egy olyan szabályozóeszközként értelmezik, mely segítségével az állam „szűrheti” a határain átáramló tényezőket. Az áramlás szabályozásával, ill. annak adminisztratív előírásaival könnyítheti és nehezítheti a különféle tényezők határon átvélő mozgását. (v. ö.: Nemes Nagy határfunkció tipológiájának „filter” típusával.)

A katonai funkció a határok „védelmi vonal”-ként való értelmezését jelenti. Napjainkban ez a funkció a nagy hatótávolságú tömegpusztító fegyverek, a lopakodó technológia, stb. megjelenése miatt veszített jelentőségéből, azonban ma sem elhanyagolható.

A határok, mint ideológiai választóvonalak a „mi” és az „ők” tudat kialakításában és fenntartásában játszanak fontos szerepet. Ennek az ideológiai alapokon nyugvó elkülönülésnek vagy szembenállásnak számos példája létezik a világban, a legjelentősebb az abszolút ideológiai alapú „keresztény” és az „iszlám” konfrontáció (Huntington, S. P., 2006).

Guichonnet és Raffestin határfunkció-csoportosításából egyértelművé teszi, hogy a határok jelenléte összetett hatást gyakorol a határ közelében élő embercsoportokra, a térségben működő vállalkozásokra, egyéb szervezetekre azáltal, hogy befolyásolja tevékenységüknek, térbeli mozgásukat, kapcsolatépítésüket, gondolkodásukat.

A határok létezésének és hatásának bonyolult összetettségét áramlásszociológiai szempontból elemzi Böröcz József (Böröcz J., 2002). A szerző tanulmányában a határok gazdasági, társadalmi, kulturális, technikai áramlásokat befolyásoló szerepét elemzi, és a határoknak egyaránt „híd” valamint „ajtó” funkciót tulajdonít. A határok mint „hidak” az összekapcsolás, összekötés metaforájaként jelennek meg, míg az „ajtók” a „hidakon” való áramlások intézményi engedélyezésének (nyitott ajtó), vagy annak tiltásának (zárt ajtó) metaforái (4. táblázat). Böröcz értelmezésében a határ egyszerre „híd”, vagyis vonzásteremtő intézmény, amely lehetővé teszi az áramlásokat, valamint „ajtó”, amely nyitásával és zárásával megvalósítható a kapcsolatok, áramlások engedélyezése és/vagy tiltása. Mivel a határon átvélő áramlásoknak számos típusa létezik, ezért a „hídon” nem egy, hanem számos „ajtó” található, melyek lehetnek nyitott vagy zárt állapotban. Böröcz szerint a határ nem más, mint „ajtókkal felszerelt híd”.

Modelljében hatféle áramlástípust különít el, valamint megkülönbözteti a határon átvélő áramlásokat befolyásoló formális és informális intézményeket (minden egyes áramlástípusnál) (4. táblázat).

Véleményem szerint Böröcz modellje jól összefoglalja és bemutatja a határon átívelő tényezőáramlásokat, ill. az áramlások működési jellemzőit, azáltal hogy elkülöníti a formális és informális intézmények hatását az egyes tényezőáramlások vonatkozásában. A modell előnye, hogy ötvözi a multidiszciplináris és dinamikus megközelítésmódot, jól bemutatja a határok tényezőáramlások befolyásolásában játszott szerepét, mégis könnyen áttekinthető. Egyetértek a szerző áramlástani megközelítésével, valamint azzal, hogy modelljében multidiszciplináris megközelítést használ, ezzel is kiemelve a határok nem pusztán gazdasági vagy politikai, hanem társadalmi, kulturális, és mentális jelentőségét. Vitatom ugyanakkor azt, hogy a határ, mint „ajtó” funkciónak csak két állása (csak teljesen „nyitott” és teljesen „zárt”) lehet. A különféle intézmények (és ez különösen a határokat átszelő tényezőáramlásokat befolyásoló informális intézmények vonatkozásában igaz) korlátozhatják, módosíthatják, de egyértelműen nem „zárhatják el” vagy „nyithatják meg” az utat a tényezőáramlások előtt, vagyis nem csak „zárt” és „nyitott” „ajtók” létezhetnek, hanem többségében arról beszélhetünk, hogy az ajtók éppen „valamilyen mértékben” zárva vagy nyitva vannak. A nyitottság és zártság mértékét a formális és informális intézményrendszer karakterisztikája határozza meg.

4. táblázat: A határ mint ajtó és híd: formális és informális áramlásintézmények

Ajtó (nyitó-záró intézmények)		Áramlás-típusok	Híd (vonzásteremtő intézmények)	
Formális	Informális		Formális	Informális
Vízum-, ki- és bevándorlási szabályok, útlevétörvények, külföldi ellenes vagy semleges politika	Negatív etnikai, „rassz”-, regionális stb. sztereotípiák, a bevándorlók előítéletes ill. - mentes társadalmi fogadtatása, a társadalmi hálózatok hiánya ill. patológiái, a határokon átívelő integrációk különféle történeti hagyományai	Személyek	Erős társadalmi hálózatok, pozitív sztereotípiák mint a bevándorlók és utazók társadalmi fogadtatásának közege, a köztér békéje	Idegenforgalmi vonzerők, „országpropaganda”, munkaerő-toborzás, bevándorlás- és turisztátogatás-támogató politika, a menekültekre vonatkozó nemzetközi konvenciók tiszteletben tartása
Vámok és egyéb közterhek, export- és importkvóták, befektetési szabályok, adók	„Védegyelet” típusú piacvédő mozgalmak és mentalitás, gazdasági ideggyűlölet, a határokon átívelő integráció története	Áruk, pénz, tőke, befektetés	Árkülönbségek, modernizáció és fejlődés-elmaradottság ideológiák, gazdasági idegenimádat	Bankszabályok, behozatali és kiviteli vámok és egyéb közterhek, export-és importkvóták, befektetési szabályok, adók
Határőrség, honvédség, egyéb fegyveres erők	Paramilitáris szervezetek, maffiák, milíciák	Erőszak, fizikai kényszer	Külső „felszabadítók” áhítása	Nemzetközi stratégiai szövetségek politikai magatartása
Természeti terminusokban megszabott import- és exportszabályozás, szabványok, adószabályok	A technológiai kapcsolatok és függőség hagyományai, a tudásáramlás története	Technológia	Éles bérkülönbségek, alacsony szakszervezeti szervezethez, gyenge érdekvédelem, modernizáció- és fejlődés-elmaradottság ideológiák	A műszaki változást serkentő készletések (vámok és egyéb közterhek)
Vámok és egyéb közterhek	Kulturális habitusok, „magas-”, „közepes”, „alacsony kultúra”, iskolázottság, nyelvés külvilágismeret	Kulturális tartalmak	Modernitás és fejlődés elmaradottság ideológiák	A kultúra terjesztését szolgáló hálózatok és egyéb intézmények rendszere, oktatási rendszer, a kulturális kapcsolatok története, állami szubvenciók
Cenzúra, a terjesztési csatornák politikai ellenőrzése	Ideológiai predispozíciók, iskolázottság, nyelv és külvilágismeret	Eszmék	Geokulturális „orientációra”, fejlődés-elmaradottságra, demokráciára és a kollektív identitások ill. másság viszonyára vonatkozó ideológiák	Oktatási rendszer, a kulturális termelés öröksége és intézményrendszere

Forrás: Böröcz József, 2002

4.2. A határok szükségességéről

Napjainkban – különösen Európában, a Schengeni-övezeten belül – érezhetjük úgy, hogy az (állam)határok folyamatosan veszítenek jelentőségükből, egyre „légiesebbek”, könnyebben átjárhatóvá válnak. Ezt a szubjektív percepciót több egymást erősítő folyamat tovább erősíti: a világgazdasági folyamatok (globalizáció és regionalizmus gazdasági aspektusai), a globális környezeti folyamatok (felmelegedés), és a globalizálódó társadalom diskurzusai egyaránt hozzájárulnak ezen érzés erősödéséhez.

A gazdasági globalizáció eredményeként mára a korlátozásmentes tőke és áruáramlás világszintűvé vált (egyebek szerint a TNC-k közti nemzetközi kereskedelem teszi ki a teljes világkereskedelemtől mintegy 50%-át), a világon szinte bárhol hozzájuthatunk a legkülönbözőbb termékekhez, az áru piacot a fejlett országokban globális márkák uralják, míg a pénzügyi piacokon standardizált termékek terjedtek el (és okoztak világméretű válságot 2008-végére).

A globális környezeti átalakulás, a gyorsuló felmelegedés, az egyre szélsőségesebbé váló időjárás mindenkire egyaránt veszélyes, csak összehangolt, „határon átnyúló” együttműködések keretében védekezhetünk ellene.

A „határtalan” globális gazdasági folyamatok (és napjaink globális válságának univerzális jellege), a globális környezetváltozás, a személyek korlátozásmentes áramlása Európán belül mind azt erősítik bennünk, hogy valóban egy „határok nélküli” világban élünk, ahol a különféle gazdasági, társadalmi, környezeti, stb. impulzusok ellen nem tudunk védekezni, nem tudjuk „megállítani őket a határon”, vagyis a határok „feleslegessé” váltak. A mindennapi társadalmi diskurzusban elhangzó sztereotípiák, mint a „Világfalu”, „A világ lapos” (Friedman, T. L., 2008), „Határok nélküli Európa” tovább erősítik ezt a képzetet.

Tehát a kérdés jogosan merül fel:

1. Léteznek-e még határok?
2. Szükség van-e még egyáltalán határokra?
3. Mi az előnye és hátránya a határok létezésének?

Az első kérdésre természetesen „Igen” a válasz, a világon mindenhol léteznek szigorúan vagy kevésbé szigorúan ellenőrzött határok. A Schengeni-övezeten belül élők számára úgy tűnhet, hogy a határok jelentősége egyre csökken, egyre könnyebben átjárható válnak, jelentőségüket veszítik, azonban ennek éppen ellenkezője az igaz. Egyrészt a Schengeni belső határokon nem „megszűnt” a határellenőrzés, hanem „áthelyeződött” az államhatárokról a határzónákba, mélységi területekre, és ezzel párhuzamosan központi

irányításúvá vált (SIS-rendszer) (Dimitrova, B., 2008). Másrészt az Európán kívüli területek nagyobb részén a határok ellenőrzése egyre szigorodott az utóbbi években, köszönhetően a biztonsági megfontolások előtérbe kerülésének (nemzetközi terrorizmus, 2001. szeptember 11-ének hatása). Például az USA és Kanada közti „kvázi ellenőrzött” határon napjainkban erősödik a határellenőrzés, az USA-Mexikó közötti határszakaszon – a jelentős gazdasági kooperáció ellenére – tovább építették a két országot elválasztó kerítést, valamint szigorították az ellenőrzés egyéb formáit is (Ackleson, J. – Kastner, J., 2008). Összefoglalóan megállapíthatjuk: határok léteznek, és a jövőben valószínűleg a mainál erőteljesebben fogjuk érezni jelenlétüket, mert a biztonságpolitikai megfontolások előtérbe kerülésével a határok „szűrő” szerepe is jobban előtérbe kerül majd.

Arra a kérdésre, hogy szükségünk van-e határokra, és miért elengedhetetlenek ezek az entitások a nemzetek közötti társadalmi-gazdasági áramlási folyamatok szabályozásában, az a – elsőre talán meglepő – válasz adható, hogy a határok szükséges velejárói a mai (a korábbi, és feltételezhetően a jövőbeli) emberi társadalom szerveződésének. A határok szükségessége mellett – több más szerzővel egyetértésben – nem pusztán azért érvelek, mert a határok, mint „gátak”, „kapuk” elállhatják az egyes országokat fenyegető káros események, folyamatok útját. Az elmúlt évtizedek történelme éppen arra figyelmeztet, hogy a globalizálódó világban a határok e „gát” funkciója nem olyan erős, mint korábban, és egyre kevésbé képesek megakadályozni az esetleges káros folyamatok „begyűrűzését” – A magyar közelmúlt történetében erre számos példát találhatunk. A határok fentiekkel szemben éppen azért szükségesek, mert segítségükkel őrizetők meg a globális emberi társadalom kulturális, társadalmi, politikai sokszínűsége, amelynek homogenizálódása nem csak káros, de nem kívánatos is egyben (Leimgruber, W., 2005). A heterogén kultúrák, társadalmak – hasonlóan az összetett ökoszisztémákhoz – életképesebbek, hatékonyabban képesek működni, változni, mivel folyamatos versenyben vannak egymással.

Ezzel eljutottunk az utolsó kérdéshez, a határok létezésének előnyeire és hátrányaihoz. Az előző gondolatot folytatva megállapíthatjuk, hogy a határok és azok különböző funkciói nem feltétlenül és minden esetben hordoznak tisztán jó vagy rossz, előnyös vagy hátrányos tulajdonságokat. A határok léte és a különböző határ-funkciók (gát, szűrő, ütköző zóna, kontaktuszóna) „jósága” attól függ, hogy mennyire tudnak igazodni a folyamatosan változó társadalmi-gazdasági környezet kihívásaihoz. Tehát összefoglalásként megállapíthatjuk, hogy a határok léte önmagában nem „jó” vagy „rossz”, hanem „szükséges”, és a határok „jósága” pedig attól függ, hogy mennyire gyorsan és hatékonyan képesek alkalmazkodni a megváltozott politikai, gazdasági, társadalmi, kulturális körülményekhez.

4.3. Határtérség vs. határrégió

Az utóbbi évtizedekben a regionális (szubállami) politikai és gazdasági irányítás jelentősen megerősödését tapasztalhattuk (Kolossof, V – O’Loughlin, J., 1998), ezzel párhuzamosan az interregionális termelési tényező áramlások számos térségben alapvetően meghatározzák az érintett régiók gazdasági prosperitását. Például az amerikai-maxikói határon utóbbi években megfigyelt jelentős interregionális (és határon átnyúló) termelési tényezőáramlás alapvetően hozzájárult mind Mexikó, mind pedig Kalifornia Állam növekedéséhez. Kalifornia teljes exportja mintegy 30%-ának Mexikó a célpontja, jóllehet Kalifornia önmagában a világ 5. legnagyobb gazdasága (Shatz, H. J. – López-Calva, L. F., 2004).

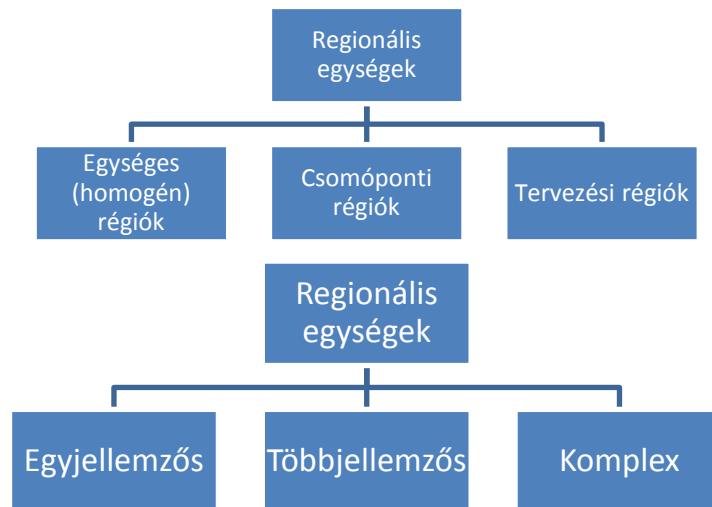
A határokat átlépő interregionális kapcsolatok erősödésével fontos tisztázni az ezekhez kapcsolódó alapvető fogalmi kereteket, ezért a határ-fogalom megismerése után áttekintem a határok mentén elhelyezkedő földrajzi terek nevezéktani problematikáját, valamint tisztázni az általam használt fogalomrendszert. Ez azért szükséges, mert sem a nemzetközi, sem a hazai irodalomban nincs egyértelműen definiálva a határ menti terek elnevezése, lehatárolása.

Az angolszász irodalomban előforduló *borderland*, *border zone*, *border region* kifejezések, és azok szinonimaként történő használata jól tükrözi a határ menti terek elnevezésével kapcsolatos anomáliákat. A magyar nyelvű irodalomban is összemosódnak a határtérség, a határrégió, határzóna kifejezések.

Elsőként tisztázni kívánom a régió fogalmat, majd ebből kiindulva élesen el kívánom határolni a „határtérség” és a „határrégió” fogalmakat, mert úgy vélem, hogy a két kifejezés nem tekinthető egymás szinonimájaként, fontos és jelentős különbségeket figyelhetünk meg a határtérségek és a határrégiók között. Szintén különbséget kívánok tenni a „határrégió”, és a „határ menti régió”, valamint a „határtérség” és a „határ menti térség” között.

„A régió valamely ismérv szerinti többé-kevésbé homogén, földrajzilag jól elhatárolható, környezetétől elkülönülő területi egység.” írja Enyedi György a Magyar Tudomány 2004-es, „A régió” című különszámának bevezetőjében (Enyedi Gy., 2004). A régió fogalom azonban messze nem tekinthető egységesnek, maguk a régiók is többféleképpen csoportosíthatók. A régiók legelfogadottabb csoportosítását Haggett adja Geográfia című alapművében, melyben kétféle szempont (struktúra, jellemzők száma) alapján csoportosítja a régiókat (3. ábra).

3. ábra: Régiók csoportosítása

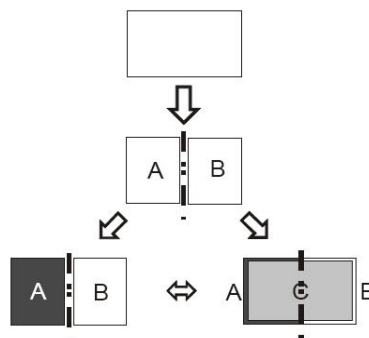
Forrás: Haggett, P. 2006 alapján saját szerkesztés

A továbbiakban – terjedelmi korlátok miatt – nem kívánom részletesen bemutatni Haggett klasszikusnak számító regionális felosztását, számos magyar nyelvű irodalomban fellelhető a részletes ismertetés (Lengyel I. – Rechnitzer J., 2003).

Tisztázni kívánom azonban, hogy a határ menti terек mikor, milyen feltételek teljesülése mellett tekinthetők egységes határrégióknak, valamint azt, hogy a határrégiók a Haggett-i csoportosítás mely kategóriájába sorolhatók.

Hardi Tamás a határrégiók kialakulást bemutató modelljében jól szemlélteti, hogy a korábban összetartozó, majd államhatár által elválasztott területek fejlődése alapvetően kétirányú lehet, a gazdasági-társadalmi térfolyamatok divergenciája elszeparált határ menti térségeket eredményez, míg a kialakuló (fennmaradó) interakciók egységes határrégió kialakulását eredményezhetik (4. ábra).

4. ábra: A határ menti terület és a határrégió kialakulása

Forrás: Hardi Tamás, 2001

Ahogy arra Hardi is rámutat, a határrégió kialakulásának feltétele a határ menti térségek gazdasági-társadalmi kapcsolatrendszerének erősségétől, az etnikai, kulturális, mentális határok erősségétől, valamint a központi politikai hatalom centralizációs törekvésétől függ (államhatárok megerősítése, térségi kompetenciák, anyagi erőforrások, stb.) E tényezők folyamatos változása befolyásolhatja (segítheti vagy gátolhatja) a határrégió vagy a teljesen elválasztott határ menti térség kialakulását.

Hardi modellje jól szemlélteti a határok korábban összetartozó terek szétválasztására gyakorolt hatását, azonban felvetődik a kérdés, hogy hol a „határ” a határrégió és a határtérség között, az integrációnak és az interakciós folyamatnak milyen „sűrűsége” és intenzitása szükséges ahhoz, hogy egy határ menti teret határrégióknak tekintsünk. A határ menti terek integrációja, ill. annak mélységének értékelése azért fontos, mert a két (vagy több) térséget elválasztó határon az elválasztást és az összekapcsolódást segítő folyamatok egyaránt megjelennek. Ezeknek a folyamatoknak száma, mennyisége, erőssége, ill. a köztük lévő kapcsolatok jellege határozza meg, hogy a határtérségek milyen feltételek megléte esetén tekinthetők egységes határrégióknak. Niles Hansen már az 1983-ban írt tanulmányában rámutat, hogy a határ menti kapcsolatok, és a határrégiók jellegzetességeit számos tényező befolyásolja (Hansen, N., 1983).

1. Kik kezdeményezik a határon átnyúló együttműködést (választott képviselők, kulturális társaságok, üzletemberek, stb.)?
2. Fentiek száma és jellege hogyan változik az időben?
3. Mi az együttműködés motivációja (gazdasági, kulturális, személyes, egyéb)?
4. Milyen a határon átnyúló kapcsolatok jellegzetessége és gyakorisága?
5. Kialakulnak-e formális és informális megállapodások vagy szervezetek?
6. Milyen típusú formális és informális megállapodásokat vagy szervezeteket részesítenek előnyben adott időpontban?
7. A nemzeti kormányzat segíti vagy gátolja az együttműködést, és ez változik-e az időben?
8. Az elméletek és modellek játszanak-e bármiféle szerepet?
9. Milyen típusú együttműködésekbe fognak bele, és milyen sorrendben?
10. A két fél milyen mértékben érti a másik oldal nyelvét, kultúráját, mekkorák a különbségek és az időben hogyan változik?
11. Milyen információs forrásokat használtak a kezdetekkor és milyeneket a jelenben?
12. A gazdasági interdependenciák hogyan fejlődnek és hogyan fognak a jövőben?
13. Mik a határon átnyúló együttműködés legfontosabb terhei és hasznai, mely csoportok viselik a terheket, és kik húznak hasznot belőle?
14. A határon átnyúló együttműködés konfliktusba kerül-e a helyi autonómiával vagy a nemzeti szuverenitással?
15. Az európai konvenciókban ajánlott együttműködési modellek relevánsak-e helyi szinten, és milyen mértékű adaptáció szükséges, hogy relevánsak legyenek?

(Hansen, N. 1983, alapján a szerző saját fordítása)

Hansen 15-pontba foglalt kérdéssora alátámasztja a határ menti kapcsolatok korábban már többször bemutatott összetettségét, azonban úgy vélem, hogy Haggett régió-tipizálását alapul véve különféle határrégió típusokat különböztessünk meg, elkülönítsük a határtérségeket és határrégiókat, valamint megkülönböztessük a határ menti térségeket és határ menti régiókat. Elsőként azonban definiálni kívánom, hogy mit értek a határ menti terekben lehatárolható különféle területi egységek alatt: (5. ábra)

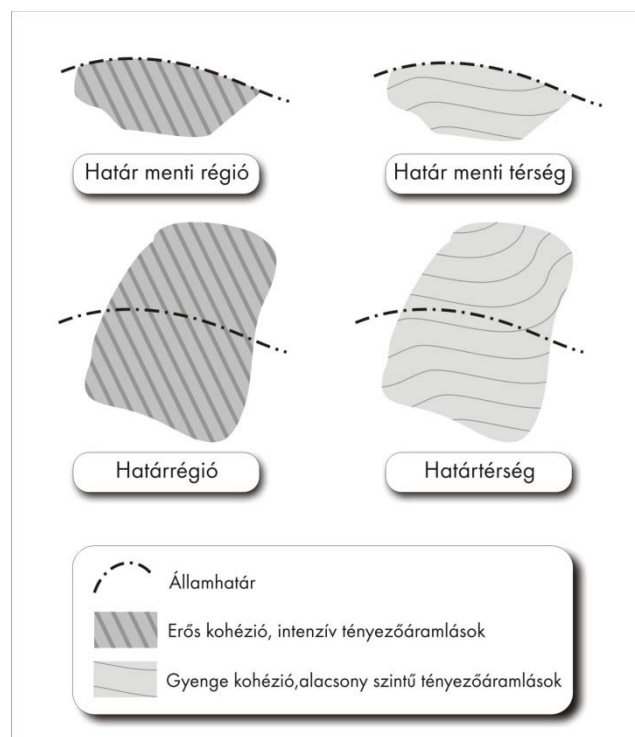
Határrégió: olyan államhatár által elválasztott földrajzi tér, ahol a határon átnyúló gazdasági-társadalmi kapcsolatok ereje, kiterjedése és intenzitása jelentős erősségű, és hosszú ideje fennáll.

Határtérség: olyan államhatár által elválasztott földrajzi tér, ahol a határon átnyúló gazdasági-társadalmi kapcsolatok teljes hiánya figyelhető meg, vagy ezek ereje és intenzitása elhanyagolható, ill. a kapcsolatok rövid ideje állnak fenn, és/vagy gyorsan változnak.

Határ menti régió: olyan, a teljes határvonalának hosszához képest jelentős államhatár-szakasszal rendelkező régió, ahol a határon átnyúló gazdasági-társadalmi áramlások nincsenek jelen, vagy a régió belüli hasonló áramlásokhoz képest elhanyagolható jelentőségűek, ill. csak rövid ideje állnak fenn. (az intraregionális kapcsolatok meghatározó jelentőségűek)

Határ menti térség: olyan államhatár melletti, periférikus térség, ahol sem a határon átnyúló, sem pedig a térségen belüli tényezőáramlások nem jelentősek. (nincs összetartó erő)

5. ábra: Határ menti terek tipizálása

Forrás: saját kutatás
Tech. szerkesztő:
Nagy Angéla

Fenti 4 definícióból általánosan a következő megállapításokat hozhatjuk:

1. El lehet (és kell) különíteni az intenzív vagy kevésbé intenzív határon átnyúló kapcsolatokkal rendelkező tereket (határrégió, határtérség), azoktól a terektől, melyek ugyan egy (vagy több) államhatár közelében helyezkednek el, de a határon átnyúló jelleg teljesen háttérbe szorul, elhanyagolható vagy egyáltalán nem jelenik meg (határ menti régió, határ menti térség).
2. A határrégiókat és a határtérségeket az különbözteti meg, hogy a határrégióban *legalább egy funkcionális területen* erős és hosszú ideje fennálló társadalmi-gazdasági áramlás tapasztalható, vagyis a két típus differencia specifikája a kapcsolat erőssége és fennállásának ideje.
3. A határrégiók nem alkotnak egységes térkategóriát, további csoportosításuk lehetséges aszerint, hogy hány funkcionális területen kapcsolódik össze az államhatárral elválasztott terület két oldala, valamint aszerint is, hogy az összekapcsolódó térség térszerkezeti jellemzői milyenek.

A továbbiakban a Haggett-i régió felosztás segítségével hívva rátérek a *határrégiók csoportosítására*. Ez, véleményem szerint, azért lényeges, mert jelentős különbségek figyelhetők meg a különböző határrégiók társadalmi-gazdasági kapcsolatrendszerében, aszerint hogy mióta állnak fenn, a társadalmi-gazdasági együttműködés milyen széles spektrumát ölelik fel, milyen erősséggel vannak jelen a vizsgált határrégióban, és a kapcsolatok erőssége hogyan viszonyul a határ két oldalán található határ menti régiók belső gazdasági-társadalmi kohéziójához. (Pl.: a szlovák-magyar határtérség nyugati felében, napjainkban formálódó határrégióban kialakuló intenzív határon átnyúló munkaerő-áramlás milyen befolyást gyakorol a két határ menti régió (szlovákiai és magyarországi) társadalmi-gazdasági folyamataira.)

1. Egyjellemzős határrégiók: azok a határrégiók, ahol a társadalmi-gazdasági kapcsolatok csak egy (vagy egy nagyon szűk) területen figyelhetők meg huzamosabb ideje. Pl.: a határ menti kiskereskedelem a szlovák-magyar határon napjainkban már több évtizedes jelenségnek számít, és a határközeli településeken élők vásárlási magatartását már a rendszerváltás előtt is számottevő mértékben befolyásolta.
2. Többjellemzős határrégió: azok a határrégiók, ahol a társadalmi-gazdasági kapcsolatok több területen figyelhetők meg huzamosabb ideje. Pl.: az osztrák-szlovák határrégióban (Bécs és Pozsony nagyvárosok határközeli fekvése miatt) intenzív tényezőáramlások figyelhetők meg (ODPM Publications, 2006).

3. Komplex határrégió: azok a határrégiók, ahol már több évtizede tartó együttműködés alakult ki a gazdasági-társadalmi élet majd minden területén. Ilyen határrégiókat elsősorban Nyugat-Európában találunk a francia-svájci-német, a német-holland határ mentén (pl.: Bázel vagy Nijmegen környezetében kialakult határrégiók).

A Haggett-i régiófelosztás másik közelítésmódja a régiók homogenitás szerinti csoportosítása. Ez is alkalmazható a határrégiókra:

1. Egységes (homogén) határrégiók: A határrégió legalább egy szempontból egységesnek tekinthető. A határ két oldalának itt ez a homogenitás adja az alapját. Ez az összetartozás alapulhat térszerkezeti, településszerkezeti hasonlóságon, hasonló mértékű termelési tényező áramlásán, stb. E csoportosítási szempont szerint a Zemplén Eurorégió területe egyfajta egységes határrégióknak tekinthető, ahol a mindkét oldalon jellemző gazdasági elmaradottság adja a határrégió homogenitását.
2. Csomóponti határrégiók: A csomóponti határrégiók esetében szükségszerűen kialakul a régió belüli egy sajátos centrum-periféria viszony, melyben a határ egyik oldalán lévő határrégió központ (központi város) aszimmetrikus gazdasági kapcsolatrendszer épít ki a határ túloldalán található periférikus területtel. Az ilyen típusú kapcsolatnak kiváló példája a magyar-szlovák határ menti térség nyugati felében Győr regionális központ és a határ túloldalán található kisvárosok (Dunaszerdahely, Nagymegyer) aszimmetrikus viszonyrendszere. Az ilyen határrégiók kialakulásának „kedvez”, ha a korábban szervesen összetartozó tér felosztásakor nem veszik figyelembe a gazdasági kapcsolatokat, természetes vonzáskörzeteket.
3. Tervezési (statisztikai) határrégiók: Jóllehet a határrégiók egyes részei más-más országokhoz tartoznak, mégis napjainkra központi tervezési, programozási célterületekké váltak. Ennek legjobb példái az Eurpai Unió korábbi INTERREG (I. II. III.) programjai, vagy a 2007-2013-as költségvetési időszak Európai Területi Együttműködési programjai. Mint ismeretes, az Európai Unió határon átnyúló együttműködési programjaiban a határközeli ill. határ menti NUTS 3-as régiókban működő különböző for- és non-profit társaságok, EGTC-k (Eurorégiók) vehetnek részt (Kengyel Á., 2008) (Horváth Z., 2007).

Összefoglalóan megállapítható, hogy a határ menti terek messzemenően nem tekinthetők egységesnek, belső struktúrájuk, kapcsolatrendszereik alapján különféle

csoporthoz sorolhatók (határtérség, határrégió, határ menti régió, határ menti térség). Még maguk a határrégiók sem képeznek egységes csoportot, további alcsoportokba sorolhatók.

Azért tartottam fontosnak tisztázni a határ menti terekkel kapcsolatos alapvető fogalmakat, mert a bennük, ill. rajtuk keresztül zajló termelési tényező-áramlások jellegzetességeinek vizsgálatát jelentősen megkönnyíti, ha nem általánosságban beszélünk „határrégiókról”, hanem sajátosságaik alapján el tudjuk különíteni az eltérő tulajdonságokkal bíró határ menti tereket. Ez megkönnyíti a kutatási probléma definiálását, a vizsgálati módszer meghatározását, valamint az eredmények feldolgozását, összevetését is.

Fent bemutatott fogalomrendszert dolgozatom további részeiben is következetesen használni kívánom.

5. Határok és termelési tényező áramlások

Napjainkig nem lezárt tudományos vita tárgya, hogy a különféle területiség-kutatással, térkutatással foglalkozó diszciplínák viszonyrendszere milyen, létezik-e egyetlen kizárólag a társadalmi-gazdasági tér kutatásával foglalkozó diszciplína, és ha igen, akkor melyik tudomány tekinthető annak (földrajz vagy a regionális tudomány) (Nemes Nagy J., 2009).

A tudományos vita tárgyalása helyett a továbbiakban arra törekszem, hogy bemutassam, hogy a közgazdaságtan, földrajz, regionális tudomány milyen vonatkozásban tárgyalja a határok, határon átnyúló gazdasági áramlások, interakciók kérdéskörét. A különféle megközelítésmódok áttekintésével arra kívánom ráirányítani a figyelmet, hogy a határon átnyúló gazdasági folyamatok, áramlások elméleti keretei messze nem tisztázottak, nincs egységes modell ezek leírására. A bemutatásra kerülő modellek segítségével csak felvázolni tudom – a teljesség igénye nélkül – a különböző diszciplínák térhez való kötődését, a legfontosabb sajátosságokat kiemelve.

A fejezetet egy új határgazdaságtan-modell bemutatásával zárom, melyben az államhatárokon átnyúló gazdasági áramlások területi dimenzióját mutatom be, és az azokat befolyásoló társadalmi, gazdasági, politikai, földrajzi tényezőket csoportosítom aszerint, hogy melyik áramlástípust milyen időtávban befolyásolják.

5.1. Közgazdasági megközelítés

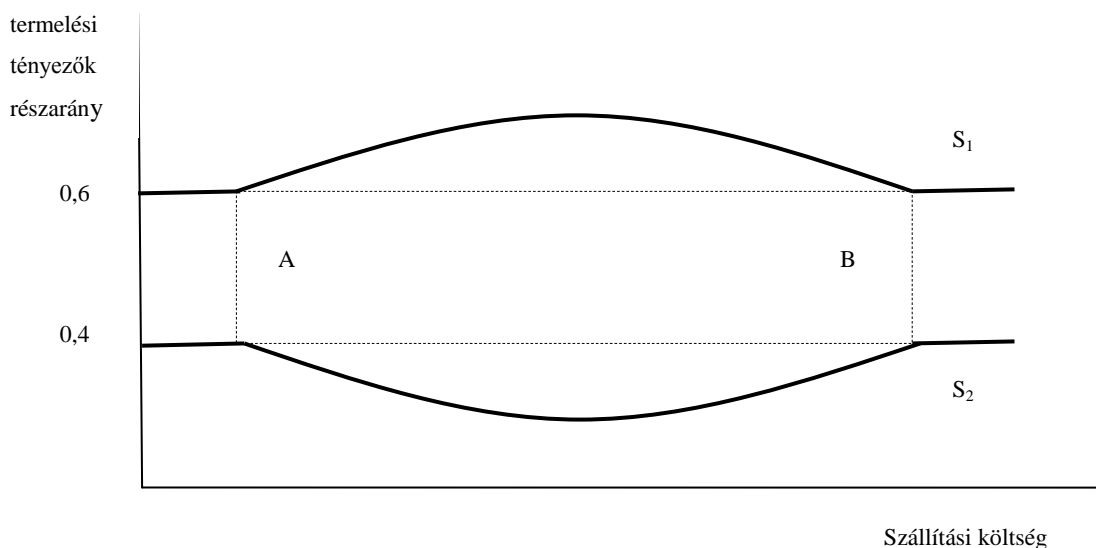
A közgazdaságtanban a tudomány önállósulása után hamar „elveszítette” területi dimenzióját, a main-stream közgazdasági elmélet gyakorlatilag térszerű pontgazdaságok működési jellemzőit kutatja. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a kezdetektől ne jelentek volna meg olyan közgazdászok és közgazdasági elméletek, melyek a térbeli termelési tényező áramlásoknak, a nemzetközi tényezőallokációnak ne tulajdonítottak volna nagy szerepet (Benko, G, 1999). A diszciplína alapító Smith az abszolút előnyök, Ricardo a komparatív előnyök tanában elsősorban a nemzetközi (határon átnyúló) kereskedelemre, tényezőáramlásokra koncentrált vizsgálataiban. Ezt a „hagyományt” folytatta a XX. század első felében, a marginalista forradalom után (Bekker Zs., 2000), Heckscher és Ohlin, majd a XX. század vége felé a 2008-ban közgazdasági Nobel-díjjal kitüntetett Paul Krugman is (Krugman, P., 2003). E modellek közös sajátossága, hogy a tényezőáramlások vizsgálatakor elsősorban vagy kizárólagosan a tényezőellátottságra, a régiók (országok) közti áramlások

szabadságának mértékére, a tényező mobilitásra helyezik a hangsúlyt, a „valós”, eukleidészi értelemben használt tér nem jelenik meg a modellekben. A hangsúly magukon a tényezőáramlásokon van, nem azokat befolyásoló térbeli sajátosságokon, meghatározottságokon. A földrajzi távolság helyett inkább „költségtávolság” jelenik meg a modellekben, a szállítási költség nemzetközi kereskedelmet befolyásoló negatív hatása révén.

Jelen értekezés keretei nem elegendőek arra, hogy minden, korábban említett modellt áttekintsük, azonban fontosnak tartom, hogy bemutassam a nemzetközi (határon átnyúló) tényezőáramlások közgazdasági megközelítését Paul Krugman 1990-es modellje segítségével.

Krugman 1990-es interregionális tényezőáramlásokat leíró modellje (6. ábra) egy kisebb, és termelési tényezőkben gyengén ellátott, kis piaccal rendelkező, valamint egy nagyobb, termelési tényezőkkel, nagyobb piacmérettel ellátott régió világtermelésben való részarányát írja le. A modellben mindkét régióban 2 szektor működik, mindkettő mindkét piacon értékesíthető javakat termel (egy tökéletesen versenyző árukat termelő, és egy tökéletlenül versenyző ipari termelő szektor). Az interregionális termelési tényezőáramlások nem megengedettek, és a cégek nem települhetnek át egyik régióból a másikba, csak az interszektoralis mozgások engedélyezettek. A modell alapkérdése, hogy a szállítási költségek alakulása hogyan befolyásolja a gazdasági integrációt a két régió között.

6. ábra: A termelés megoszlása a kétrégiós modellben

Forrás: Brakman, S. et al. 2001

A modellből az derül ki, hogy nagyon magas szállítási költségek esetén a piaci részesedésük a termelésben a tényezőellátottságuknak megfelelően alakul (S₁-nél 60%, S₂-nél

40%), nincs komparatív előnye egyik régióknak sem, a köztük bonyolódó kereskedelem iparági szektorokon belül alakul (Pl.: autót „cserélnek” autóra, választékbővítés miatt). A szállítási költségek csökkenésével (közepes nagyságú szállítási költségek mellett) a nagyobb, gazdagabb régió termelésének részesedése nagyobb lesz, mint a termelési tényező ellátottságának aránya, új cégek a nagyobb és gazdagabb régióba települnek, míg a kisebbben több hasonló cég kilép a piacról. (A jobb piaci lehetőségek – nagyobb piacméret – miatt választják a nagyobb, gazdagabb régiót.) Extrém alacsony szállítási költségeknél a termelési részarányok az eredeti állapotra állnak vissza (termelési tényező ellátottság arányába), mert közel 0 szállítási költségek mellett a munkaerő bérköltsége a kisebb régióban kedvezőbbé vált, így az új cégek ott jönnek létre nagyobb számban (a munkaerő költsége határozza meg a letelepedést, a szállítás költsége nem befolyásolja a telephelyválasztást). (Brakman, S., et al., 2001)

5.2. Regionális (tértudományi) megközelítés

Szemben a közgazdasági megközelítés „csereközpontú” gondolkodásmódjával, a gazdaságföldrajzi, regionális tudományi határgazdaságtan közelítésmódja összetettebb. Míg az első az „interregionalitást” helyezi vizsgálatai középpontjába, addig a második a „határt”, és annak befolyásoló, áramlásokat módosító hatásaira fókuszál.

A XX. század közepének nagy elméletalkotói (pl.: Lösch, Christaller) már foglalkoztak a határok gazdasági térszerkezetet befolyásoló, átalakító hatásaival. (Rechnitzer, J., 1999) Az elmúlt évtizedekben – ahogy erre a 3.1-es fejezetben utaltam is – a határgazdaságtan szinte önálló részdiszciplínává fejlődött, a vizsgált *Journal of Borderlands Studies* tudományos cikkeinek több mint 30%-a foglalkozik a határ menti gazdasági folyamatok elemzésével (elsősorban a határon átnyúló munkaerő-áramlás kérdéseivel).

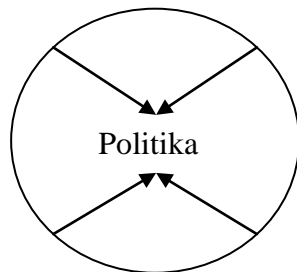
Azonban máig nem alakult ki a „határgazdaságtan” önálló modellje, viszont számos szerző jelentős hozzájárulása révén a határok gazdasági-társadalmi folyamatokat befolyásoló hatásait részletesen megismerhettük. A továbbiakban ezek közül mutatok be néhány fontosabbat a hazai és nemzetközi irodalomból.

Walter Leimgruber a gazdaság és a politikai ellentétes érdekeit hangsúlyozza a határok átjárhatóságával, a tényezőáramlások szabadságával kapcsolatban. Érvelése szerint, amíg a gazdasági erők, érdekcsoportok a határok minél könnyebb, gyorsabb és akadálymentesebb áramlásában érdekeltek, addig a politikai érdekek ennek ellenkezőjében. A gazdasági érdekek,

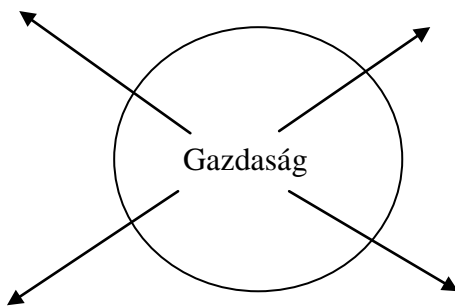
a 4 szabadság biztosítása áll szemben a politika védelmi és ellenőrző funkciójával (Leimgruber, W., 2005) (7. ábra).

7. ábra: A politika centripetális, a gazdaság centrifugális hatása

Közvetlen határ-hatás:
infrastruktúra, ideológia,
nemzeti identitás

Indukált (gerjesztett) határ-hatás:
védelem, ellenőrzés

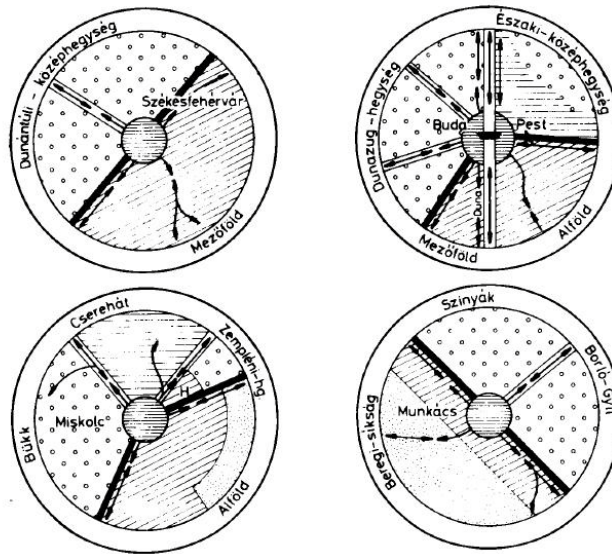
Közvetett határ-hatás:
„előnyföldrajz” (geography
of advantage) – fizetések
,árak, áruválaszték, minőség,
elérhetőség

Forrás: Leimgruber, W., 2005

Eltérő megközelítést alkalmaz a történeti földrajz a határok gazdasági szerepkörének értelmezéséről. A történeti földrajzban a városok kialakulásának egyik típusát (a vásárvárosok) kialakulását az un. nagytájak találkozásánál kialakuló vásárvonalakhoz kötik (8. ábra).

A Frisnyák-féle vásárváros modellben a nagytájakat elválasztó határtérségek (pufferzónák), a „csere” helyszínei, a különböző tényezőellátottságú (természeti adottságokkal rendelkező) területekről érkezők ebben a térségben, a nagytájakat elválasztó, de egyben össze is kapcsoló „határon” cserélik ki különböző jószágait. (Pl.: Miskolc az Alföld és az Északi-középhegység határánál kialakult vásárváros, amely már évszázadok óta jelentős kereskedelmi központ. – Fejlődését azonban, különösen a XX. században, nem csak ennek köszönhette.)

8. ábra: Vásárvonalak és vásárvárosok kialakulása földrajzi tájhatárokon

Forrás: Frisnyák S., 1992.

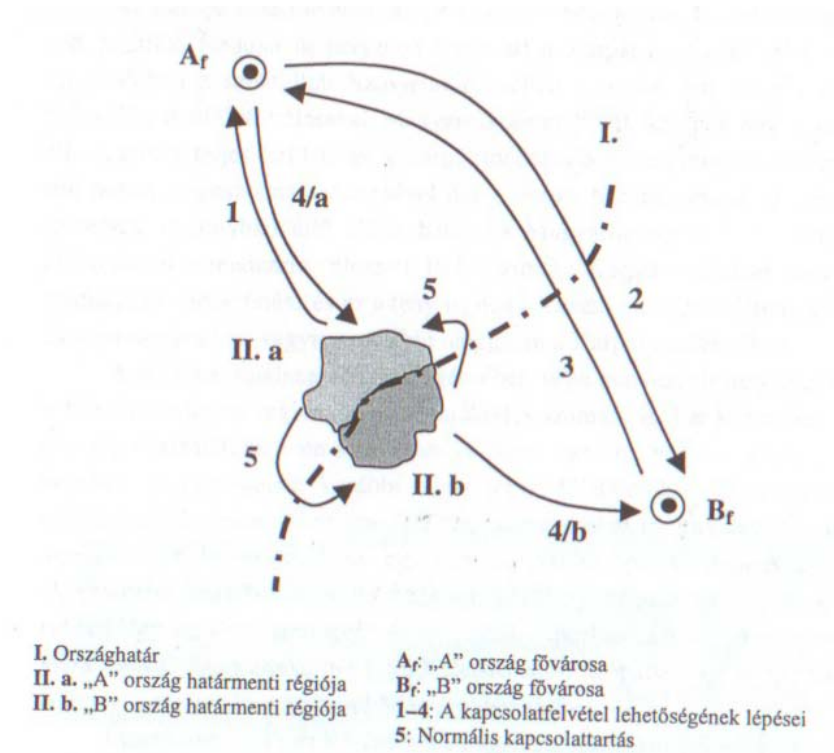
A Frisnyák-modell azonban csak korlátozottan alkalmazható esetünkben (az államhatárok gazdasági áramlásainak vizsgálatára), hiszen itt természeti tájak határáról, nem pedig államhatárokról beszélünk, melyek napjainkban – különösen Közép-Európában – ritkán esnek egybe. A modell retrospektív jellegű, elsősorban a hosszú távú városfejlődést írja le, csak korlátozottan alkalmas a mai államhatárokon kialakuló cserekapcsolatok bemutatására. Azonban Frisnyák vásárvonal-vásárváros modellje jól illusztrálja, hogy az eltérő tényezőellátottságú területek határán intenzív csere bonyolódik, melynek hosszú távú növekedést befolyásoló hatásai (is) vannak.

Az (állam)határokon kialakuló kapcsolatépítés más, alapvetően politikai földrajzi megközelítést adja Tóth József (9. ábra). Modelljében a határ menti térségek (városok) közötti kapcsolattartást modellezi erős állami ellenőrzés (államszocializmus időszaka), és szabad önkormányzatiság feltételei (rendszerváltás utáni időszak) mellett.

A modell lényege, hogy míg a „normális” kapcsolattartás mindössze 1 lépésből áll (közvetlen kapcsolatfelvétel és interakció), addig az erős állami (központi) irányítás és reguláció ezt a folyamatot 5 hosszú és bizonytalan lépésre nyújtja, megnehezítve ezzel a határ menti terek (gazdasági, társadalmi, intézményi, kulturális, stb.) együttműködését.

Ez a elnyújtott, és központosított kapcsolatépítési modell eredményezte azt, hogy a volt szocialista országok határ menti térségei egyben perifériává, hátrányos, esetenként elzárt területekké váltak.

9. ábra: Határ menti kapcsolatok alakulása erős állami (központi) ellenőrzés mellett és erős helyi autonómia esetén

Forrás: Tóth J., 2002

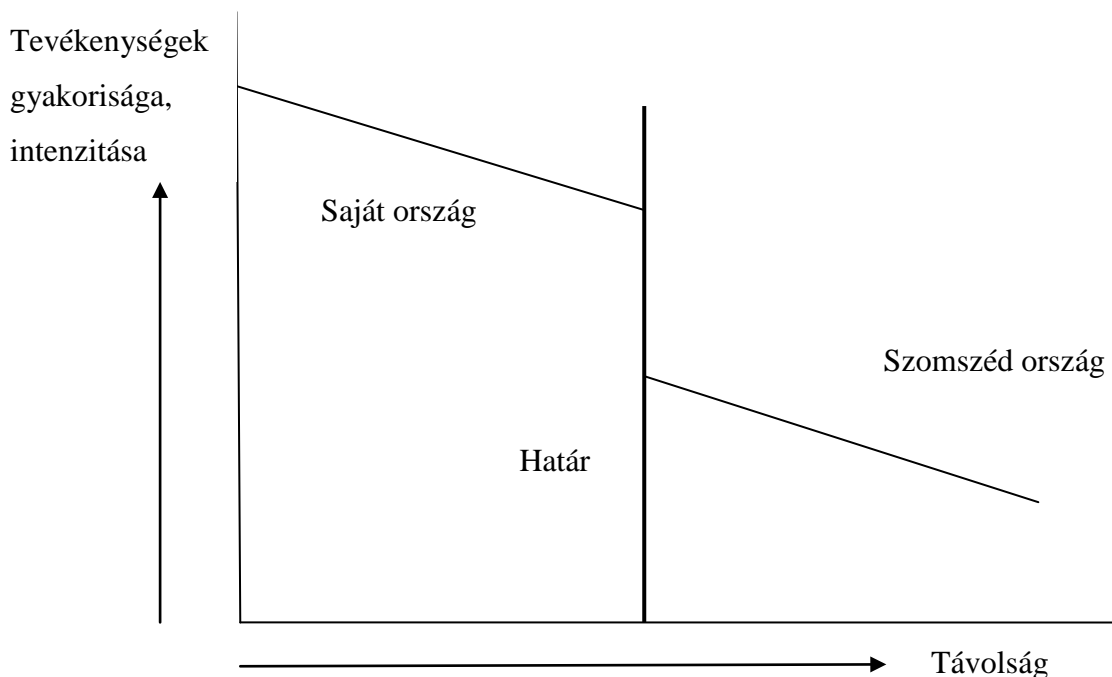
5.3. Határgazdaságtan megközelítés

Az előző pontokban különböző diszciplínák, így a közgazdaságtan, földrajz, a regionális tudomány „szemüvegén át” mutattam be a határok gazdasági, társadalmi jelentőségét, ill. a határok gazdasági (és társadalmi) áramlásokra gyakorolt különféle hatását. A továbbiakban azokat a tudományos értekezéseket, ill. azok legfőbb megállapításait elemzem, melyek a vizsgálatuk középpontjába a határokat, ill. a határok gazdasági jelentőségét, negatív vagy pozitív hatását állítják.

A határok gazdasági, társadalmi, politikai, kulturális hatásainak vizsgálata az utóbbi három évtizedben egyre fontosabbá vált, a határkutatások – különösen az Egyesült Államok és Nyugat-Európa különböző határain – olyan mennyiségű és minőségű új kutatási eredményt hoztak, hogy napjainkra a „határkutatás” önálló, multidiszciplináris jellegű kutatási területté vált (jól lehatárolt vizsgálati terület, célok, önálló periodika (Journal of Borderlands Studies), szakosodott kutatóintézetek, stb.).

Ennek keretében több kísérlet is történt a határok gazdasági szerepének, elsősorban elválasztó hatásainak modellezésére. van Houtum modelljében (10. ábra) a határ kiemelt szerepet kap az interregionális (államok közötti) gazdasági integrációk leírásában. A modell jól illusztrálja, hogy az államhatár „megszakítja, eltávolítja” egymástól a szomszédos tereket, és diszkontinuitást eredményez a folyamatos földrajzi térben. Egyes szerzők, ahogy erre van Houtum rámutat, azt is kvantifikálták, hogy ez a „megszakítás” mekkora földrajzi távolsággal egyenlő. Megállapításaik szerint (1984-es vizsgálat) Nyugat-Európában ez a távolság 375 km-nek felel meg, vagyis egy államhatár akkora taszító tényező két ország közti interakcióban, ami megfeleltethető 375 km-es földrajzi távolságnak (államhatár nélkül). Napjainkra – feltételezhetően – ez a távolság némileg csökkent, azonban biztosra vehető, hogy nem tűnt el. Jóllehet az Európai Unió belül jogi akadályai nincsenek már a korlátozásmentes tényezőáramlásnak (Horváth Z., 2007), azonban számos, lassan változó társadalmi, pszichológiai, kulturális tényező negatívan befolyásolja a szabad interakciókat.

10. ábra: A határok hatása a határon átnyúló tényezőáramlásokra

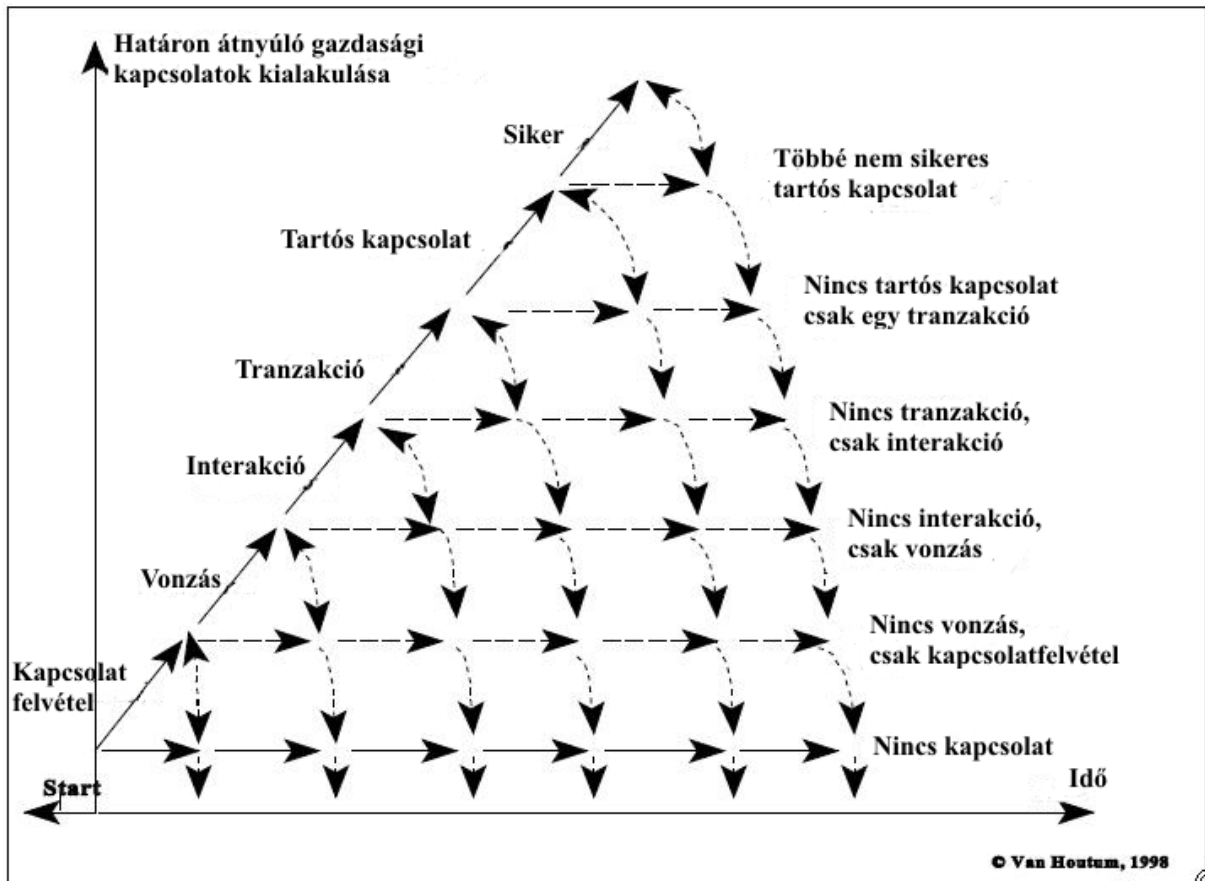

Forrás: van Houtum, H, 2000 (saját fordítás)

A határok 10-es ábrán illusztrált „térme szakító” hatásának okait tárta fel van Houtum 1998-as empirikus kutatásában. A szerző a határon átnyúló gazdasági kapcsolatok kialakulásának és fejlődésének modelljét alkotta meg (INTERFACE-modell), majd

működését empirikus vizsgálatokkal⁴ igazolta (11. ábra) (van Houtum, H., 1998). Kutatásai rávilágítottak arra, hogy a határon átnyúló gazdasági kapcsolatok fejlődését és sikerességét nem pusztán gazdasági (árfolyamok, termelési szerkezet, tranzakciós költségek stb.), hanem azon kívüli tényezők (mentális távolság, kulturális közelség, tevékenységbeli hasonlóság, stb.) is befolyásolják.

11. ábra: A határon átnyúló gazdasági kapcsolatok fejlődésének modellje

Forrás: van Houtum, 1998, (a szerző saját fordítása)

A mikroökonómiai szemléletű INTERFACE-modell (INTERNational Formation of Autonomous Co-operation between Enterprises, vagyis Vállalatok közötti független, nemzetközi együttműködés kialakítása) vállalatok határon átnyúló üzleti kapcsolatainak kialakulását és fejlődésük dinamikáját mutatja be. A cél (a sikerig) vezető út minden fázisban (1. Kapcsolatfelvétel, 2. Vonzás, 3. Interakció, 4. Tranzakció, 5. Tartós kapcsolat, 6.

⁴ A vizsgálatban a holland-belga határ közelében működő mintegy 400 vállalat vett részt. A vizsgálat célja az volt, hogy feltárják, milyen tényezőcsoportok befolyásolják a határ közelében működő vállalkozásokat a határon átnyúló kapcsolat (interakció) kialakításában. A kérdőíves vizsgálatból nyert adatokat faktorelemzéssel (főkomponens elemzés, varimax rotáció) vizsgálták.

Siker) megakadhat. A 11. ábra nyilai azt szemléltetik, hogy a „megrekedt” kapcsolat eredménye mi lehet az elakadás szintjén, és egy elakadt vállalati kapcsolat milyen „stációkon” keresztül jut el a kapcsolat teljes megszűnéséig.

Témám szempontjából fontosnak tartom az INTERFACE-modell egyes, előbb említett szakaszainak részletesebb bemutatását, annak áttekintését, hogy a különböző szakaszokban mely tényezők befolyásolják a határon átnyúló vállalati kapcsolatok fejlődését:

- I. Kapcsolatfelvétel
    - a. Társadalmi és szakmai hálózat, személyes és szakmai ismeretségek száma
    - b. Kapcsolati preferencia
    - c. Mentális távolság
    - d. 'Otthon-érzés' a másik ország kultúrájában
    - e. Az államhatár értékelése
  - II. Vonzás
    - a. Hasonlóság
    - b. Kiegészítő jelleg (komplementaritás) az üzleti kapcsolatban és viszonyban
    - c. Külső vagy fizikai vonzás
    - d. Térbeli távolság
  - III. Interakció
    - a. Tranzakciós költség nagysága
    - b. Bizalom foka
  - IV. Tranzakció
    - a. Formális vs. informális kapcsolatok
  - V. Tartós kapcsolat
    - a. Folytonosság
  - VI. Siker
    - a. A tranzakció kezdetétől folyamatos növekedés a gazdasági kapcsolatok intenzitásában
    - b. Siker érzékelése
- (van Houtum, H. 1998 alapján a szerző saját fordítása)

van Houtum vizsgálatának legfontosabb következtetése, hogy még mindig a határ jelenléte a legnagyobb akadálya a határon átnyúló gazdasági kapcsolatok fejlődésének. A fizikailag már rég nem létező határ még mindig komoly mentális akadályt jelent. Ez leginkább abban nyilvánul meg, hogy a határ valamely oldalán működő vállalkozások – noha a földrajzi távolság kicsi – mentálisan nagyon távolinak, nehezen elérhetőnek érzik a túloldalon működő vállalkozásokat, így a köztük kialakuló interakciók száma jóval alacsonyabb a lehetségesnél.

van Houtum megállapítása szerint a határon átnyúló gazdasági kapcsolatos hosszú távú sikerének legfontosabb tényezője a – közgazdaságilag nehezen kvantifikálható – „kölsönös bizalom”.

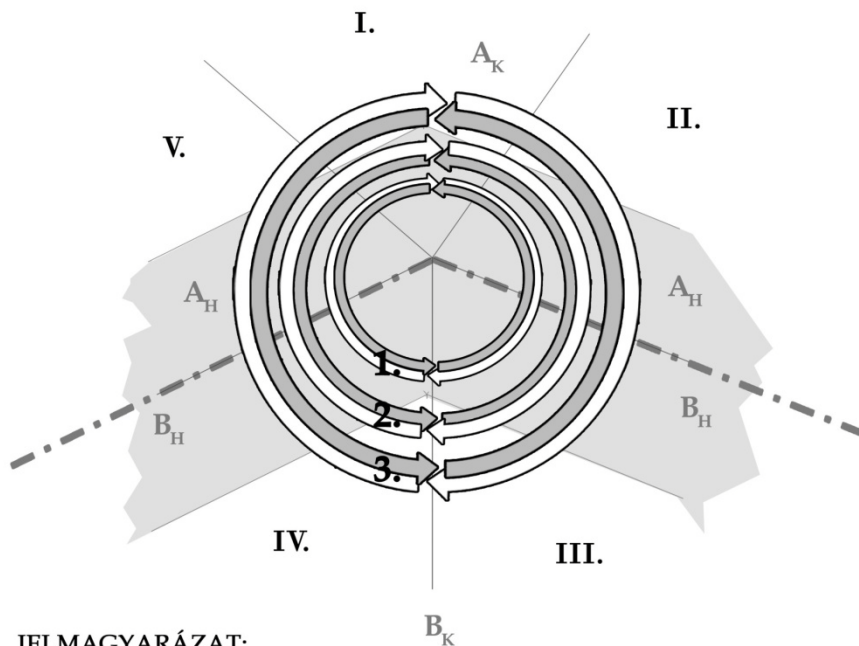
5.4. Egységes határgazdaságtan modell (felé)

Az előző alfejezetekben röviden áttekintettem a különféle tértudományi diszciplínák határral kapcsolatos igen eltérő közelítésmódját. A különböző szemléletű modellek bemutatásakor arra törekedtem, hogy a határok gazdasági áramlásokra, gazdasági kapcsolatokra gyakorolt hatásait kiemeljem, valamint hangsúlyozzam, hogy a határokon átnyúló interakciók vizsgálatakor a „racionális magatartás hipotézise” a valós, komplex kapcsolatrendszer egy szeletét tudja csak leírni.

A továbbiakban arra teszek kísérletet, hogy egy új határgazdaságtan modellben (12. ábra), részben eltávolodva a tisztán „racionális” piaci szereplők feltételezésétől, multidiszciplináris közelítésmódot alkalmazva összefoglaljam:

1. A határon átnyúló gazdasági interakciók térbeli jellegzetességeit
2. Meghatározom azokat a legfontosabb társadalmi, gazdasági, politikai, földrajzi, kulturális tényezőket, amelyek hatással vannak (lehetnek) a gazdasági interakciók fejlődésére
3. E tényezők időbeli hatását elkülönítsem

12. ábra: Határgazdaság és a befolyásoló tényezők rendszere

JELMAGYARÁZAT:

A_K : "A" ORSZÁG KÖZPONTI RÉGIÓJA
 A_H : "A" ORSZÁG HATÁRMENTI RÉGIÓJA
 B_K : "B" ORSZÁG KÖZPONTI RÉGIÓJA
 B_H : "B" ORSZÁG HATÁRMENTI RÉGIÓJA

➔ TÉNYEZŐÁRAMLÁS
 ➞ PÉNZÁRAMLÁS
 - - - - - ÁLLAMHATÁR

1.: INTRAREGIONÁLIS ÁRAMLÁSOK
 2.: KÖZPONT-HATÁRRÉGIÓKÖZÖTTI ÁRAMLÁSOK
 3.: KÖZPONTOK KÖZÖTTI ÁRAMLÁSOK, HATÁRRÉGIÓ, MINT TRANZITZÓNA

I. TÁRSADALMI TÉNYEZŐK
 II. POLITIKAI TÉNYEZŐK
 III. FÖLDRAJZI, TÉRSZERKEZETI TÉNYEZŐK
 IV. GAZDASÁGI TÉNYEZŐK
 V. NYELVI, KULTURÁLIS TÉNYEZŐK

	1. INTRAREGIONÁLIS ÁRAMLÁSOK	2. KÖZPONT ÉS HATÁRRÉGIÓ KÖZÖTTI ÁRAMLÁSOK	3. KÖZPONTOK KÖZÖTTI ÁRAMLÁSOK
I. TÁRSADALMI TÉNYEZŐK	-nemzetiségi összetétel a határtérségben -etnikai kapcsolatok sajátosságai a határtérségben -helyi társadalom jellemzői	-nemzetiségi összetétel a határtérségben és központban -társadalom szerkezete a két országban -etnikai kapcsolatok sajátosságai a határtérségben és központban	-nemzetiségi összetétel – országos szinten -társadalom szerkezete a két országban -etnikai kapcsolatok sajátosságai országos szinten
II. POLITIKAI TÉNYEZŐK	-helyi politika -országos politika	-regionális politika -országos politika	-országos politika
III. FÖLDRAJZI, TÉRSZERKEZETI TÉNYEZŐK	-természetföldrajzi meghatározottságok (lokális) -településszerkezet a határtérségben – lokális kapcsolatok -helyi infrastrukturális kapcsolatok sajátosságai -határátelkélő távolsága, sűrűsége -határon átnyúló közösségi közlekedés	-természetföldrajzi meghatározottságok a teljes határszakaszon (pl.: domborzat) -településszerkezet regionális sajátosságai -infrastrukturális kapcsolatok regionális sajátosságai	-természetföldrajzi meghatározottságok a teljes határszakaszon (pl.: domborzat) -településszerkezet – országos településhálózat -infrastrukturális kapcsolatok egész határszakaszra kiterjedő sajátosságai
IV. GAZDASÁGI TÉNYEZŐK	-gazdasági ciklusok -lokális piacok mérete -lokális termelés szerkezete -vállalkozási környezet, helyi adók -árszínvonalak lokális különbségei -üzleti szolgáltatások lokális színvonala -árfolyamváltozások hatása a határtérségben	- gazdasági ciklusok -regionális piacok mérete -regionális termelés szerkezete -vállalkozási környezet, adórendszer különbségei -árszínvonalak a határtérségben és a központban -üzleti szolgáltatások színvonala a határtérségben és a központban	-gazdasági ciklusok -piacok mérete -országos termelés szerkezete -vállalkozási környezet, adórendszer országos szintű eltérései -árszínvonalak országos különbségei -üzleti szolgáltatások színvonala
V. NYELVI, KULTURÁLIS TÉNYEZŐK	-helyi kulturális kapcsolatok intenzitása -nemzeti- és anyanyelv viszonya -mentális távolság – mentális határok	-regionális kulturális kapcsolatok intenzitása -nemzeti- és anyanyelv viszonya	-kulturális hasonlóság -nemzeti- és anyanyelv viszonya

aláhúzott: rövid távú hatás

dőlt: közép távú hatás

félkövér: hosszú távú hatás

Forrás: saját szerkesztés (Technikai szerkesztő: Gaál Zsuzsanna, Nagy Angéla)

Modellem középpontjában egy két ország határán kialakuló „határrégió” ill. ”határtérség” áll. A modellben feltételezem, hogy a két ország között lehetséges és megengedett (korlátozásmentes) a tényezőáramlás, így a határ két oldalán működő szervezetek és ott élő természetes személyek ki tudják használni a határközeli helyzetükből fakadó előnyöket.

A modell bemutatása előtt fontosnak tartom kiemelni, hogy jóllehet mind közelítésmódjában, mind pedig egyes tartalmi elemeiben törekedtem arra, hogy a lehető legjobban közelítse a valós határon átnyúló gazdasági folyamatokat, azonban ezzel együtt is számos vitatható elemet tartalmaz. Bízom benne, hogy határgazdaságtan modellem felkelti a témával foglalkozó szakemberek figyelmét, és észrevételeikkel, kritikájukkal hozzájárulnak a modell továbbfejlesztéséhez, javításához!

A határgazdaságtan modell a határrégióban ill. térségben megfigyelhető gazdasági áramlások térbeli jellegzetességeit ragadja meg. A különféle gazdasági áramlások, így a tőke, munkaerő, áruk, szolgáltatások áramlását egységesen kezelem, modellem „gazdasági interakció” központú, vagyis a tényezőáramlásokra, ill. az azokkal ellentétes jövedelemáramlásokra helyezem a hangsúlyt, ezek közös tulajdonságait próbálom megragadni:

- feltétele a szabad és korlátozásmentes (kevésbé korlátozott) tényezőáramlás
- kölcsönös előnyökre alapulnak
- különböző időtávban változnak
- fontos szerepe van az áramlásokat befolyásoló társadalmi, gazdasági, politikai, térszerkezete, kulturális tényezőknek

Az említett határrégiót érintő termelési tényező áramlások térbeli dimenziójuk szerint 3 csoportra oszthatók:

1. Intraregionális (határrégió belüli) áramlások – modellemben a „belső áramlási kör” szimbolizálja.
Ez a tényezőáramlás járul hozzá leginkább egy gazdaságilag egységes „határrégió” kialakulásához és működéséhez, ezért a határrégió szempontjából ennek van a legnagyobb jelentősége. Ide tartoznak olyan gazdasági tevékenységek, mint: a határrégióban működő vállalkozások határon átnyúló üzleti tevékenysége, a határon átnyúló kiskereskedelem, határon átnyúló munkavállalás, stb.
2. Központ és határrégió közti tényezőáramlások – „középső áramlási kör”
Az egyik ország központja (vagy központi régiója) és a másik ország határrégiója közti gazdasági interakciók dimenziója. Ez a határrégió szempontjából (és a központ szempontjából egyaránt) kevésbé fontos, kevésbé intenzív kapcsolatot jelent, azonban nem elhanyagolható. Az ilyen típusú interakciók: vállalkozások befektetése a szomszédos ország határ menti régiójában (pl.: CBA kiskereskedelmi lánc szlovákiai expanziója), ill. a jogilag

nem, de erkölcsileg annál inkább kifogásolható „szlovák-rendszám biznisz”⁵. Szintén ebbe a kategóriába tartozik a speciálisan egyik országra jellemző termékek megjelenése a határ túloldalán működő kiskereskedelmi vállalkozások kínálatában (napjainkban már kapható a magyar határ menti kiskereskedelmi hálózatban Horalky nápolyi⁶, Kofola⁷, Szlovákiában pedig Vénusz napraforgó olaj vagy Csípősarany).

3. Transzregionális áramlások – „külső áramlási kör”

Ebben az áramlástípusban a határrégió „csak” közvetítő közeg szerepét tölti be, vagyis a régió keresztül bonyolódik a nemzetközi tényezőáramlás. A határrégió, mint transzferzóna, abban játszik fontos szerepet, hogy elősegítse (biztosítsa) a „tényezőáramlások útját” az egyik országból a másikba. Pl.: a tatabányai Bridgestone gumigyár Szlovákiába irányuló exportja.

A határrégiók infrastrukturális adottságai, földrajzi meghatározottságai ennek elengedhetetlen elemei. A közép-európai határtérségek több évtizedes perifériára szorulása következtében kialakult gyenge transznacionális infrastrukturális kapcsolatok még napjainkban is nehezítik a tényezőáramlásokat.

Az „áramlási körök” elkülönítését azért tartom fontosnak, mert a határrégió (ill. határtérség) számára (az itt élők, az itt működő vállalkozások számára) a különböző tényezőáramlások eltérő jelentőséggel bírnak földrajzi dimenziójuk, méretük, és az érintettek köre szempontjából.

Az áramlások térbeli sajátosságainak tárgyalása után rátérek a termelési tényezőáramlásokat befolyásoló faktorok bemutatására. Az áramlásokat befolyásoló tényezőket modellemben háromféleképpen csoportosítottam: idő, területi dimenziójuk szerint, valamint a befolyásoló tényező jellege szerint. A térbeli, időbeli és szektorálisan elkülönített hatásokat a modellemhez tartozó táblázatban rendszerezem.

A táblázat vízszintes dimenziójában a korábban már bemutatott tényezőáramlások földrajzi kiterjedés szerinti csoportosításban jelennek meg (intraregionális, központ-periféria, központok közötti áramlások), a függőleges dimenzióban pedig a tényezőáramlásokat befolyásoló különféle hatások szerepelnek. A határon átnyúló tényezőáramlásokat befolyásoló tényezőket 5 fő kategóriába soroltam jellegük szerint:

---

⁵ A személygépjárművek regisztrációs adója nem létezik Szlovákiában, ezért – különösen a nagy értékű gépjárművek esetében – „megéri” szlovák rendszámú személygépkocsit vásárolni, több milliós megtakarítás érhető el ezzel a tevékenységgel. Ehhez egy szlovákiai vállalkozás megalapítása szükséges – több, erre specializálódott vállalkozás „segíti” a magyar gépjárművásárlókat ezek beszerzésében. A budapesti utakon ezret (is) látható annyi „BA” vagy „DS” ill. „KN”-es rendszámú gépjármű.

⁶ Közkedvet nápolyi Szlovákiában, a márka „ereje” a magyar Sportszelethez mérhető

⁷ Szintén közkedvelt alkoholmentes üdítőital Szlovákiában. A sörgyártás egyik melléktermékéből készül, és nevével ellentétben íze nem emlékeztet a kólára...

1. Társadalmi tényezők (I.)
2. Politikai tényezők (II.)
3. Gazdasági tényezők (III.)
4. Földrajzi tényező (IV.)
5. Kulturális, nyelvi tényezők (V.)

A táblázat egyes celláiban egy tényezőáramlást befolyásoló speciális tényezőcsoport legfontosabb elemeit tüntetem fel. (Pl.: intraregionális áramlásokat befolyásoló társadalmi tényezők – bal felső cella) Az egyes tényezőket időbeli hatásuk szerint is elkülönítem, és megkülönböztetek rövidtávú (1 évnél rövidebb), középtávú (3-5 éves), és hosszú távú (5 évnél hosszabb) hatásokat (12. ábra).

Az egyes tényezők térbeli hatása és időbelisége is vitatható! Törekedtem arra, hogy a „legjellemzőbb” térbeli és idődimenziót építsem be a modellbe, de ezzel együtt is számos ponton vitatható a kategorizálás.

A társadalmi tényezők (I.) közül a legfontosabb, hosszú távon, és a határon átnyúló áramlásokat befolyásoló tényező a két érintett ország társadalmi, etnikai szerkezete. (A társadalmi tényezők közé a társadalom szerkezetét, annak rétegződését értem, nem sorolom ide a társadalom tagjai közötti interakciókat befolyásoló kulturális, nyelvi sajátosságokat, melyeket külön pontban tárgyalok!) A társadalmi struktúra, rétegződés egyaránt befolyásolja mindhárom típusú határon átnyúló tényezőáramlást. A hasonló társadalmi szerkezetű országok, régiók között gyorsabban ki tud alakulni, mélyebb és tartósabb együttműködés, amíg a jelentős különbségek gátolják ezt (minél nagyobb az eltérés, annál „idegenebb” a másik oldal, és annál kevesebb interakció alakul ki, ahogy arra van Houtum is rámutat van Houtum (2010)).

A nemzetiségi, etnikai viszonyok – úgy vélem – elsősorban az intraregionális, és a központ-határregió típusú áramlásokra vannak hatással, kisebb mértékben befolyásolják a transzregionális tényezőáramlásokat. Míg az első kettő esetben fontos az interakció személyekhez kötődő jellege, addig utóbbiak sokkal formalizáltak, nem személyes kapcsolatokon alapulnak, sokszor TNC-k irányítása alatt állnak. Pl.: a határ túloldalán is vállalkozó szlovákiai festő sokkal inkább függ a személyes kapcsolatoktól, társadalmi viszonyoktól, mint a Szlovákiában vagy Magyarországon működő TNC-k, melyek közötti üzleti kapcsolatokat az eltérő társadalmi viszonyok nem befolyásolják: a vállalati kultúra mindkét helyen a nyugat-európai, amerikai mintát követi, a „lingua franca” pedig az angol. A helyi társadalmak nyitottsága, befogadó jellege vagy éppen bezárkózó magatartása túlnyomórészt kizárólag az intraregionális kapcsolatokra hatnak, azokra viszont

nagymértékben. A határ két oldalán élők előítéletessége, egymás nem ismerete jelentősen megnehezítheti a gazdasági együttműködést olyan összetartozó terekben is, mint a Komárom-Komárno várospár.

A politikai viszonyok (II.) helyi, regionális és országos szinten egyaránt a gazdasági együttműködés facilitátorai vagy éppenséggel gátjai lehetnek. A regionális, országos politika középtávon (4 éves választási ciklusok szerint különösen) változhat, míg a helyi politikai viszonyok ennél sok esetben gyorsabban is képesek átalakulni. A helyi politika határon átnyúló tényezőáramlásokat befolyásoló hatása jelentős lehet, elég, ha csak a korábban már említett osztrák „behajtani tilos” táblákra, vagy a szlovákiai (kisújhelyi) virágládákra gondolunk. Az országos és regionális politikai szintű „szembenállás” nem kedvez a határon átnyúló tényezőáramlások fejlődésének, azonban az EU keretein belül ezek a hatások csak mérsékelten tudnak megjelenni, a gazdasági érdek jelenleg artikuláltabban tudja érdekeit érvényesíteni: A Nokia szlovákiai munkaerő-toborzását – az egységes EU-s munkaerőpiac keretein belül – nem befolyásolja a szlovák-magyar politikai szembenállás.

Egy határtérség **földrajzi, infrastrukturális viszonyai (III.)** jelentős hatást gyakorolnak a tényezőáramlások irányára, módjára, intenzitására. A természetföldrajzi, és az ehhez igazodó közlekedési infrastruktúra-hálózat a tényezőáramlások fizikai útját befolyásolják minden áramlási szinten és közép-hosszú távon. A szlovák-magyar határtérség nyugati felét elválasztó Duna, ill. a rajta átívelő hidak alapvetően meghatározzák az áramlások fizikai útját, megváltoztatva, módosítva azok irányát, intenzitását. Az, hogy Esztergom és Párkány között 2001-ben újra átadott Mária-Valéria hídon csak a 3,5 tonna össztömeg alatti gépjárművek közlekedhetnek, így az intraregionális, ill. tranzitkereskedelem (árkereskedelem) nem lehetséges. Ez megnehezíti az esztergomi ipari park vállalatainak északi irányú kereskedelmét (exportját).

A részben a természetföldrajzi adottságokhoz alkalmazkodó településhálózat – úgy gondolom – elsősorban az intraregionális és a központ-határrégió típusú áramlásokra van hosszú távú hatással, mivel ez határozza meg a határtérségekben élők számát, területi eloszlását, így az interakciók számát és intenzitását is. A központok közötti áramlások – ahol a határrégió csak transzferzóna – a településhálózatnak nincs akkora jelentősége. A határ menti terekben elhelyezkedő nagyvárosok – piacközpontok – mérete és közelsége alapvetően befolyásolja a határ menti kiskereskedelmet, melyre jó példa Győr regionális központ szerepe, ill. a megyeszékhely bevásárlóközpontjainak (Árkád, Győr Plaza, stb.) határon túli kiskereskedelmi vonzáskörzete.

A határátkelőhelyek sűrűsége középtávon befolyásol mindhárom dimenzióba tartozó tényezőáramlást, minél több átkelőt nyit a két szomszédos ország, a személyek és áruk áramlása annál intenzívebbé válhat. A Schengeni övezeten belül nem csak a kijelölt határátkelőhelyeken, hanem a két szomszédos ország teljes határvonalán lehetséges (és megengedett) a határátkelés, míg az örmény-török határon egyetlen szárazföldi határátkelő sincs, köszönhetően az évszázados örmény-török viszálynak. Fontos azonban kiemelni, hogy még a teljesen lezárt szárazföldi határ is csak jelentősen megnehezíti, de nem lehetetleníti el a két ország közötti kereskedelmet. Ennek jó példája az, amikor jelen sorok írója jereváni szállása fürdőszobájában „Made in Turkey” címkével ellátott törölközőt talált...

A helyi, helyközi közösségi közlekedés, a határátkelők távolsága a határ menti településektől, azok kiépítettsége, a közlekedési hálózat színvonala elsősorban az intraregionális tényezőáramlásokat (határon átnyúló munkavállalás, határon átnyúló kiskereskedelem) befolyásolja. Véleményem szerint nem kismértékben csökkenti az egységes határrégió képződést az, hogy Észak- és Dél-Komárom, ill. Győr és Nagymeny ill. Dunaszerdahely térsége között nincs megfelelő színvonalú közösségi közlekedés.

A termelési tényező áramlásokat leginkább a két ország **gazdasági szektorának jellemzői (IV.)** határozzák meg. A piacok mérete, a termelés szerkezete hosszú távon, minden tényezőáramlást befolyásol (meghatározza a gazdasági interakciók potenciális számát, stb.). Az eltérő árszínvonalak (nem az árfolyamváltozások hatására kialakuló rövid távú kilengések, hanem a termelékenység, piaci viszonyok alakulása miatti árváltozás) hatása középtávon alakíthatja át a határon átnyúló tényezőáramlások irányát és mértékét. Az eltérő termelési viszonyok (bérköltség, anyagköltség eltérő színvonala, különböző termelési tényező-ellátottság) miatt napjainkig „megéri” Szlovákiában előállított húskészítményeket Magyarországra importálni (ahogy ezt a CBA-kiskereskedelmi lánc meg is teszi).

Az adórendszerekben, vállalkezési környezetben, üzleti szolgáltatásokban megfigyelhető különbségek (határon túli vállalkozás alapítása, üzleti szolgáltatás nyújtás vagy annak igénybe vétele, stb.) hasonlóan középtávon, mindhárom „áramlási körben” befolyásolják a tényezőáramlásokat. A szlovák 19%-os egykulcsos adórendszer számos vállalkozást „csábít” Magyarországról Szlovákiába, de a 19%-os általános kulcs a magánszemélyek számára is sokkal kedvezőbb, mint a magyarországi progresszív jövedelemadó-rendszer.

Elsősorban intraregionális áramlásokat befolyásolja a térségben található munkaerő száma és képzettsége (felkészültsége), valamint a rövid távú árfolyam-ingadozások. Előbbi hosszú távon meghatározza a munkaerő-áramlás potenciális nagyságát, utóbbi viszont rövid

távon drasztikusan átalakíthatja a térségben élők rendszeres, határon átnyúló mozgásának irányát, gyakoriságát és célját. A 2008-as válságot követő forintárfolyam-gyengülés alapvető változást hozott a szlovák-magyar határ menti kiskereskedelemben, nagy kihívás elé állítva a szlovákiai kiskereskedő és vendéglátó vállalkozásokat. (Ezzel a témával a dolgozat későbbi részeiben nagyon részletesen foglalkozom.)

A tényezőáramlásokat rövid- közép és hosszú távon is befolyásolják a különféle gazdasági ciklusok és szezonális hatások. A gazdasági ciklusok néhány évestől egészen az 50 éves Kondratyev-ciklusokig (Kehl D. – Sipos B., 2007) eltérő hatást gyakorolnak az egész világgazdaság, így az általam tárgyalt tényezőáramlások volumenére és irányára. Az éven belüli szezonális hatások (pl.: kereslethez igazodó termelés és munkaerő-mobilitás kapcsolata) rövidtávon alakítják a határon átnyúló munkavállalás vagy a kiskereskedelem folyamatait. Például az osztrák-magyar határon jelentős számú magyar idénymunkás vállal néhány hetes-hónapos mezőgazdasági munkát Ausztria határhoz közeli településeiben a magasabb jövedelem reményében.

A kulturális, nyelvi sajátosságok (V.) nehezen számszerűsíthető, azonban annál lényegesebb hatást gyakorolnak a tényezőáramlásokra. A beszélt nyelvek, a kulturális hasonlóság vagy különbség, a határ túloldalán élőkről alkotott kép, a mentális távolság egyaránt hosszú távon befolyásolják a gazdasági kapcsolatokat. A határ túloldalának mentális távolsága (személyes távolság percepció) elsősorban az intraregionális és a központ-határrégióban zajló tényezőáramlási folyamatokat (munkavállalás, bevásárlás, üzleti kapcsolat építés, stb.) befolyásolja. A minél távolabbinak érzéket határ jelentősen csökkenti a potenciális interakciók számát, ill. az esetleges megvalósuló interakciók sikerességét.

Az előzőekben bemutatott határgazdaság modellel arra törekedtem, hogy felhívjam a figyelmet a határon átnyúló gazdasági áramlások sokszínű jellegére. A mozgások különböző térbeli dimenziói, a befolyásoló tényezők jellege, azok térbeli és időbeli hatótávolsága együtt alakítják a határon átnyúló gazdasági áramlásokat. A modell arra hívja fel a figyelmet, hogy a határon átnyúló gazdasági folyamatok vizsgálata multidiszciplináris megközelítést kíván, és nem magyarázható tisztán kvantitatív, közgazdasági eszköztár segítségével. A határon átnyúló gazdasági folyamatok a térbeliség, az egyes befolyásoló tényezők (pl.: mentális távolságok, nyelvi korlátok, stb.) sztochasztikus jellege komplex társadalomtudományi szemlélettel érthető meg.

6. Határ menti kiskereskedelem

Az (állam)határok és gazdasági folyamatok közötti különféle elméleti összefüggések, modellek bemutatása után rátérek szűkebb témám, a határ menti kiskereskedelem tárgyalására. Elsőként tisztázni fogom a határ menti kiskereskedelem fogalmát (elkülönítem a bevásárló turizmus és a határ menti kiskereskedelem fogalmakat), majd bemutatom a legfontosabb nemzetközi és hazai kutatási eredményeket, végezetül áttekintem a határ menti kiskereskedelem legfontosabb motivációs tényezőit.

6.1. Határ menti kiskereskedelem és bevásárló turizmus

A „határ menti kiskereskedelem”-fogalom ritkán használt kifejezés a köznap nyelvben és a témával szűkebb-tágabb vonatkozásban foglalkozó hazai tudományos publikációkban egyaránt. Mind a köznyelv, mind pedig a szakma előszeretettel – és véleményem szerint nagyon leegyszerűsítően és tévesen – a „bevásárló turizmus” szóval illeti a kiskereskedelem ilyen formáját. Úgy vélem, hogy a „bevásárló turizmus” és a „határ menti kiskereskedelem” fogalmak ill. jelenségek távolról sem feleltethetők meg egymásnak, számos lényeges különbség írható le a „bevásárló turista” és a határ menti kiskereskedelemben érintett személyek között az utazás céljában, motivációjában, távolságában, az elköltött pénz mennyiségében, az utazás gyakoriságában, az utazások irányában, stb.

A téma nemzetközi irodalma is különbséget tesz a határ menti kereskedelem (cross-border retailing) és a bevásárló turizmus (shopping tourism) között. Számos publikáció foglalkozik a bevásárló turizmus különféle vetületeivel: belföldi turizmus és vásárlás sajátosságait elemzi (Turner, L. W. – Reisinger Y., 2001), a kereskedelmi zónák turisták és a helyi lakosság általi használatát tárja fel (Snepenger D. J. et al., 2003), a határ menti kereskedelem és a bevásárló turizmus közötti kapcsolatot, valamint a kanadai vásárlók USA-béli vásárlási és pihenéshez kapcsolódó motivációit modellezi (Timothy, D. J. – Butler, R. W., 1995).

Elsőként a „bevásárló turista” fogalmával foglalkozom. Úgy vélem, hogy a szóösszetétel önmagában megtévesztő és pontatlan, számos félreértelmezésre adhat okot.

Michalkó Gábor szerint a bevásárlóturista: „Az a turista, akinek a költési struktúrájában az áruvásárlásra fordított összeg eléri a teljes költés felét, bevásárlóturistának nevezhető.” (Michalkó G., 2000)

Michalkó definíciója a „turista” szóval kezdődik, vagyis olyan személyt ért bevásárlóturista (a bevásárló turizmusban részt vevő személy alatt), aki elsősorban turista, és a költési struktúrája megfelel a definíció szerinti aránynak. Ahhoz hogy továbblépjünk, fontos tisztázni ezek után a turista fogalmát: azokat az idegen országba látogatókat soroljuk ide, akik minimum 24 órát töltenek el ott (valamiféle idegenforgalmi céllal) (Mundruczó Gy-né – Stone, G., 1996).

Fenti fogalmakból arra következtethetünk, hogy a „bevásárlóturista” olyan, rekreációs vagy üzleti céllal idegen országba utazó személy, aki jelentős összeget költ különféle termékek és/vagy szolgáltatások vásárlására. Ennek az utazási formának számos motivációja ragadható meg, Michalkó Gábor szerint ezek (Michalkó G., 2004):

- a. áruhiány
- b. termékek árszínvonalának különbsége a két országban (induló és célállomáson)
- c. minőségi, nemzetközileg elismert, kurrens termékek beszerzése
- d. vásárlás körülményeinek különbségei

A továbbiakban a határ menti kiskereskedelem fogalmának tisztázására törekszem, valamint rávilágítok a bevásárló turizmus és a határ menti kiskereskedelem közti különbségekre.

A határ menti kiskereskedelem: a határ menti térségekben élők anyagi haszonszerzés céljából végzett rendszeres vásárlásai a határ túloldalán (határközei területeken), mely során elsősorban a saját háztartásuk számára szereznek be elsősorban gyorsan forgó fogyasztási cikkeket.

5. táblázat: A határ menti kiskereskedelem és a bevásárló turizmus sajátosságai

	Határ menti kiskereskedelem	Bevásárló turizmus
Résztvevők	határok mentén élők	üzleti haszonszerzésre törekvők (nincs területi meghatározottság)
Érintett térség	határ menti térségek, határrégiók (kiindulási és célzóna egyaránt)	egész ország (kiindulási és célország egyaránt)
Elsődleges cél	bevásárlás, anyagi haszonszerzés elsősorban a háztartás számára	többféle cél: rekreáció, üzleti utazás, anyagi haszonszerzés, (szürke és feketegazdaság)
Keresett termékkör	elsősorban FMCG termékek	szuvenírek, tartóscikkek, nagy értékű termékek (ajándékok)
Időtartama	Napon belüli (többnyire néhány óra)	Egy napnál (24 óránál) hosszabb

Forrás: saját szerkesztés

Az 5. táblázat jól szemlélteti a két fogalom közti jelentős különbségeket. A határ menti kiskereskedelem – fentiek szerint – elsősorban a határ menti térségekben élőket érinti, ezek azok a potenciális vásárlók, akik könnyen (földrajzi közelségüket kihasználva) át tudnak kelni a közeli államhatáron, és a szomszédos ország határ menti térségének városaiban különféle termékeket könnyen be tudnak szerezni, ha annak ára, kínálata valamilyen oknál fogva kedvezőbb a hazainál.

Amíg a „bevásárlóturisták” elsősorban nagy értékű, viszonylag könnyen szállítható termékeket vásárolnak sok esetben továbbértékesítés céljából⁸, addig a határ menti kiskereskedelemben érintettek elsősorban a saját háztartásuk számára vásárolnak többségében FMCG-termékkategóriába tartozó árukat (élelmiszerek, háztartási-, vegyi áru, kozmetikumok, stb.).

A bevásárló turizmus és a határ menti kiskereskedelem vonatkozásában is gyakran előfordulhat, hogy az érintettek nem pusztán vásárlási céllal kelnek át a határon, hanem utazásuk más tevékenységgel is egybekötik. Ez a cél vagy célrendszer a két esetben azonban részben vagy egészben eltérő, ami abból is fakad, hogy amíg a bevásárló turisták utazásának időtartama legalább egy nap, addig a határ menti kiskereskedelemben résztvevők néhány órát (legfeljebb egy napot) fordítanak a bevásárlásra és egyéb, kiegészítő tevékenységekre. A határ túloldalán történő bevásárlások többnyire rövid városnézéssel, fürdőlátogatással, múzeumlátogatással köthető egybe, míg a bevásárló turisták rendszerint szálláshelyeket is igénybe vesznek, és több napig tartó ott tartózkodás esetén a felkeresett város és környékének alaposabb megismerésére is elegendő idő áll rendelkezésükre.

Összefoglalásként megállapítható, hogy a két jelenség – jóllehet kapcsolatban áll egymással – számos területen fontos eltéréseket mutat, ezért úgy vélem, hogy különösen és elsősorban a szakmai, tudományos diskurzusban, fontos lenne a két fogalmat jól elkülönítve, megfelelő módon használni.

6.2. A határ menti kiskereskedelem eddigi kutatási eredményei

A határ menti kiskereskedelem jelensége olyan összetett társadalmi-gazdasági probléma-rendszer, hogy vizsgálata számos szempontból lehetséges. A nemzetközi szakirodalomban napjainkra nagyszámú, különféle megközelítést alkalmazó tudományos

---

⁸ Példa volt erre a '80-as, '90-es évek elején Tarvisio bőraru piaca, vagy a trieszti aranyművesek boltjai, ill. az isztanbuli bazár, ahol számos magyar bevásárló turista szerzett be (nem teljesen legálisan) arany, ezüst ékszereket, bőrárut azzal a céllal, hogy azokat Magyarországon, az ismerősi, rokoni, baráti körben jelentős felárral értékesítse.

kutatási eredmény született (ezek közül a legfontosabbakat bemutatom a továbbiakban). Jelen értekezéssel a hazai határ menti kiskereskedelemmel foglalkozó szakirodalmi bázist kívánom gazdagítani, de a téma szerteágazó jellege, számos gazdasági, társadalmi és egyéb vonatkozása, a vizsgálati módszerek sokszínűsége, valamint a helyi specifikumok sajátos befolyásoló ereje miatt erre csak korlátozottan lehetek képesek, további jelentős tudományos elemzések szükségesek a közeljövőben.

6.2.1. Nemzetközi eredmények

A határ menti kiskereskedelem kutatásának nemzetközi irodalma széleskörű, a téma hosszú ideje a tudományos érdeklődés látómezejébe került. A vizsgálatok mind témájukban, mind térbeli dimenziójukban sokfélék.

A vizsgálatok első csoportjába tartoznak azok a kutatások, melyek a határ menti kiskereskedelmet a benne résztvevő vásárlók (a keresleti oldal magatartási sajátosságai) szempontjából elemzik, ennél fogva ezek jellegzetességeit és fő motivációit igyekeznek feltárni. Ilyen jellegű vizsgálatok az amerikai-mexikói (Gou, C. et al., 2006), az amerikai-kanadai (Di Matteo, L. – Di Matteo R., 1996), nyugat-európai (Bybvrå, S. – Westlund, H., 2004) (IHK, Osnabrück-Emsland, 2003), és ázsiai (Hong-Kong - Kína) határokon is készültek (Wang, D., 2004), de Lengyelország határain zajló (Powęska H., 2005), és a bolgár-török kiskereskedelem (Egbert, H., 2006) is górcső alá került az utóbbi években. Ezek a vizsgálatok elsősorban a vásárlási gyakoriság, vásárlásonkénti költségek, a vásárolt termékcsoportok meghatározására irányultak, valamint többségében törekedtek a vásárlás motivációs hátterének vizsgálatára (átkelés fő célja, indítéka, stb.). Egbert tanulmánya a határ menti kiskereskedelem társadalmi kérdéseinek tárgyalását (társadalmi kapcsolatok hatása a határ menti kiskereskedelemre) emelte kutatásának fő fókuszába.

A határ menti kiskereskedelem-kutatások második csoportjába tartoznak azok a vizsgálatok, melyek a jelenség kínálati oldalát elemzik, a kiskereskedelmi hálózat jellegzetességeit írják le. Ezekben a vizsgálatokban a határ menti térségekben működő különféle kiskereskedelmi egységek (bevásárlóközpontok, helyi kisboltok) piaci magatartását, versenyhelyzetét mutatják be, kiemelve a határ menti fekvésből adódó előnyöket és hátrányokat (Findlay, A. – Sparks, L., 2008), (Wasserman, D., 1996), (Ilbery, B. – Maye, D., 2006). A Findlay – Sparks és az Ilbery – Maye tanulmányban a kiskereskedelmi jelenségek bemutatása vidékfejlesztési színezetű. Mindkét szerzőpáros a skót-angol határtérségben elemzi a megváltozott kiskereskedelmi viszonyokat, Findlay – Sparks a vásárlási szokások

hatását vizsgálja a kiskereskedelmi hálózat fejlődésére, Ilbery – Maye pedig a helyben megtermelt élelmiszerek elosztási csatornáinak bonyolult rendszerét tárja fel.

A kiskereskedelmi-témájú kutatások harmadik csoportjába azok a művek tartoznak, melyekben a határ menti kiskereskedelemre ható makrogazdasági, elsősorban fiskális és monetáris politikai események, folyamatok hatását elemzik a szerzők. Ezek a tanulmányok elsősorban a határ menti kiskereskedelemre jelentékeny mértékben hatást gyakorló fogyasztást terhelő adókkal (Áfa, fogyasztási adó) ill. az árfolyamok alakulásával foglalkoznak. A továbbiakban kiemelt művekben vizsgálat tárgyát képezi a fogyasztási adó, és annak hatása az alkoholos italok vásárlására Dánia és Svédország viszonylatában (Asplund, M. et al., 2007), a kettős ÁFA-rendszer és a határ menti kiskereskedelem kapcsolata (Bird, R. M., - Gendron, P. P., 1998), valamint a Peso leértékelődés hatása a dél-texasi kiskereskedelmi hálózatra (Patrick, J. M – Renforth, W., 1996). A témához kapcsolódó érdekes tanulmány a határon átnyúló lottó vásárlások állami adóbevételekre gyakorolt hatását elemző értekezés, mely rávilágít arra, hogy egy „marginálisnak tűnő” terület (lottóeladások) mekkora bevételt eredményeznek éves szinten az USA 37 szerencsejátékadó-beszedéssel foglalkozó államában. Az államok határán (határ menti régióiban) átnyúló lottóeladások több millió dolláros szerencsejáték-adó nyereséget/veszteséget eredményeznek az érintett térségekben (Garrett, T. A. – Marsh, T. L., 2002).

6.2.2. Hazai kutatások

A hazai határ menti kutatásokban a kiskereskedelmi folyamatok elemzése többnyire háttérbe szorul. A hazai irodalomban a „bevásárló turizmus” és „határ menti kiskereskedelem” fogalmak összemosódnak, nem tisztultak még le, ezért a témával foglalkozó néhány szerző sem használja ezeket következetesen és egyértelműen.

A határ menti kiskereskedelem-kutatások a 2000-es években jelentek meg először a hazai tudományos irodalomban. Baranyi Béla román-ukrán-magyar határtérség kutatásában a lakosság határon átnyúló mozgásának motivációi között említi a bevásárlást is. (Baranyi B., 2005). Sikos T. Tamás Komárom-Komárno határ menti város-monográfiában külön fejezetet szentel a határ menti kiskereskedelmi folyamatoknak, meghatározza a város hipermarketjeinek vonzáskörzetét, és kitér a vásárlási szokások elemzésére, a városok kiskereskedelmi hálózatának feltérképezésére (Sikos T. T. – Tiner T., 2007).

A határ menti kiskereskedelem és bevásárló turizmus fogalmának nem adekvát használatára példa Tömöri Mihály tanulmánya (Tömöri M., 2007), melyben Debrecen

városának nagy alapterületű üzleteiben (bevásárlóközpontok és hipermarketek) rendszám-összeírásos módszerrel vizsgálja a külföldről érkező vásárlókat. Tömöri megállapítja, hogy a külföldi rendszámú gépjárművek kétharmada (65%-a) Romániából és Ukrajnából érkezik Debrecenbe. Feltételezhetően – bár erre tanulmányában nem tér ki – a román és ukrán vásárlók túlnyomó többsége elsősorban vagy kizárólagosan vásárlás céljából érkezett Debrecenbe a határközeli román településekről és Nagyváradról, nem pedig idegenforgalmi, rekreációs céllal, vagyis inkább tekinthető a leírt folyamat határ menti kiskereskedelemnek, mint bevásárló turizmusnak, és a benne érintettek külföldről érkező vásárlóknak, semmint turistáknak.

E sorok szerzője 2008-as tanulmányában még szintén nem tisztázza a bevásárló turizmus és a határ menti kiskereskedelem közötti különbségeket (Kovács A., 2008). Jelen értekezésben viszont a teljes 6. fejezetet a fogalomrendszer tisztázásának szenteli.

6.3. A határ menti kiskereskedelem motivációi

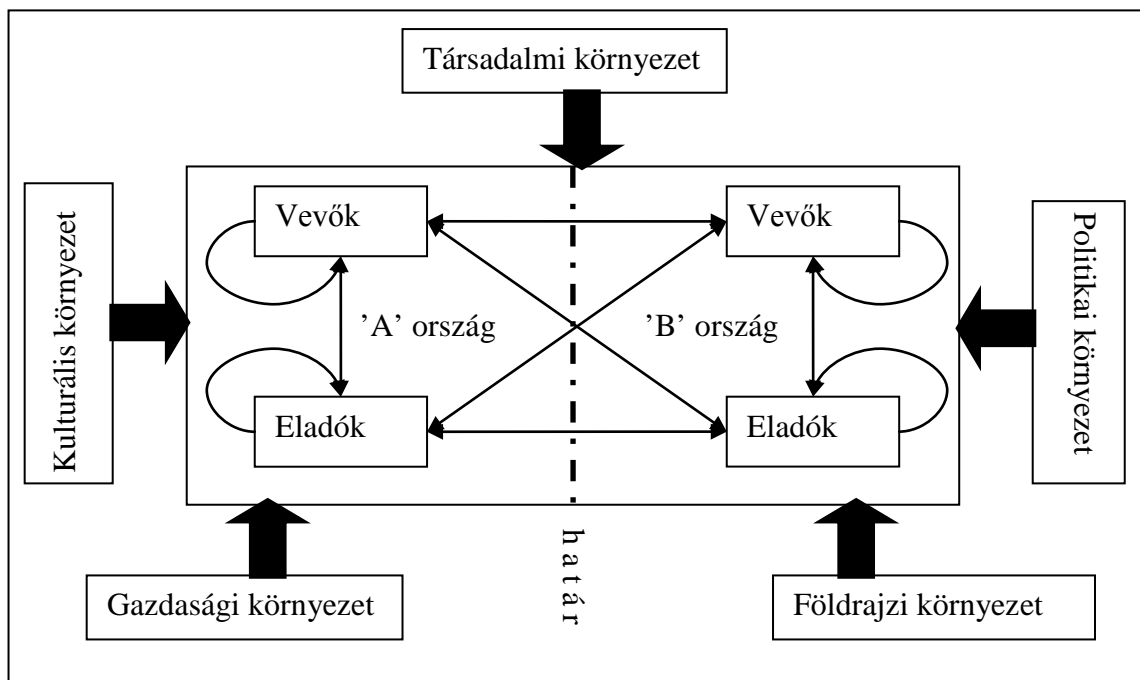
A határ menti kiskereskedelmet – mint egyfajta speciális határgazdasági jelenséget – számos társadalmi gazdasági tényező befolyásolja. (ld. 5.4. fejezet – határgazdaságtan modell) A kiskereskedelem e formáját egyaránt formálja a keresleti oldal (vevők) akciója a folyamatosan változó piaci körülményekre, ill. az erre reagáló kínálati oldal (kiskereskedők) megváltozott piaci magatartása (kínálat, árak, kommunikáció, stb. megváltoztatása). Mindez a folyamatos interakció a külső, makropiaci körülmények állandó befolyása alatt áll, melyek időszakonként erősebben vagy gyengébben hatást gyakorolnak a vásárlók és eladók viszonyrendszerére (13. ábra).

A 13. ábra egy két ország-modell, melyben 'A' és 'B' országok határ menti térségeinek kiskereskedelmi folyamatait, a piaci szereplők közötti kapcsolatrendszert ír le. A modell azt szemlélteti, hogy a két ország eladói és vevői között komplex és kölcsönös kapcsolat- és befolyásrendszer alakul ki, ha az áruk, szolgáltatások, és az emberek szabad áramlása biztosított. A határ menti kiskereskedelem modellem arra hívja fel a figyelmet, hogy az eladók és vevők kapcsolata a határ menti térségekben sokkal összetettebb, mint olyan régiókban, ahol nem kell számolni a piaci szereplőknek a „határon túlról” érkező konkurenciával (sem eladói, sem vevői oldalon).

'A' és 'B' ország eladói és vevői piaci magatartását saját és a többi piaci szereplő magatartása egyaránt befolyásolja, amit a modellben a két irányba mutató nyilak

szimbolizálnak. A kétirányú nyilak a kapcsolat reflexív jellegére is utalnak! Ezt az összetett kapcsolatrendszer folyamatosan alakítják, változtatják a makropiaci körülmények: társadalmi, gazdasági, politikai, környezeti, gazdasági folyamatok. (Ezt a hatást az ábrában sötét nyilakkal szemléltetem.)

13. ábra: A határ menti kiskereskedelem összefüggésrendszere

Forrás: saját szerkesztés

A határ menti kiskereskedelem-modell elvi felépítésének bemutatása után rátérek a határon átnyúló (kiskereskedelmi) vásárlások motivációs rendszerének bemutató elemzésére. Azt tekintem át, hogy mely tényezők, tényezőcsoportok lehetnek „felelősek” a határ menti kiskereskedelem kialakulásáért, esetleges megváltozásáért.

Ha feltételezzük, hogy a „négy szabadság” megvalósul két ország között, akkor a következő tényezők lehetnek befolyással a határ menti kiskereskedelem irányának és volumenének alakulására:

1. Árak, árfolyamok

A határon túli vásárlások elsődleges (de nem egyetlen!) motivációja a két országban kapható helyettesítő vagy kiegészítő termékek azonos valutában kifejezett árának különbsége. Ez az árkülönbség három tényezőből származhat:

- a. egyrészt a termék kínálati vagy éppen keresleti viszonyai miatt tartós árkülönbség alakul ki a két ország árszínjében (a termelés és piaci viszonyok különbözőségei miatt)
- b. másrészt az állami fiskális szabályozó eszközök (adók, illetékek) eltérő szintje közép távon jelentős árkülönbségeket eredményezhet (vagy éppen tüntethet el⁹).
- c. harmadrészt a két ország valutájának árfolyam-változása rövid távú, jelentős kilengése miatt nagy árkülönbségek alakulhatnak ki vagy tűnhetnek el.

2. Kínálat/választék

Azonban nem csak az árak alakulása hat a határ menti kiskereskedelemre. (Ezt a későbbiek során, empirikus kutatási eredményeim segítségével bizonyítani is fogom!). Jóllehet napjaink globális szabad kereskedelemre épülő világában, különösen az Európai Unió egységesülő piacán egyre kevesebb „ország specifikus termék” kapható, mégis jelentős motivációs erőt jelenthet az ilyen áruk beszerzésének lehetősége. Ebbe a termékcsoporthoz tartoznak azok az autentikus termékek, melyek egy országra jellemzőek, vagy ott nagyobb választékban elérhetőek.

3. Kiskereskedelmi hálózat/kereskedelmi szolgáltatások színvonala

Fenti két tényező vonzóhatását módosítja (erősítheti vagy gyengítheti) az adott ország határ menti térsége kiskereskedelmi hálózatának fejlettsége, ami szoros kapcsolatban van a térség gazdasági fejlettségével és településhálózatával. A kevésbé fejlett üzlethálózattal rendelkező ország határ menti térségéből jelentős vásárlóerő irányul a fejlettebb kiskereskedelmi hálózattal rendelkező térségbe¹⁰.

4. Alkalmazott marketingkommunikációs eszköztár

Fenti tényezők, az árak, a kínálat és üzlethálózat alakulását a határ menti térség kiskereskedői nem, vagy csak korlátozott mértékben képesek befolyásolni. (pl.: az árfolyam jelentős megváltozását csak korlátozottan képesek ellensúlyozni) Azonban a kiskereskedők marketingkommunikációs tevékenysége, ill. annak területi (határon átnyúló) jellege tükrözi, hogy mennyire „nyitott” az adott

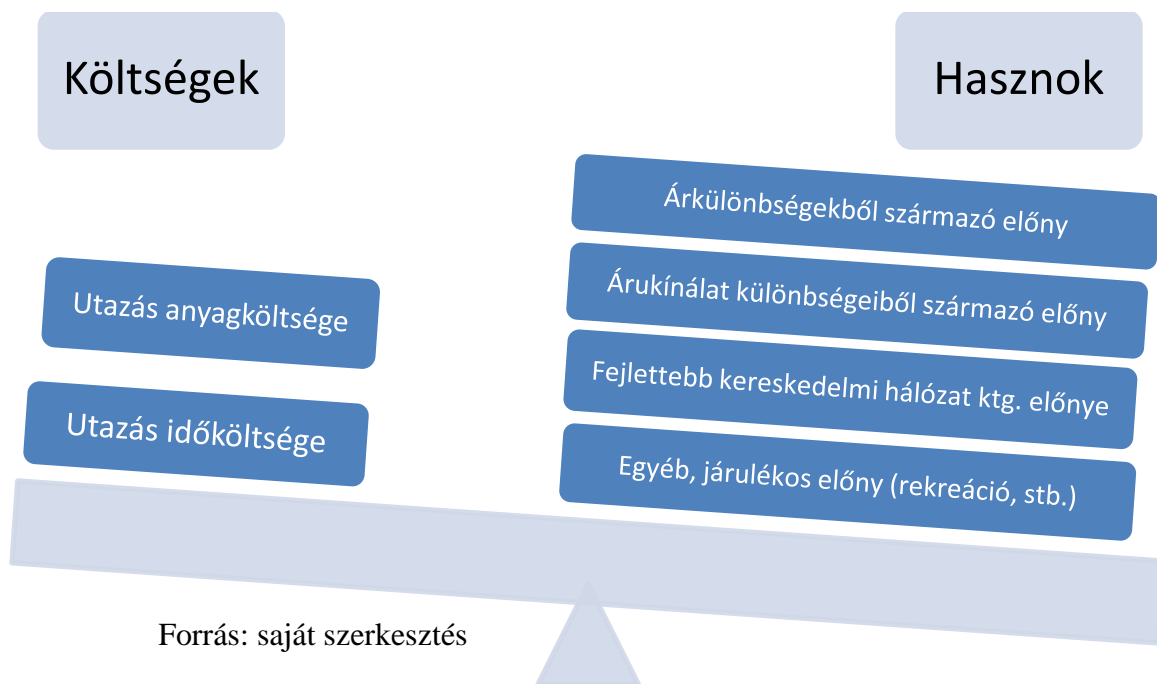
⁹ Az árkülönbségek adók hatására történő nivellálódására példa a 2009. július 1-i magyarországi áfa emelés (20-ról 25%-ra), melynek hatására a szlovák és magyar üzemanyagárak közti mintegy 20 Ft-os árkülönbség eltűnt. (Az árkülönbség alakulását ebben az időszakba (2009. első fele) a forint árfolyam-gyengülése is jelentősen befolyásolta.

¹⁰ Erre jó példa Győr Nagymegyer és Dunaszerdahely városhármas és környékük kapcsolatrendszere.

kiskereskedő a határon túli piacra, milyen mértékben tekinti célcsoportjának a határon túl élő potenciális vásárlókat. A kommunikációs eszközök optimális kiválasztása hozzájárulhat a vállalkozás sikerességéhez azzal, hogy nagyobb számú határon túli vásárlót vonz az adott kiskereskedelmi egységbe.

Összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy a határ menti kiskereskedelem akkor jön létre, ha a szabad áru, szolgáltatás és emberáramlás feltétele mellett a vásárlók anyagi többlethaszonra tesznek szert, pénzt takaríthatnak meg a határ túloldalán bonyolított vásárlásaikkal. A megtakarítás nettó értéke az elérhető összes megtakarítás és a határon túli vásárlás költségeinek különbsége (14. ábra).

14. ábra: A határ menti kiskereskedelemben résztvevők költségei és hasznai

Mivel egy vásárlás nagysága (kosárnagyság) állandónak tekinthető egy vásárló esetében, ezért a realizálható alkalmankénti haszna becsülhető állandó érték. A határon túli utazás anyag- és időköltsége viszont lineárisan nő a határon túli kereskedelmi központ és a lakhely távolságának növekedésével. A két tényezőtől adódik, hogy a határ menti terekben működő kereskedelmi központok határon túli vonzáskörzete dinamikusan változik, attól függően, hogy a határon túlról érkező vásárlók realizálható maximális haszna és költségei hogyan alakulnak. A jelenségre példa a szlovák-magyar határ menti kiskereskedelem 2009.

első felében. Az euro/forint árfolyam alakulása (a forint szélsőséges árfolyam-gyengesége) azt eredményezte, hogy a győri, komáromi, esztergomi kiskereskedelmi központok vonzáskörzete egészen Vágsellye-Nyitra-Léva vonaláig tolódott fel (60 km-re a két ország közti határtól) (Kovács G., 2009).

7. A kiskereskedelmi folyamatok vizsgálata a szlovák-magyar határtérség nyugati felében

A határok, határrégiók fogalmának tisztázása, a határ menti termelési tényező áramlások problémarendszerének elemzése, továbbá szűkebb témám – a határ menti kiskereskedelem – eddigi vizsgálati eredményeinek, motivációs rendszerének bemutatása után, dolgozatom további részeiben, saját kutatási eredményeimet mutatom be.

A határ menti kiskereskedelem folyamata korábban bemutatott határgazdaságtan modellemben illeszthető (12. ábra). A kiskereskedelem e formája a határgazdaságtan modell „intraregionális áramlásai” közé sorolható, mivel alapvetően hozzájárulhat egy egységes határrégió kialakulásához – a folyamatban lejátszódó számos interakció, nagyszámú résztvevő és erős gazdasági befolyás miatt. A folyamatot a modellemben felvázolt gazdasági és egyéb tényezők (földrajzi meghatározottságok, kulturális kapcsolatok, nyelv, stb.) jelentősen befolyásolják, alakítják, így megállapíthatjuk – és ennek igazolására törekszem empirikus kutatási eredményeim bemutatása során – hogy (1.) a határ menti kiskereskedelem jól illeszkedik modellemben, (2.) igazolja modellem közelítésmódját.

A továbbiakban áttekintem empirikus vizsgálódásaim céljait, módszereit, felhívom a figyelmet a határon átnyúló kutatások speciális problémáira (lehatárolás, összehasonlíthatóság problémái), végezetül feltárom két kutatásom legfontosabb megállapításait.

7.1. A vizsgálat céljai

Kutatásaim során arra törekedtem, hogy leírjam a szlovák-magyar határtérség nyugati felében a határ menti kiskereskedelem sajátosságait. Vizsgálataimban azt a célt tűztem magam elé, hogy a határ menti kiskereskedelem folyamatait mind a kínálati, mind pedig a keresleti oldal (kiskereskedők és vevők) szempontjából megvizsgáljam.

Egyrészt választ kívántam kapni arra, hogy a határ menti térségben működő „hazai” kiskereskedők milyen mértékben „nyitottak” a határ túloldaláról érkező potenciális vásárlókra, ill. összforgalmukból milyen forgalmi részarány származik a határon túlról érkező vásárlók költéseiből. A kiskereskedelmi hálózat vizsgálata során feltérképeztem, hogy a kiskereskedők milyen szolgáltatásokkal állnak a határon túlról érkező vevők rendelkezésére, valamint fel kívántam tární, hogy a boltosok hogyan látják a határon túlról érkező vevőiket (meg tudnak-e határozni speciális vevői viselkedésformákat).

Másrészt a vásárlói (keresleti) oldalt elemeztem. A vásárlási célokat, célterületeket, a vásárlás gyakoriságát, az elköltött pénzüsségeket, a vásárlás és egyéb célok kapcsolatát, a fizetés módját kívántam megvizsgálni. Azoknál a kérdéseknél (vásárlás gyakorisága, vásárlás és egyéb tevékenységek összekapcsolása), ahol a földrajzi elhelyezkedés feltételezhetően befolyásolja a határ menti kiskereskedelem jellegzetességeit, elkülönítve vizsgálom a „közvetlenül határ menti” és a „határ közeli” településeken élők vásárlási szokásait.

Mindkét vizsgálatban (lakossági és üzlet-felmérés) – hasonló módszerrel (ugyanazzal a kérdéssel) – feltárom, hogy a különféle makrogazdasági folyamatok (gazdasági fejlődés, árfolyamváltozások, munkavállalás lehetősége a határ túloldalán, EU és Schengeni-csatlakozás, stb.) mennyire befolyásolják a határon túli kiskereskedelmet. (Ennek meghatározására mindkét kérdőívben 1-1 kétpólusú differenciálskála-kérdés kapott helyet)

7.2. A vizsgálat módszerei, sajátosságai

A határ menti kiskereskedelem vizsgálata, sajátosságai és gyorsan változó természete miatt, elsősorban empirikus úton lehetséges. A különféle matematikai modellek (gravitációs modell, piacpotenciál modell, stb.) segítségével (Sikos T. T., 2000) ugyan meghatározható a piacközpontok közötti „elméleti” vonzaskörzet-határ, azonban a gyorsan változó makrogazdasági tényezők, a földrajzi meghatározottságok és a társadalmi sajátosságok miatt ezek a számítások csak „durva becslések” lehetnek, melyeket empirikus vizsgálatokkal finomítani, módosítani kell.

Kutatásaimban standard kérdőíves technikát választottam mind a kiskereskedelmi üzletek (1. melléklet), mind pedig a lakossági megkérdezés során (2. melléklet).

Az üzlet-vizsgálat 2008 november-december hónapokban került lebonyolításra, a mintába összesen 309 üzlet került (167 a magyar, 142 a szlovák oldalon). Kutatásom során a térség jelentősebb piacközpontjaiban (városaiban: Győr, Dél-Komárom, Esztergom, ill. Dunaszerdahely, Nagymegyér, Észak-Komárom, Párkány) működő üzleteket vizsgáltam. A megkérdezéskor arra törekedtem, hogy olyan boltok kerüljenek kiválasztásra, melyek a fent említett városok piac- (kiskereskedelmi) központjaiban, ill. azok közvetlen közelében találhatóak, vagyis potenciálisan nagyszámú vásárló tartozhat az ügyfélkörükbe, valamint a határ túloldaláról is viszonylag könnyen elérhetők. A megkérdezés során a kiskereskedelmi létesítmény vezetőjével, tulajdonosával, ill. előzőek hiányában a bolt alkalmazottjával készült interjú.

A lakossági vizsgálat kérdőíveit 2009 április-május hónapokban kérdeztem le. A minta elemszáma összesen 800 fő volt, melyből a kiértékelés során 784 ív került feldolgozásra (a fennmaradó 16 kiértékelhetetlennek bizonyult). A szlovák oldalon 393 fő, a magyar oldalon 391 fő válaszai szerepelnek a végleges mintában. A lekérdezés előtt kor, nem, nemzetiség, lakhely (város/falu), és határhoz való közelség szerinti reprezentatív mintát állítottam össze, a Szlovák Köztársaság Statisztikai Hivatala¹¹ és a KSH 2001-es népszámlálási adatsorait felhasználva.

Vizsgálatom céljainak és hipotéziseinek megfogalmazásakor azt feltételeztem, hogy jelentős különbség van a határátkelők közvetlen közelében élők, és a határtól távolabb (noha még a határtérségben) élők határon túli vásárlási jellemzőiben. Ezért – figyelembe véve a statisztikai hivatalok adatait – elkülönítettem „közvetlenül határ menti” és „határ közeli” településeket. Előbbiekbe a határátkelőhelyek közvetlen szomszédságában található városokat és falvakat soroltam (max. 10 perc utazási idő a határátkelőtől személygépkocsival), míg utóbbiba az átkelőhelyektől távolabb fekvő települések kerültek (10-30 perc távolság személygépkocsival) (6. és 7. táblázat).

6. táblázat: A magyarországi lakossági minta megoszlása, fő

	Város	Falu	Összesen
Határ menti	134	66	200
Határ közeli	134	66	200
Összesen	268	132	400

Forrás: saját szerkesztés, a KSH adatai alapján

7. táblázat: A szlovákiai lakossági minta megoszlása, fő

	Város			Falu			Összesen
	Szlovák	Magyar	Összesen	Szlovák	Magyar	Összesen	
Határ menti	49	67	116	17	67	84	200
Határ közeli	49	67	116	17	67	84	200
Összesen	98	134	232	34	134	168	400

Forrás: saját szerkesztés, a Szlovák Statisztikai Hivatal adatai alapján

A térség korszerkezetének vizsgálata során azt állapítottam meg, hogy a lakosság kor szerinti megoszlása hasonló a határ két oldalán, és a következő mintát követi: 18-39 évesek,

¹¹ Köszönet illeti Dr. Gyurgyík Lászlót, a Selye János Egyetem adjunktusát, a szlovák népszámlálási adatok rendelkezésre bocsátásáért!

40-59 évesek és a 60-x évesek megoszlása a 4-4-2-es aránynak (40%-40%-20%) felel meg. A megkérdezés során törekedtünk arra, hogy fenti arányt a lehető legjobban kövessük¹². A vizsgálat minta-megoszlását úgy alakítottam ki, hogy figyelmen kívül hagytam a 18 évnél fiatalabbakat. Ennek oka, hogy a tizenéves korosztály még rendszerint a szüleivel lakik egy háztartásban, és nem az ő feladata a bevásárlás (ritka kivételtől eltekintve). A válaszadás során – feltételezhetően – számos kérdést nem, vagy nem pontosan válaszoltak volna meg (jövedelemmel kapcsolatos adatok), ezért úgy döntöttem, hogy célravezetőbb kihagyni a fiatalokat a vizsgálatból. (Figyelembe véve a fiatalok speciális jövedelem-forrásait, költséi sajátosságait, preferenciáikat a jövőben fontos lenne egy hasonló kutatást elvégezni kizárólagosan a tizenéves generációra koncentrálva!)

A szlovákiai mintában – a népszámlálási adatok alapján – elkülönítettem a magukat szlovák, ill. magyar nemzetiségűnek vallókat. Ezt azért tartom fontos tényezőnek, mert a későbbiekben vizsgálni fogom, hogy van-e összefüggés a vásárlási gyakoriság, költség, és a nemzeti hovatartozás között.

Kutatásom egy „pillanatfelvételnél” tekinthető, melyben a szlovák-magyar határtérség nyugati felében zajló határ menti kiskereskedelmet örökítem meg. A primer vizsgálatokat a világgazdasági válság kialakulásakor, ill. elmélyülésekor (2008 vége és 2009 tavasza között) készítettem, így azt állíthatjuk, hogy „pillanatfelvételem” a határ menti kiskereskedelem folyamatának egy „szélsőértékét” ábrázolja. Dolgozatom későbbi részeiben külön kiemelem majd, hogy ilyen szélsőséges állapotban hogyan fejlődik, változik a határ menti kiskereskedelem, és milyen hatása van a benne résztvevő vállalkozásokra.

A megkérdezések és e sorok írása között is bő fél év telt el, mely az adatfelvételhez képest is sok változást eredményező, eseménydús időszak volt mindkét ország gazdaságának. Az elmúlt hónapokban a forint árfolyama stabilizálódni látszik, 317 Ft/€ árfolyamról 270-280 Ft/€-ra csökkent a kurzus, a magyar kormányzat stabilizációs intézkedései rövid távon makrogazdasági egyensúly irányába hatottak, azonban számos társadalmi juttatás megszüntetése, a kedvezményezettnek körének csökkentése, valamint az elmúlt hónapok tömeges elbocsátásai miatt a háztartások jelentős része a diszkrecionális jövedelme csökkenését regisztrálta. A szlovák gazdaság teljesítménye is mélyrepülésbe kezdett 2009 első hónapjaiban, jelenleg (2009 július) 2009-re -6% körüli gazdasági visszaesést jósolnak mindkét országban. Ez a visszaesés a kiskereskedelmi forgalomra is

---

¹² Az adatfelvétel technikai lebonyolítását a Selye János Egyetem Harsányi János Szakkollégiumának tagjai, valamint a Modern Üzleti Tudományok Főiskolájának Regionális fejlesztés szakos hallgatói végezték. Ezúton is köszönet illeti őket munkájukért!

kihatott az utóbbi hónapokban, nominálisan is csökkent a kiskereskedelmi forgalom mindkét országban.

Fenti „extrém” gazdasági körülmények (és az emiatt kialakuló szélsőséges árfolyam-ingadozás, stb.) miatt is szükségesnek tartom 2010-2011 években jelen kutatás megismétlését, azért, hogy az időbeli változásokat is nyomon tudjam követni, ezáltal képes legyek meghatározni, hogy a különféle makrokörnyezeti változások hogyan és milyen mértékben befolyásolják a határ menti kiskereskedelmet.

7.3. A vizsgált térség lehatárolása, a lehatárolás problémái

A kutatás céljainak és módszereinek bemutatása után rátérek a vizsgált térség lehatárolásának tárgyalására. A térbeli kutatások egyik Achilles-sarkának éppen a vizsgálat földrajzi határainak, kiterjedésének meghatározása tekinthető, ezért a továbbiakban arra teszek kísérletet, hogy megindokoljam, miért az általam lehatárolt térségben végeztem el kutatásaimat.

A nemzetközi szakirodalomban a határok kutatásának új megközelítése az a dinamikus szemléletmód (bordering process), mely segítségével éppen a határok és határrégiók változó természetét próbálják megragadni a témával foglalkozó kutatók. Határgazdaságtan modellemben és a kiskereskedelmi folyamatok vizsgálatában is törekedtem a dinamikus szemlélet alkalmazására, azonban a korábban már említett „pillanatfelvételemhez” szükségem volt egy konkrét, földrajzilag körülhatárolható tér kereteinek kialakítására.

A vizsgálandó térség határainak meghúzásakor figyelembe vettem:

- *Az adott térség homogenitását (térszerkezeti szempontból)*
A szlovák-magyar határtérség térszerkezete ne egységes. Hardi Tamás a mintegy 600 km hosszú határ menti teret 5 csoportra bontja (Hardi T., 2008). Ezekből az általam vizsgált terület a „Dunai városok övezete” csoportjához tartozik. Ez természetesen nem azt jelenti, hogy a lehatárolt térség teljesen homogén struktúrájú, hiszen Győr regionális központ vonzóhatása szinte az egész térségben érezteti hatását, míg Párkány a maga 10.000 fős lakosságával sokkal kisebb mértékű vonzerőt gyakorol a határ túloldalán. A városméretek és a kiskereskedelmi hálózat fejlettségbeli különbségei ellenére több közös tulajdonságot találunk:
  - Duna menti fekvés – a folyó, mint összekötő és elválasztó elem egyaránt jelen van a térségben
  - Fenti földrajzi adottság miatt a térségben koncentráltan (összesen 3 hídon keresztül) lehetséges az emberek, áruk szabad áramlása

- A térség aszimmetrikus belső szerkezetű, a déli (magyarországi) térség fejlettebb gazdasággal rendelkezik, az északi térség Szlovákia egyik periférikus övezete.
  - A határ mindkét oldalán többségben van a magyar nemzetiségű lakosság, így a tényezőáramlásoknak nyelvi akadályja sincs
- *A térség funkcionális (gazdasági, kiskereskedelmi) összetartozását, kapcsolatrendszerét*
Mivel vizsgálatom szempontjából fontos, hogy élénk társadalmi-gazdasági kapcsolatrendszer legyen a határ két oldala között, ezért célravezetőnek láttam olyan térséget lehatárolni, melyben az elmúlt évtized során intenzív tényezőáramlások voltak megfigyelhetők (munkaerő-áramlás, személyforgalom, kereskedelem, vállalkozások, stb.). A térség határ menti városaiban (Komárom, Párkány, Esztergom), valamint Győr regionális központban működő kereskedelmi központok kínálatuknál, vonzáskörzetükénél fogva valódi versenytársai lehetnek egymásnak. Szinte mindegyik városban működik nagy alapterületű kiskereskedelmi egység (hipermarket és/vagy bevásárlóközpont), melynek vonzáskörzete – korábbi kutatások tanulsága szerint – túlnyúlik a határon (Sikos T. T. – Tiner T., 2007) (Cserman Zs., 2009) (Berta M., 2009).
  - *A határ két oldalán működő kereskedelmi központok és az ellenkező oldalon élő potenciális vásárlók lakhelyei közötti utazási időt*
A kiskereskedelmi célú utazásoknál fontos tényező az utazási idő (mint költség-tényező). Ezért a határvonal kialakításakor törekedtem arra, hogy az utazási idő (személygépkocsival) az adott település és a határ túloldalán működő kereskedelmi központok között ne legyen több 30-40 percnél.

Fenti tényezők figyelembe vételével egy 172 településből álló térségrészt határoltam le a Párkány-Esztergom és Győr-Dunaszerdahely között (3. melléklet). A 172 település közül 102 a határ szlovákiai oldalán, 70 pedig a magyarországi oldalán található. A lehatárolt tér homogén és heterogén tulajdonságokkal (térszerkezeti jellemzőkkel) bír több szempontból is, melyek részletes tárgyalására a következő fejezetben térek ki.

7.4. A vizsgált térség bemutatása

A határ menti kiskereskedelem jellegzetességeit bemutató kutatási eredményeim értékelése előtt a vizsgált térség néhány – kiskereskedelmi szempontból fontos – sajátosságát mutatom be. Ez azért tartom lényegesnek, mert a határ menti kiskereskedelem folyamataira jelentős hatást gyakorolnak olyan tényezők, mint a térség lakossága, munkaerő-mobilitás és jövedelmi viszonyok, vagy a határ két oldalán működő kiskereskedelmi szektor fejlettségi különbségei.

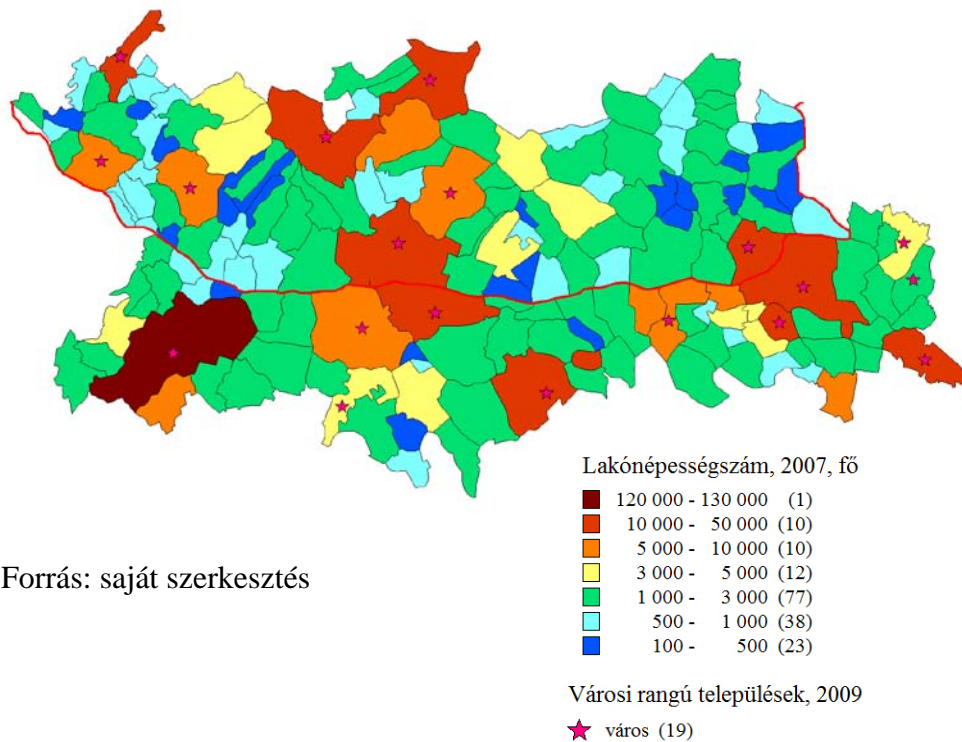
7.4.1. Településszerkezet, népességszám

A határ menti térség legnagyobb városa, regionális központja Győr a maga közel 130.000 fős lakosságával. Vonzáskörzete szinte az egész térségre kiterjed a határ magyar és szlovák oldalán egyaránt. A régióközponton kívül a térségben elsősorban kis- és középvárosok sora található. A városok eloszlása a határ két oldalán nagyjából egyenletes (11:8 az arány a magyar oldal javára), kivéve a Komáromtól keletre fekvő, városhiányos, periférikus területet (az egyetlen város a térségben a mintegy 10.000 lakosú Párkány). (15. ábra) A városok népességszáma azonban jelentősen eltér egymástól, Észak-Komáromot leszámítva a határ menti városok népességszáma a magyar oldalon magasabb, a magyarországi térség – az elmúlt 100 év jelentős ipari, bányászati, és korunk high-tech beruházásainak köszönhetően sokkal urbanizáltabb.

A határ menti zóna faluhálózata sem homogén, a magyar oldalon sokkal kisebb arányban fordulnak elő törpe- és aprófalvak. A törpefalvak aránya a szlovák oldalon: 19%, míg a magyar oldalon mindössze: 5%, az aprófalvak aránya pedig rendre 28% és 11% (a vizsgált 172 településhez viszonyítva). A magyar oldalon a falvak túlnyomó többsége kis- és középfalu, míg a szlovák oldalon a többséget a törpe- és aprófaluképezi. (15. ábra)

Fenti térstruktúra szoros összefüggésben áll a kiskereskedelmi hálózat fejlettségével. A kisebb városokban a magasabb szintű kiskereskedelmi hálózat (bevásárlóközpontok, hipermarketek) fejlettsége nem megfelelő, míg az alacsony népességű falvakban az alapvető kiskereskedelmi szolgáltatások is hiányosak. A szlovák oldal kisebb városai és számos apró- és törpefalva kevésbé fejlett kiskereskedelmi hálózatot képes eltartani, ezért az ott élők – természetes módon – a legközelebbi jelentős piacközpontba mennek vásárolni, ha nagyobb választékot, magasabb szintű fogyasztási javakat akarnak beszerezni. Ezek a piacközpontok – az EU-s csatlakozás után – rendre Magyarországon találhatóak: Esztergom, Győr, valamint Budapest, mely még Komáromhoz is közelebb található (98 km), mint a szlovák főváros, Pozsony (102 km).

15. ábra: A vizsgált térség településeinek lakónépességszáma, a városok elhelyezkedése

Forrás: saját szerkesztés

A határ menti térség kiskereskedelmet befolyásoló térszerkezeti viszonyairól megállapítható, hogy a magyar oldal kiskereskedelmi hálózatának kedvez. A város- és faluhálózat térszerkezeti sajátosságai aszimmetrikus kiskereskedelmi kapcsolatrendszer létrejöttét predesztinálják, ahol a szlovákiai térségrészből érkező vásárlók intenzívebben keresik fel a magyar oldalt, mint fordítva. Ezt bizonyítja Tiner Tibor határ menti autósforgalom vizsgálata is (Sikos T. T. – Tiner T., 2007).

7.4.2. Gazdaság, munkaerő-mobilitás

Az általam vizsgált határrégió területén évszázadokon keresztül (1920-ig) négy királyi vármegye osztozott. A térség nyugati fele a Pozsony és Győr, középső területe a Komárom, keleti része pedig az Esztergom vármegye területéhez tartozott. A középkor évszázadai alatt a ma két országhoz tartozó területeken aktív gazdasági és, vonzás-kapcsolatok alakultak ki (Beluszky P., 2005).

Az 1920-as békediktátum a korábban szervesen összekapcsolódó térséget kelet-nyugati irányban kettészelte, városokat választott el természetes vonzáskörzetüktől, sőt Komárom esetében magát a várost osztották két részre. 1920 és 2004 (EU csatlakozás) között a határtérség északi (szlovákiai) és déli (magyarországi) fele eltérő fejlődési utat járt be. Amíg

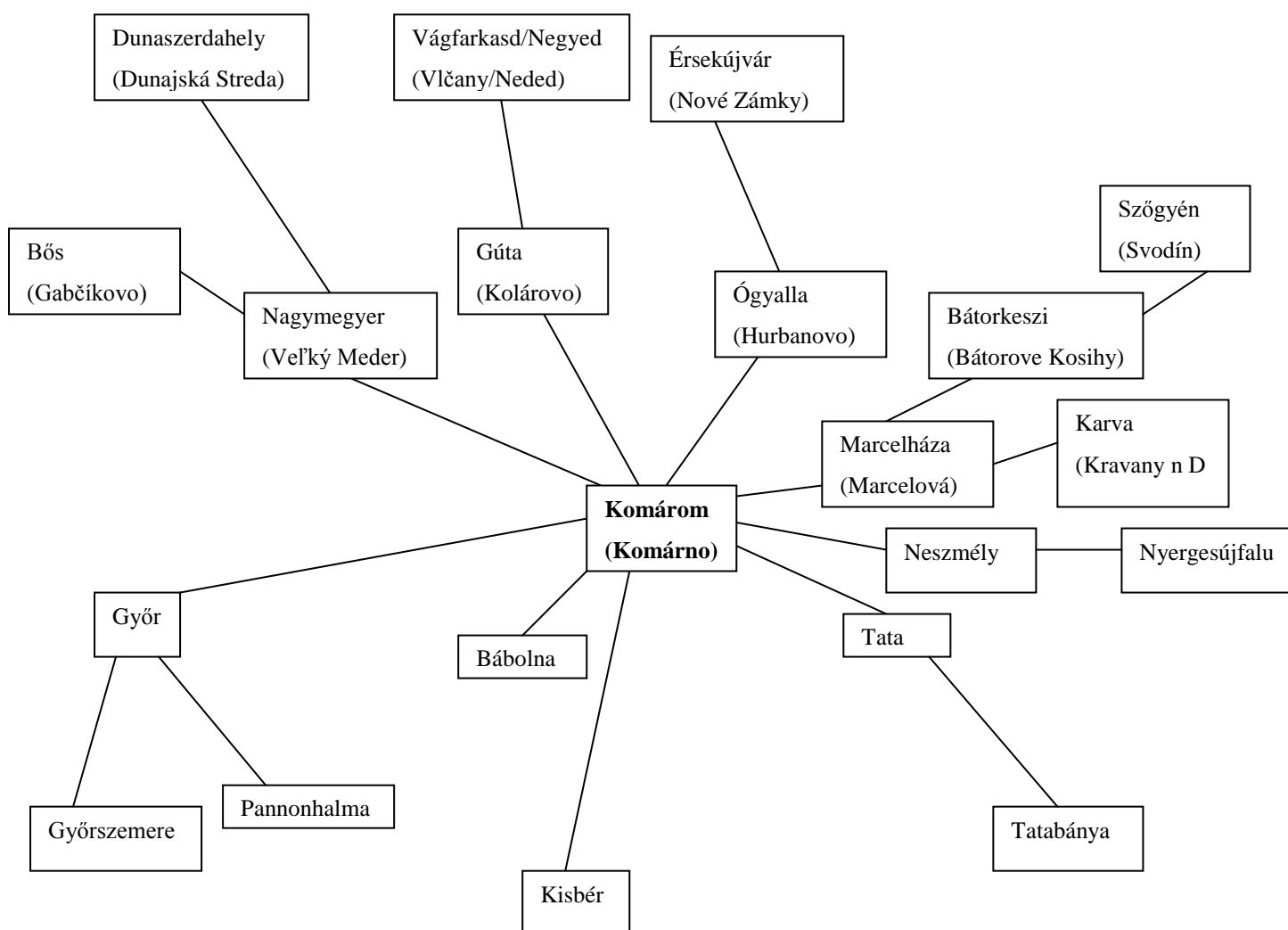
a magyarországi térségrész egészében dinamikus gazdasági fejlődés következett be, amivel párhuzamosan gyors fejlődésnek indult az infrastruktúra-hálózat, addig a szlovákiai területek periférikus térséggé váltak, melyek fejlesztése évtizedekig másodlagos jelentőségűvé vált. Ehhez hozzájárult, hogy a dél-szlovákiai határ menti területek elveszítették korábbi régióközpontjukat, a térség jelentősebb városai Magyarország területén helyezkednek el (Győr, Esztergom, valamint a főváros: Budapest).

Az EU-csatlakozáskor tehát két eltérő fejlettségű, fejlődési potenciállal bíró terület kapcsolódik össze és integrálódik az egységes piac keretein belül. A magyarországi területek az ország legdinamikusabban fejlődő térségévé váltak, a Bécs-Budapest innovációs tengelyen fontos szerepet töltenek be. Városaiiban, mint Győr, Komárom, Tatabánya, Esztergom, Dorog, Nyergesújfalu jelentős volumenű külföldi közvetlen tőkebefektetés (FDI) történt, számos új gyár épült fel. A korábbi nehézipari, bányászati, könnyűipari, ill. mezőgazdasági központok lokális gazdasága teljesen átalakult, integrálódott a globális világgazdaságba, köszönhetően olyan külföldi befektetőknek, mint a Nokia, Audi, Suzuki, Bridgestone, stb. és beszállítóik.

A szlovákiai területek periférikus, gyengébb infrastrukturális adottságokkal rendelkező területein a külföldi tőkebefektetések kisebb számban jelentek meg (komáromi hajógyár, párkányi Kappa papírgyár), ezek is elsősorban korábbi termelőkapacitásokat vettek át, jelentős új beruházás nem történt a régióban. A térségben napjainkig (különösen a 2008-as világgazdasági válságnak köszönhetően) jelentős a munkanélküliség, alacsonyak a jövedelmek (az országos átlaghoz viszonyítva).

Az EU-csatlakozással járó szabad munkaerő-áramlás mind a magyarországi, mind a szlovákiai határtérség-rész számára kedvező volt. A magyarországi oldalon a krónikussá váló munkaerő-hiányt a vállalkozások a határ túloldaláról enyhíteni tudták. A dinamikus gazdasági növekedés újabb és újabb munkaerő felvételét tette szükségessé, amit a dorogi, esztergomi, komáromi, győri gyárak többségében felvidéki magyar munkaerővel biztosították. 2008-ra a határon túlról érkező munkavállalók száma egyes becslések szerint elérte a 30.000 főt (a teljes szlovák-magyar határtérségben). A válság előtt csak a Nokia Komárom Kft. műszakonként 30 busszal szállította munkavállalóit a határon túlról Komáromba (16. ábra).

16. ábra: A NOKIA Komárom Kft. munkaerő-piaci vonzáskörzete, 2007

Forrás: Kovács A. – Szabó I. (2008)

A tömeges munkaerő-mobilitásnak, a munkaerő-kölcsönző cégek virágzásának a 2008-as nemzetközi pénzügyi és gazdasági válság megálljt parancsolt, de várható, hogy a krízis évei után újra dinamikus növekedésnek indul a határon átnyúló munkaerő-ingázás.

Az előzőekben felvázolt folyamat kiskereskedelmi szempontból azért fontos, mert a határon túli munkavállalás, valamint a térségek gazdasági növekedése, a külföldi tőkebefektetések egyaránt hozzájárultak a kiskereskedelmi hálózat átalakulásához a határ mindkét oldalán. A Magyarországon dolgozók tízezreinek nagy része forintban kapta/kapja fizetését, mások a kedvező euro-forint árfolyam miatt inkább beváltják eurójukat, és Magyarországon forintért vásárolnak sokkal kedvezőbb árakon. Ez a folyamat a szlovák és magyar térség részben egyaránt befolyásolja a kiskereskedelmi hálózat prosperitását hol az egyik, hol a másik „oldalon” eredményez kedvező változásokat a keresletben.

A különböző adószintek (ÁFA, jövedéki adó), árfolyamok (kötségvetési és monetáris politikai szabályozók) példának okáért évekig Szlovákiába irányuló „üzemanyag turizmust” generáltak, míg a válság időszakában a forint jelentős árfolyam-gyengülése Szlovákiából Magyarországra csábította üzemanyagot vásárolni a határ menti térségében élők.

7.4.3. A határtérség kiskereskedelmi hálózatának fejlődési folyamatai az elmúlt években

A nemzetközi kiskereskedelmi láncok Magyarországon már a '90-es évek elejétől, Szlovákiában a '90-es évek közepétől folyamatos expanziós tevékenységet folytatnak. Napjainkra a külföldi tulajdonú láncok dominálják a piacot mindkét országban (8. táblázat). A hazai tulajdonban maradt kiskereskedelmi vállalatok közül Magyarországon a CBA és a Coop lánc emelhető ki, Szlovákiában pedig a regionális rendszerben működő pozsonyi és érsekújvári Coop Jednota.

A külföldi láncok szűk egy évtized alatt új kiskereskedelmi üzlettípusokat (pl.: bevásárlóközpontok, hipermarketek, outlet centerek, stb.) honosítottak meg mindkét országban, átformálva ezzel a vásárlók magatartását, igényeit, vásárlási szokásait.

A bevásárlóközpontok térnyerése a Magyarországon a 1996-ben kezdődött a Duna Plaza megnyitásával, Szlovákiában ugyanez a folyamat 2000-ben indult meg (Sikos T. T., 2007). Napjainkban a nagyvárosok piacai telítődtek bevásárlóközpontokkal, a beruházók egyre kisebb városokban építenek újabb és újabb létesítményeket.

Jóllehet az elmúlt években az élelmiszer-kiskereskedelmi láncok expanziója volt a leglátványosabb, de számos non-food lánc (barkácsáruházak, bútóráruházak, műszaki áruházak, stb.) jelent meg mindkét országban.

8. táblázat: A legnagyobb élelmiszer-kereskedelmi vállalatok Szlovákiában és Magyarországon, 2007

Magyarország			Szlovákia		
Sorszám	Cég	Forgalom, M HUF	Sorszám	Cég	Forgalom, M HUF*
1.	Tesco	554,9	1.	Tesco Stores	185,2
2.	CBA	525,0	2.	Metro SR	112,4
3.	Coop	440,0	3.	Billa	84,9
4.	Reál	331,0	4.	Kaufland	77,6
5.	Spar	284,5	5.	Ahold Retail SR	44,7
6.	Metro	232,0	6.	CBA Slovakia	41,0
7.	Auchan	212,0	7.	Lidl	37,2
8.	Penny Market	145,1	8.	Labas	26,2
9.	Lidl	124,1	9.	COOP J. Bratislava	21,7
10.	Cora	118,8	10.	COOP J. Nové Zámky	20,1

7,98 HUF/SKK árfolyamon, (2008 ápr. 1.)

Forrás: Kovács A. (2008), hivatkozik: AC Nielsen, www.tvojepe尼亚ze.pravda.sk

A kiskereskedelem átalakulásának első éveiben a külföldi befektetők a fővárosokra és nagyvárosokra koncentráltak, azonban napjainkra az olyan határ menti kis és középvárosokban is dominánssá váltak, mint Komárom, Esztergom, vagy Dunaszerdahely, Párkány és Gúta (9. és 10. táblázat).

9. táblázat: Jelentős élelmiszerkereskedők a vizsgált térség fontosabb magyarországi városaiban, 2008

	Tesco	Interspar	Spar	Profi	Lidl	Penny Market
Győr	1	2				
Komárom	1		2			1
Tata	1		2	1		1
Tatabánya	1	1	7	1	1	2
Dorog			1	1		1
Esztergom	1					

Forrás: saját adatgyűjtés

10. táblázat: Jelentős élelmiszerkereskedők a vizsgált térség fontosabb szlovákiai városaiban, 2008

	Tesco	Hypernova	Kaufland	Terno	Lidl	Billa	Coop sm *
Dunaszerdahely		1	1		1		4
Nagymegyer						1	1
Komárom		1	1			1	3
Gúta	1						1
Érsekújvár	1	1	1	1	1	1	2
Párkány				1	1	1	

*=szupermarket

Forrás: saját adatgyűjtés

A vizsgált térségben elsőként Győrben nyílt bevásárlóközpont, mely közel egy évtizedig egyeduralkodó volt a régió piacán. A 2000-es évek közepén a határ mindkét oldalán egyfajta bevásárlóközpont-boom bontakozott ki, melyet a 2008-2009-es gazdasági világválság átmenetileg lelassított (a komáromi és párkányi Aquario bevásárlóközpont-beruházások késnek), de nem állított le véglegesen (11. táblázat). A határzóna magyarországi oldalán jelenleg 4, míg a szlovákiai településeken mindössze 2 kisebb központ működik (nem soroltam ide a hipermarketeket) – ami jól illusztrálja a magyar térségrész dominanciáját a kiskereskedelemben.

11. táblázat: Bevásárlóközpontok a vizsgált határ menti térségben, 2009

Település	Központ neve	Nyitás éve
Győr	Győr Plaza	1998
Győr	Árkád Győr	2006
Győr	ETO Park	2009
Esztergom	Park Center	2008
Dunaszerdahely	MAX	2007
Érsekújvár	Aquario Shopping Center	2007
Észak-Komárom	Aquario Shopping Center	2010 (tervezett)
Párkány	Aquario Shopping Center	2010 (tervezett)

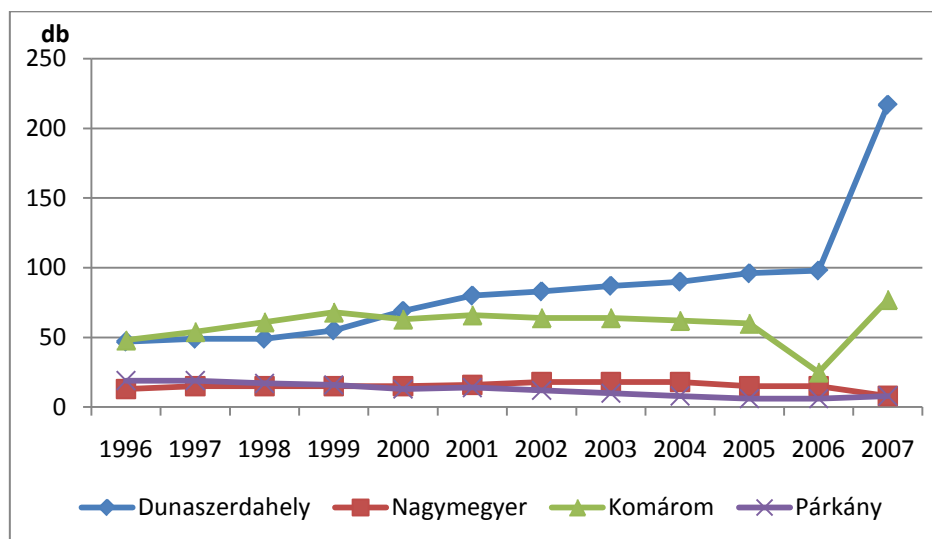
Forrás: MBSZ és Saját adatgyűjtés

Az észak-komáromi és párkányi bevásárlóközpontok jelentős kínálatbővülést és szolgáltatási színvonal-javulást eredményeznek majd a határtérség északi oldalának kiskereskedelmében. A magyar kereskedőknek, központoknak fel kell készülniük arra, hogy a szlovákiai kiskereskedelmi hálózat fejlődésével kevesebb potenciális vásárló érkezik majd Magyarországra. Meg kell jegyezni azonban, hogy a dunaszerdahelyi működő, valamint a párkányi, és észak-komáromi tervezett központok kis alapterületű, helyi központok (lesznek), melyek kínálatban, üzletszámban, szolgáltatásokban nem vehetik fel a versenyt a győri nagy, regionális jelentőségű létesítményekkel (Sikos T. T. – Hoffmann I., 2004). Így elsősorban az esztergomi helyi központnak „van félnivalója” az új, határon túli versenytárstól.

Egy ország, régió gazdaságának viszonyait, növekedését, stagnálását vagy éppen visszaesését leképezi a kiskereskedelmi hálózat fejlődése. A szlovák kiskereskedelmi üzletek száma az utóbbi években (a 2008-as válságig) folyamatosan növekedett, szemben a magyarországi üzletszámmal, mely 2003-2004-es évektől évről évre csökkent.

A határtérség városainak élelmiszer-üzletszám változása ellentétes irányú a határ két oldalán (17. és 18. ábrák). Az észak-komáromi, párkányi, dunaszerdahelyi üzletszám folyamatosan nő¹³, míg a magyar oldal városainak élelmiszer üzletszáma jelentős csökkenést mutat: Győrben 5 év alatt 660-ról 560-ra, Komáromban 102-ről 84-re, Esztergomban 160-ról 140-re csökkent az élelmiszereket árusító boltok száma.

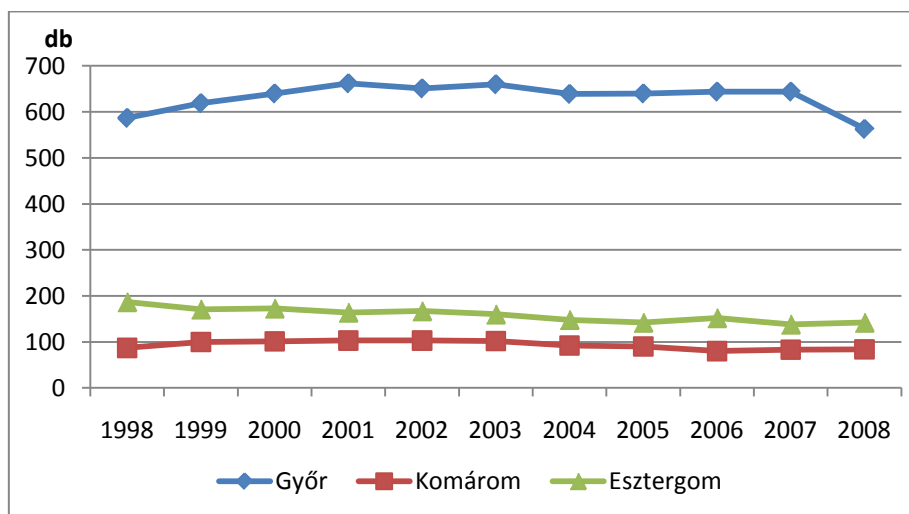
17. ábra: Élelmiszer üzletek számának alakulása néhány vizsgált szlovákiai városban

Forrás: saját szerkesztés a Szlovák Köztársaság Statisztikai Hivatala adatai alapján

¹³ A Szlovák Köztársaság Statisztikai Hivatala szolgáltatja számomra a kiskereskedelmi üzletszám-adatokat. Az adatgyűjtés az egyes önkormányzatok adatszolgáltatása alapján történik évről-évre. Az évenkénti nagy kilengések – feltételezhetően – az adatszolgáltatás pontatlansága miatt figyelhetők meg, azonban a trend így is jól kivehető.

18. ábra: Élelmiszer-üzletek számának alakulása néhány vizsgált magyar városban

Forrás: saját szerkesztés a KSH adatai alapján

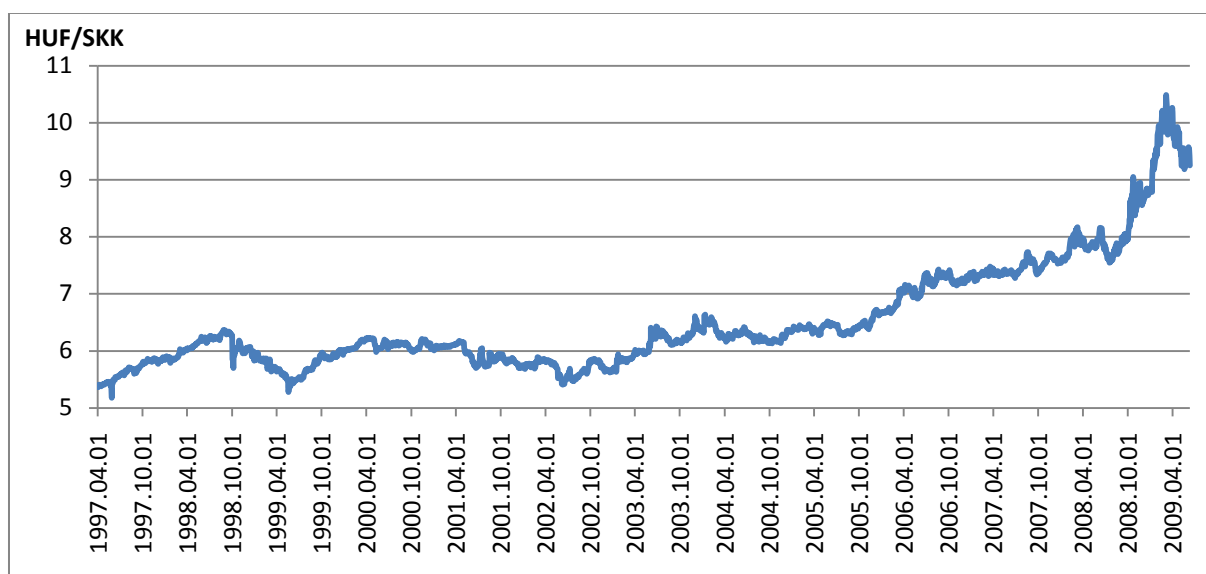
A szlovák üzletszám-növekedés 2008-ban feltételezhetően megtorpant, és hasonlóan a magyar adatokhoz csökkenésbe kezdett a gazdasági válság negatív hatásainak következtében. A szlovák határ menti városokban működő kiskereskedelmi vállalkozásokat a válság, ill. annak következményei negatívabban érintették, mint a magyar üzleteket.

A gazdasági krízis következményei ellentétesen befolyásolták a határ két oldalának kereskedőit. Amíg a magyar oldalon az elbocsátások következtében megjelenő keresletcsökkentést messzemenően ellensúlyozza a határon túlról érkező vásárlók nagy száma (elsősorban a forint/euró árfolyam-csökkenésének következtében), addig a szlovákiai kiskereskedők 3 szempontból is hátrányos helyzetbe kerültek:

1. A magyarországi elbocsátások elsősorban, és nagymértékben a felvidéki (sok esetben bérelt) munkaerőt érintették. Ennek, valamint a szlovákiai elbocsátások következtében néhány hónap leforgása alatt drasztikusan megnőtt a munkanélküliség a határ menti szlovákiai járásokban: Érsekújvárott, Komáromban és Dunaszerdahelyen. Az elbocsátások következtében a lakosság egy részének jövedelme lecsökkent, így vásárlóereje is visszaesett, ami keresletcsökkenésként jelentkezett a boltokban.
2. A forint árfolyamgyengülése miatt 30-40%-os árkülönbség is kialakult hasonló termékek között a határ két oldalán (19. ábra). A határ menti térségben élők így jövedelmük egyre nagyobb részét költötték el Magyarországon, Komárom, Esztergom, Győr kereskedelmi központjaiban. Ez a folyamat a szlovákiai kereslet

további csökkenéséhez vezetett 2008 utolsó negyedében, és 2009 első felében. A jelentős árszínvonal különbséget a szlovákiai kiskereskedők nem, vagy csak részben tudták kompenzálni, így számos boltos néhány hónapos agónia után bezárta kapuit. A boltbezárások elsősorban a helyi kisvállalkozó kereskedőket érintették, a nagy láncokhoz tartozó üzletek más, nem határ menti egységeik bevételeivel kompenzálni tudják a határ menti városokban működő egységeiknél kiesett jövedelmeket.

19. ábra: A forint-korona árfolyam alakulása, 1997-2009

Forrás: MNB adatok alapján saját szerkesztés (2009. január 1. után az aktuális euró-forint árfolyamot számoltam vissza a 30,126 korona/euro árfolyamon)

3. A forint gyengülése a Magyarországról Szlovákiába irányuló határ menti kiskereskedelmet nagyságrendekkel csökkentette (azonban még e szélsőségesen gyenge forint-árfolyam sem szüntette meg teljesen, ahogy arról empirikus kutatási eredményeim alapján számot adok a későbbiekben), vagyis a határon túlról érkező vásárlók jó része is eltűnt a párkányi, dunaszerdahelyi, nagymegyeri, vagy észak-komáromi boltokból.

A szlovákiai boltokat érintő kereslet csökkenést tovább erősítette, hogy a magyar kiskereskedők aktív marketingkommunikációs tevékenységbe kezdtek 2009-elején, annak érdekében, hogy minél több euróval fizető szlovákiai állampolgár látogasson a magyar üzletekbe, bevásárlóközpontokba, hipermarketekbe. Ennek éllovasa a Tesco hipermarket lánc

volt, mely szlovák nyelvű honlapot indított (www.nakup.tesco.hu), valamint szlovák márkatermékeket is árusítani kezdett határ menti üzleteiben (Esztergomban, Komáromban és Győrben is). A szlovákiai hipermarketek ellenkampánya erőtlenn volt, ne tudta ellensúlyozni a jelentős árkülönbségből fakadó költségelnyöket. Számos rádióreklám, helyi kommunikációs eszközök (POS-eszközök), mint az ár-összehasonlító táblák a komáromi Hypernovában, nem bizonyultak elegendőnek. A vásárlók tömegesen keltek útra a határ túloldalára, olyan várakozó kocsisorok alakultak ki a komáromi Erzsébet, ill. az esztergomi Mária-Valéria hidakon, mintha a két ország még a Schengeni csatlakozás előtt állna, és a szigorú határellenőrzés tartóztatná fel a határ túloldalára igyekvőket (6. melléklet).

A 2009. július 1-i ÁFA és jövedéki adó emelés, valamint a forint árfolyam erősödése (a 317 euró/forint rekordárfolyam lecsökkent 275 Ft/euróra) ugyan csökkentette az árkülönbséget a két ország között, de a jelenlegi euró/forint árfolyamszint még mindig 9 forint/korona árfolyamszintnek felel meg, ami még távol van a 6-7 forint/korona hosszú távon kialakult, egyensúlyinak nevezhető szinttől.

A következő két fejezetben az empirikus kutatások eredményeit mutatom be. A fenti kiskereskedelmi folyamatok felvázolását azért tartottam fontosnak, mert így kívántam egyfajta keretbe helyezni, megalapozni azokat a kutatási eredményeket, melyeket 2008. év végén, és 2009. év tavaszán végeztem el.

Vizsgálataim a világgazdasági válság kitörésekor, készültek, egy hektikusan változó makrogazdasági környezetben. Úgy gondolom, hogy kutatási eredményeim ennek ellenére helytállóak, és számos, a határ menti kiskereskedelemmel kapcsolatos fontos összefüggésre világítok rá. Bízom benne, ha megállapításaimmal, és alkalmazott vizsgálati módszereimmel tudományos vitára sarkallhatom a témában kutató kollégákat!

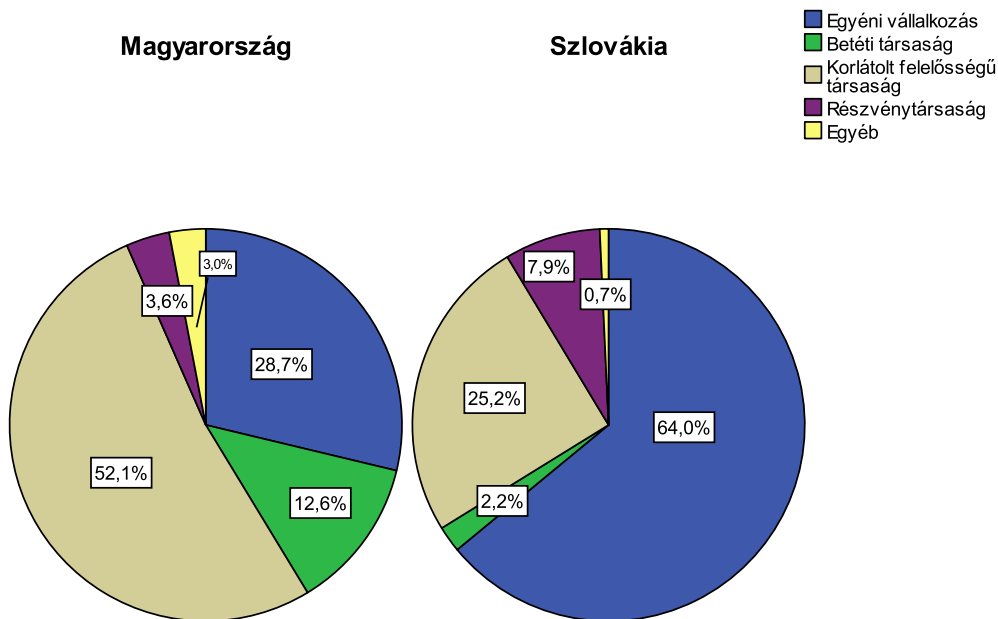
7.5. Határ menti kiskereskedelem – kínálati megközelítés

Az vizsgálat során összesen 309 üzletben készítettem interjút a határ menti városokban: Esztergomban (43 üzlet), Dél-Komáromban (50 üzlet), Győrben (74 üzlet), valamint Párkányban (34 üzlet), Észak-Komáromban (40 üzlet), Nagymegyeren (14 üzlet) és Dunaszerdahelyen (54 üzlet).

7.5.1. A minta bemutatása

A határ két oldalán megkérdezett kiskereskedelmi vállalkozások jogi forma szerinti megoszlása eltérő. Míg a magyar vállalkozások többsége korlátolt felelősségű társaság, addig a szlovák kiskereskedők vállalkozásai egyéni vállalkozás formában működnek (20. ábra).

20. ábra: A megkérdezett üzletek jogi forma szerint

Forrás: saját kutatás

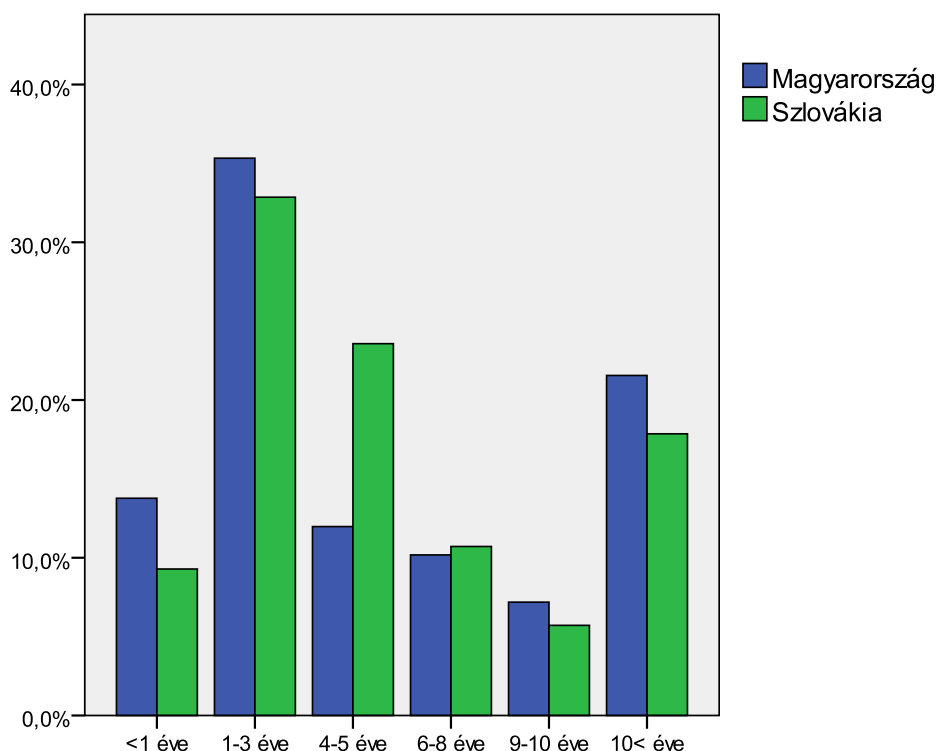
Ennek oka – feltételezhetően – az eltérő adórendszerekben, a társasági és egyéni vállalkozások működésének eltérő szabályozásában keresendő. A magyar adórendszer a társas vállalkozásoknak kedvez adózás szempontjából (bt, kft), a szlovákiai adórendszer egységes,

19%-os adókulcsa (flat tax rate) nem teszi szükségessé jogi személyiségű társas vállalkozások létrehozását olyan kisvállalkozásoknál, melyek alapításához nem szükségeltetik jelentősebb tőke.

A vállalkozások működésük ideje szerint nagyon hasonló képet mutatnak a határ mindkét oldalán. A határtérség mindkét felére jellemző, hogy a kiskereskedelmi vállalkozások – hasonlóan más vállalkozásokhoz – mindössze néhány éves múltra tekintenek vissza. A legtöbb vállalkozás, a megkérdezett boltosok 35%-a mindössze 1-3 éve, 10%-a pedig kevesebb, mint egy éve működött a megkeresés időpontjában. A kiskereskedők mindössze 20%-a működik több mint 10 éve (21. ábra).

Az adatokból kitűnik, hogy a vizsgált két ország a „fiatal piacgazdaságok” közé tartozik, ahol a vállalkozások működése bizonytalan. A vállalkozási ismeretek hiánya, a gyorsan változó piaci körülmények – melyek fokozottan hatnak a határ menti térségben –, a nem megfelelő szakmai és marketing ismeretek sok vállalkozás működését megnehezítik, ellehetetlenítik akár már néhány hónapos működés után.

21. ábra: A megkérdezett vállalkozások működésük ideje szerint

Forrás: saját kutatás

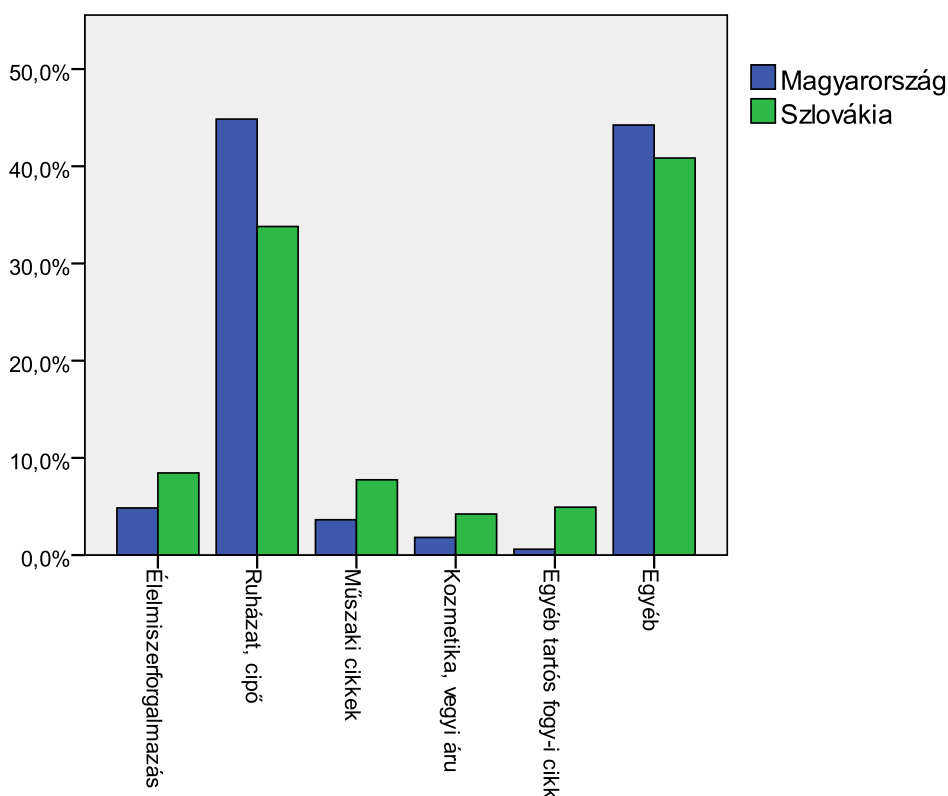
A néhány éve működő vállalkozások vizsgálata módszertani nehézséget okozott a vizsgálat során, ugyanis a megkérdezett boltosok jelentős része nem, vagy csak korlátozottan

tudta megítélni a vállalkozás makrokörnyezetében lezajló folyamatok üzleti sikerességet befolyásoló hatásait (pl.: EU csatlakozás, a válság hatása, stb.). Erre a problémára a későbbiek során még visszatérek.

A magyar és a szlovák határtérségben működő üzletek tevékenységi körük szerint nagyon hasonlóak. A mintába elsősorban ruházati és cipő üzletek kerültek, valamint az „egyéb” kategória értéke kiemelkedő. Utóbbiba olyan nehezen csoportosítható, heterogén üzlettípusok tartoznak, mint: könyvesbolt, ékszerüzlet, bútor, lakástextil üzletek, autósbolt, számítógépes bolt, ingatlaniroda, stb. (22. ábra).

A ruházati üzletek nagy számából arra lehet következtetni, hogy a vállalkozók alacsony tőkeerővel vágnak bele vállalkozásukba (a ruházati üzletek megnyitásához viszonylag alacsony tőkeerőre van szükség), és számos esetben a szakértelem hiánya is megfigyelhető¹⁴.

22. ábra: A megkérdezett üzletek profilja

Forrás: saját kutatás

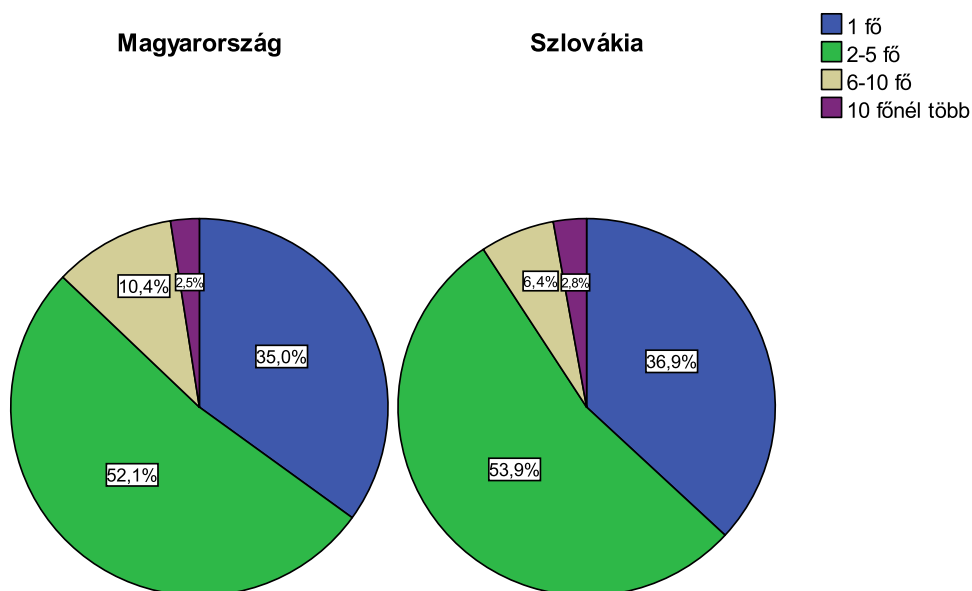
A határ menti térség mindkét oldalán meglepően hasonló képet kaptam az alkalmazotti létszám tekintetében (23. ábra). A vállalkozók harmada pusztán önfoglalkozó

¹⁴ Sokak szerint kereskedni mindenki tud, és a divathoz is mindenki ért... ami téves feltételezés!

(feltételezhetően sok esetben kényszervállalkozó), aki egyedül, alkalmazott nélkül dolgozik, és a vállalkozással kapcsolatos minden feladatot (beszerzés, értékesítés, stb.) ellát. A vizsgált üzletek mintegy felében legalább 2, maximum 5 fő dolgozik. Ezek a kiskereskedők már jelentősebb tőkeerővel, esetleg több üzlettel is rendelkeznek, így működésük biztosabb lábakon áll, mint az egyszemélyes boltoké.

Ezúton is hangsúlyozni kívánom, hogy a vizsgálat célja a térségbeli kiskereskedelmi KKV-szektor feltérképezése volt, ezért került a mintába viszonylag kisszámú, nagyobb foglalkoztatotti létszámmal rendelkező üzlet.

23. ábra: A vállalkozások az alkalmazotti létszám szerint

Forrás: saját kutatás

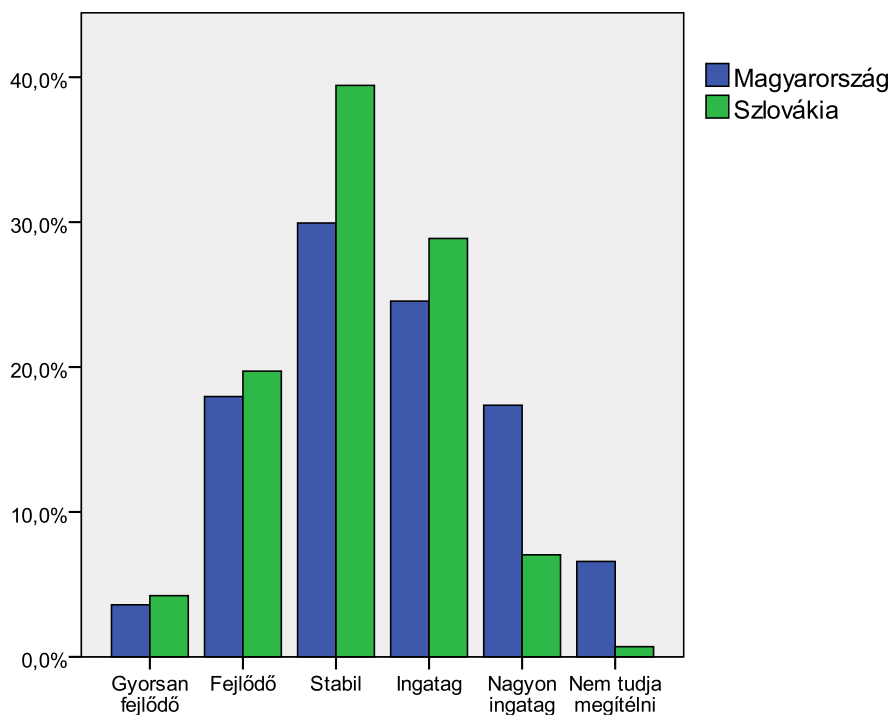
Vizsgálatom során a vállalkozók nyilatkoztak saját piaci helyzetükről is. A válaszadók 2008. év végén legnagyobb arányban még stabilnak tartották piaci pozíciójukat, gazdasági helyzetüket, jóllehet ekkor még a gazdasági válság negatív hatásai nem voltak érezhetők. Az elbocsátási hullám még nem indult meg, a forint árfolyama még „csak” 8 forint/korona szinten mozgott, és a karácsonyi nagybevásárlások miatt inkább forgalommövekedést, mintsem visszaesést tapasztaltak a kiskereskedők (24. ábra).

A magyar és a szlovák oldal válaszaiban azonban nem elhanyagolható eltérés mutatkozik. A szlovákiai boltosok mintegy 10 százalékponttal magasabb aránya tartotta

helyzetét stabilnak, míg a magyar vállalkozók 20%-a (szemben a szlovákiai 10%-kal) érezte úgy, hogy nagyon ingatag a helyzete. Az eltérés a két ország 2008. év végi gazdasági helyzetével magyarázható. Amíg Szlovákiában az utóbbi évek példátlan gazdasági növekedése a fogyasztás – így a kiskereskedelem fejlődésével járt¹⁵, addig Magyarország elmúlt időszakban tapasztalható stagnálása és a magas adószintek negatív hatása a kiskereskedelmi szektorban is érezhetővé vált. Figyelemre méltó, hogy a vállalkozások mintegy negyede mindkét oldalon fejlődőnek, vagy dinamikusan fejlődőnek ítélte piaci helyzetét. Ezek a vállalkozások szinte kivétel nélkül ruházati és divatcikkeket értékesítenek.

A „gyorsan fejlődő” és „fejlődő” vállalkozások, valamint a „ingatag” és „nagyon ingatag” helyzetű kiskereskedők túlnyomó többsége egyaránt ruházati és cipőüzlet, míg a „stabil” helyzetű vállalkozások között az össze többi üzlet típus megfelelő arányban képviselteti magát. A divatcikk kereskedelme, az adatok tanulsága szerint, ugyan kisebb tőkebefektetést, de nagyobb szakértelmet igényel. A vállalkozók egy része eredményes, a másik része viszont instabil piaci helyzetben van, mert nem megfelelő termék, ár és kommunikációs stratégiát alakított ki üzletének. A gyorsan változó divatcikk piacán nagy veszélyt jelent, ha egy vállalkozó jelentős eladhatatlan árukészlet halmoz fel egy-egy rossz beszerzési döntés miatt.

24. ábra: A vállalkozás piaci helyzetének megítélése

Forrás: saját kutatás

¹⁵ Üzletszám növekedés Szlovákia néhány határ menti városában, 7.4.3. fejezet, 17. ábra

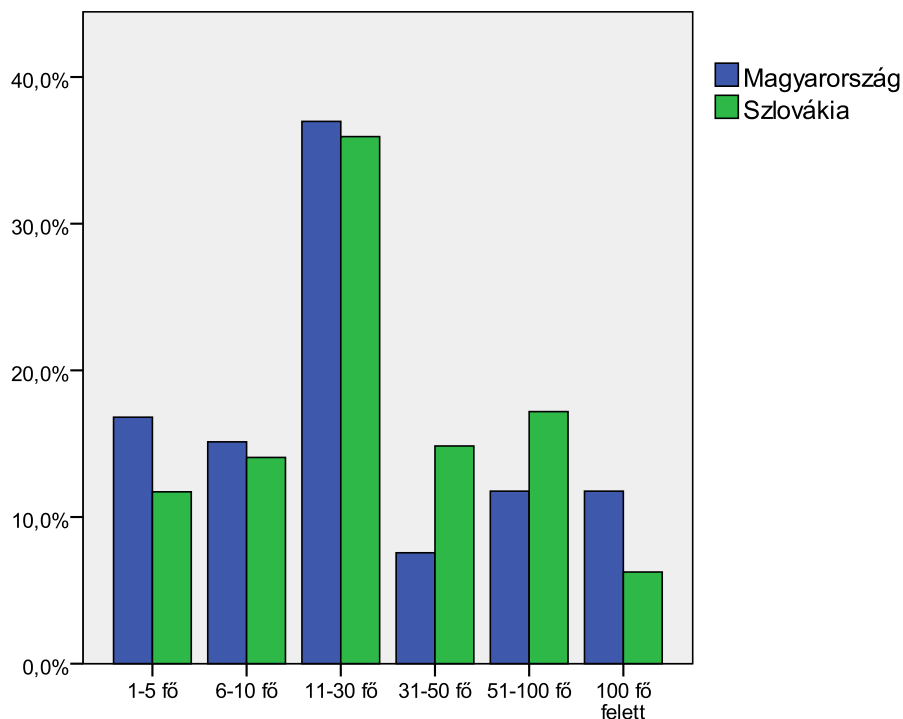
Feltételezhetően a gazdasági válság és a forint-árfolyam gyengülése miatt napjainkban már egészen más kép rajzolódna ki a piaci helyzet megítéléséről a vállalkozók körében¹⁶. A piaci környezet dinamikus változása, valamint a határ menti fekvésből adódó veszélyek (árfolyamok változása) arra intenek, hogy a határ menti terekben működő kiskereskedők üzleti stratégiájuk kialakításakor figyelembe kell, hogy vegyék a speciális fekvésből adódó lehetőségeket és veszélyeket is, ha hosszú távon a piacon szándékoznak maradni.

7.5.2. A határ menti kiskereskedelem jellegzetességei

A határ két oldalán hasonló vásárlószámról számoltak be a kiskereskedők. A megkérdezett boltok közel 40%-ában 10-30 vásárló tér be naponta, míg a többi válaszlehetőség között egyenlő arányban oszlanak meg a válaszok (25. ábra).

A kisboltosok ekkora vevőszám mellett érdemben tudnak foglalkozni az egyes vevőkkel, abban az esetben, ha nincsenek nyelvi korlátok közöttük. A szomszédos ország anyanyelvének ismerete kulcskérdés a határ mentén működő kiskereskedelmi vállalkozások körében, aminek részletes tárgyalására még a későbbiekben visszatérek.

25. ábra: Vásárlók száma az üzletekben

Forrás: saját kutatás

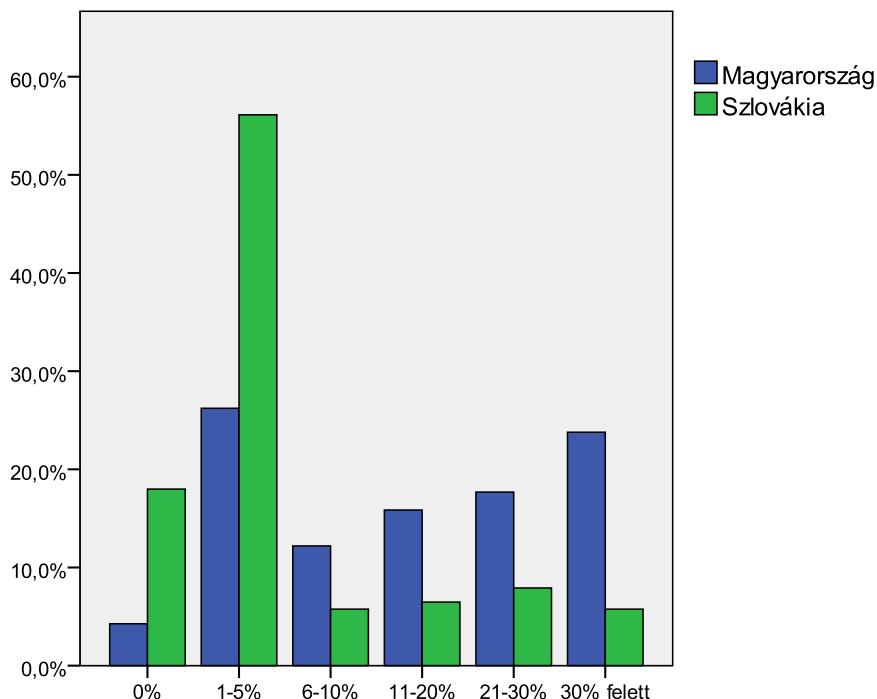
¹⁶ A térség bejárásakor 2009. április-májusa időszakában azt tapasztaltam, hogy számos szlovákiai kisboltos „húzta le a rolót”, mert a válság negatív hatásaira és következményeire nem volt felkészülve.

Kutatásom során az egyik legérdekesebb és legfontosabb tisztázandó kérdés a határon túlról érkező vásárlók költségeinek elemzése volt. A határ mentén működő kisboltok bevételeiknek jelentős részét realizálhatják a határon túlról érkező vásárlóktól, azonban ennek tényleges mértéke folyamatosan változik attól függően, hogy a makrogazdasági körülmények és a lokális piaci folyamatok milyen módon befolyásolják.

A 2008. év végi vizsgálat idején (október-november hónapokban) a forint már jelentős árfolyamgyengülésen ment keresztül (7,7 Ft/SKK szintről 8,5 Ft/SKK szintre nőtt az árfolyam), mely nagymértékben befolyásolta a határ menti kiskereskedelem volumenét és irányát. A továbbiakban azt szeretném bizonyítani, hogy a szomszédos országok valutájának egymáshoz viszonyított árfolyama jelentős, de nem az egyetlen befolyásoló tényezője a határ menti kiskereskedelem irányának és az eladások volumenének.

A fent említett árfolyamszint mellett a magyar kiskereskedők 40%-ának eladási forgalmából már legalább 20%-ban részesedtek a határon túlról érkező vásárlók, de szinte majd minden magyarországi üzlet forgalmának legalább néhány százalékát a Szlovákiából érkező vásárlóktól realizálta (26. ábra).

26. ábra: A határon túlról érkezők költségei az üzlet forgalmából

Forrás: saját kutatás

A szlovákiai vásárlók magyarországi vásárlása nem meglepő eredmény, azonban az, hogy a szlovákiai boltosok mintegy 20%-a eladási forgalmának legalább 10%-át a

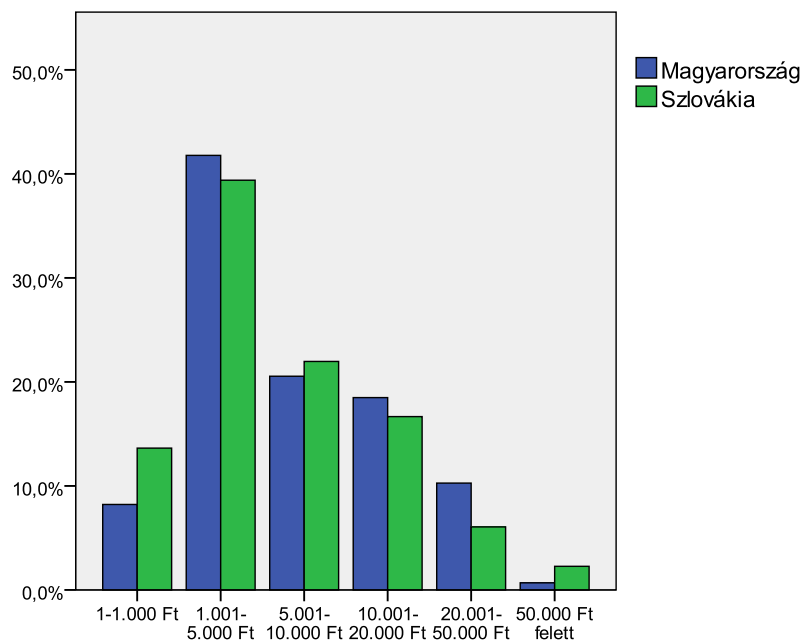

Magyarországról érkező vásárlók költséivel éri el, már nem várt eredmény. Azt bizonyítja, hogy az árfolyam, és annak változása nem az egyedüli tényező a határ menti kiskereskedelemben, a választéknak, az elérhető termékeknek, szolgáltatásoknak szintén fontos szerep jut. A szlovákiai üzlettulajdonosok nem egész 20%-a válaszolta azt, hogy nem keresi fel boltját a határon túlról érkező vásárló.

A vásárlásonkénti költségek elemzése során kiderült, hogy a vevők a határ két oldalán hasonló összeget termékek és szolgáltatások vásárlására. A tipikus költség összege 1.000-5.000 forint ill. annak megfelelő korona összeg (27. ábra).

A vásárlásonként elköltött összeg hasonló eloszlása egyrészt arra utal, hogy a határ két oldalán élők jövedelmei közel azonosak, másrészt arra, hogy a vásárlási szokások (gyakoriság, költség, igénybe vett üzlettípus) szintén nagymértékben hasonlóak. Ennek ismeretében a boltosok úgy alakíthatják marketingstratégiájukat, hogy abban ne csak a hazai, hanem a határon túl élő vásárlók is helyet kapjanak.

27. ábra: A vásárlásonkénti költség megoszlása, Ft

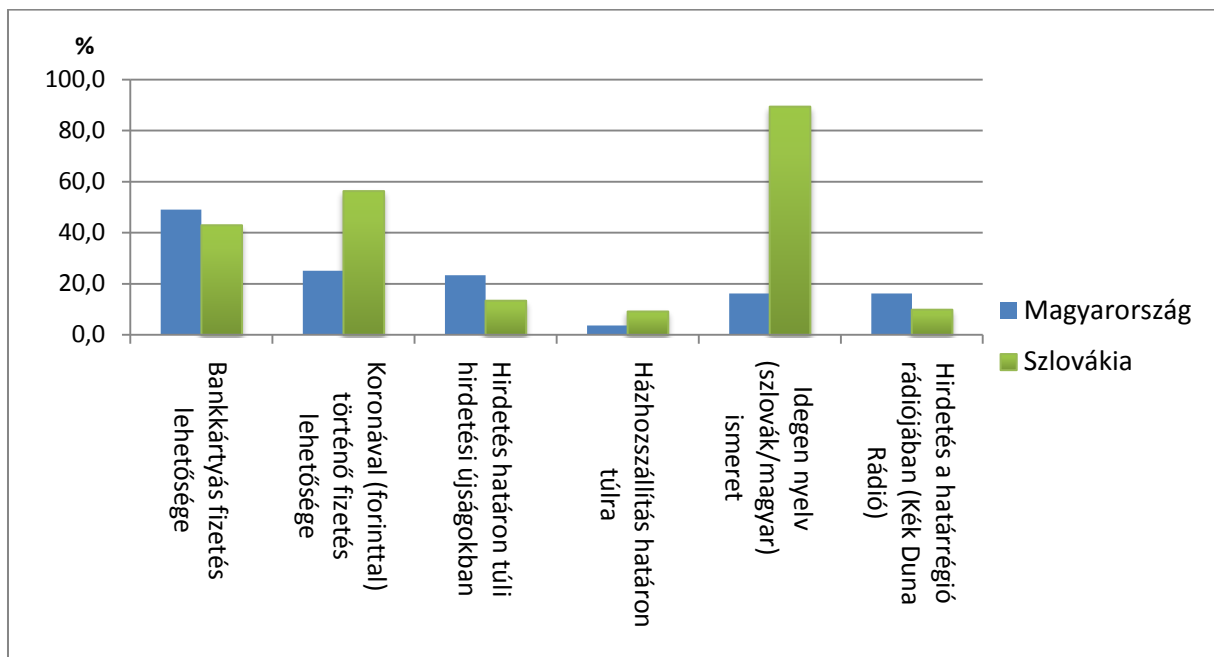
Forrás: saját kutatás (a szlovákiai adatok forintba átszámolva 8 Ft/SKK árfolyamon; 2008. 10. 28.)

Napjainkban azonban a kiskereskedők még többségében nem nyitottak arra (a határ egyik oldalán sem), hogy üzleti stratégiájukban jelentős mértékben nyissanak a határon túl élők irányába. A megkérdezett boltosok alig fele biztosítja a bankkártyás fizetés lehetőségét üzletében (ami kedvezőbb árfolyamot biztosít a határon túlról érkező vásárlóknak), csak

néhány üzlet folytat marketingkommunikációs tevékenységet a határ túloldalán, és a szlovák nyelv ismerete is problémás a magyar boltosok körében (természetesen a szlovákiai oldalon beszélnek magyarul) (28. ábra). A szlovákiai boltok mintegy fele elfogadja a forintot, azonban a magyarországi boltok mindössze 20%-ában lehetett koronával fizetni. Feltételezhetően ez az arány az euró szlovákiai bevezetését követően némileg javult.

A határ mentén elérhető hirdetőújságokban és a határtérség regionális rádiójában (Kék-Duna Rádió) egyre gyakrabban jelennek meg a „határon átnyúló hirdetések” (magyar hirdető szlovák reklámújságban és fordítva), de a határ két oldalán élők figyelmét csak kismértékben keltik fel a határvonal másik oldalán történő események, rendezvények, akciók, stb. (Nagy A., 2008).

28. ábra: A boltosok szolgáltatásai a határon túlról érkezőknek, említések aránya

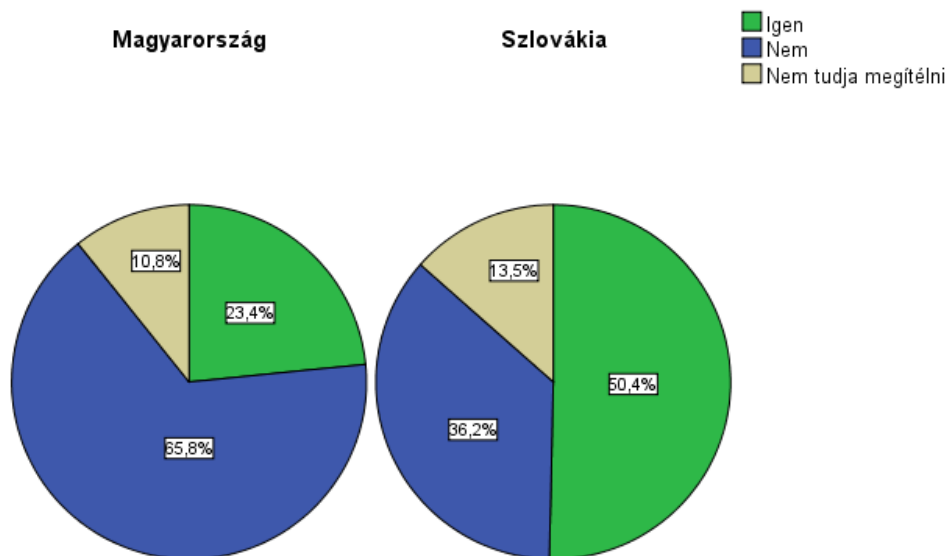
Forrás: saját kutatás

Vizsgálatom során arra is választ kívántam kapni, hogy a kiskereskedők milyenek látják a határon túlról érkező vásárlókat, összehasonlítva őket a hazaiakkal. Ennek érdekében néhány igen-nem típusú kérdést fogalmaztam meg, melyekből kiderül, hogy a két vásárlótípus milyen mértékben hasonlít, ill. különbözik egymástól. Ennél a kérdésnél is elkülönítettem a szlovákiai és magyarországi válaszokat azért, hogy láthatóak legyenek a különbségek.

A magyarországi boltosok többsége szerint a Szlovákiából érkező vásárlók nem költenek kevesebbet, mint a magyarországiak, azonban a szlovákiai üzlettulajdonosok

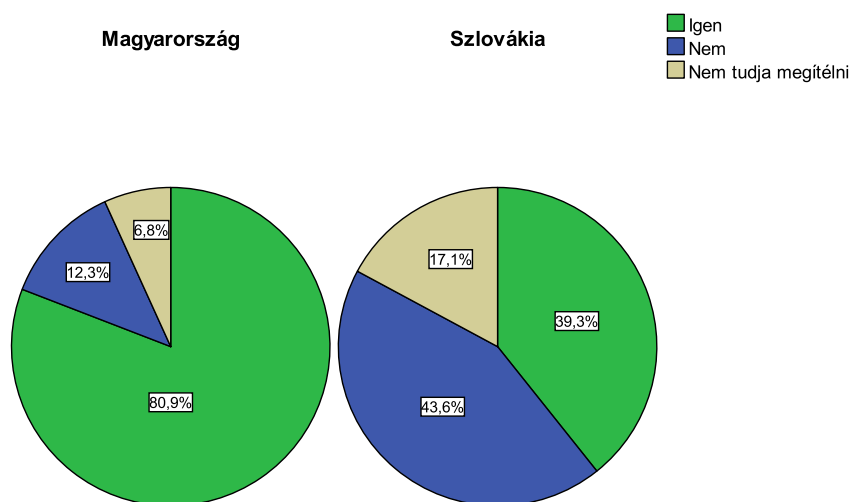
többsége szerint a Magyarországról érkezők kevesebb pénzt hagynak a boltjaikban, mint a helyi vevők. Ennek oka, véleményem szerint, összetett: közrejátszik a forint árfolyam gyengülése, a kevésbé fejlett szlovák határ menti kiskereskedelmi üzlethálózat is (29. ábra).

29. ábra: A határon túlról érkező vásárlók kevesebbet költenek, mint a hazaiak

Forrás: saját kutatás

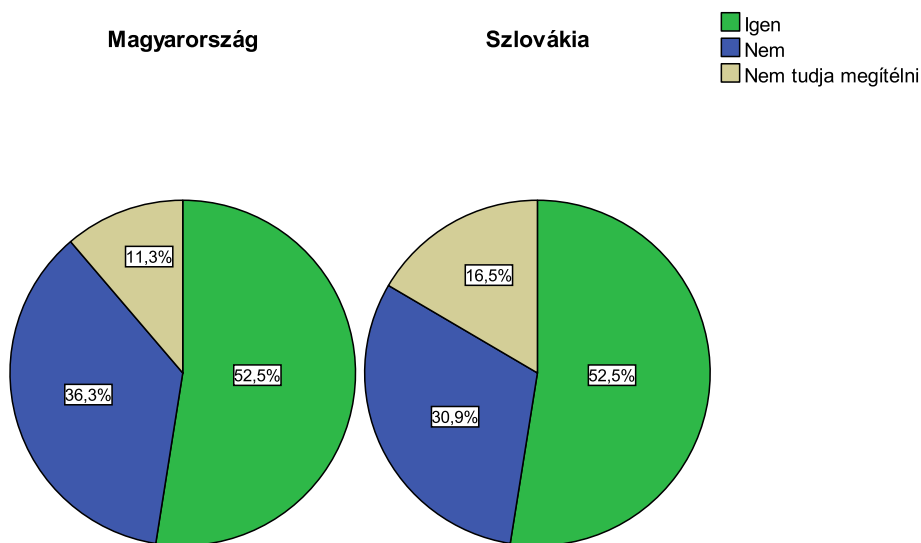
30. ábra: A határon túlról érkező vásárlók visszatéró ügyfelek

Forrás: saját kutatás

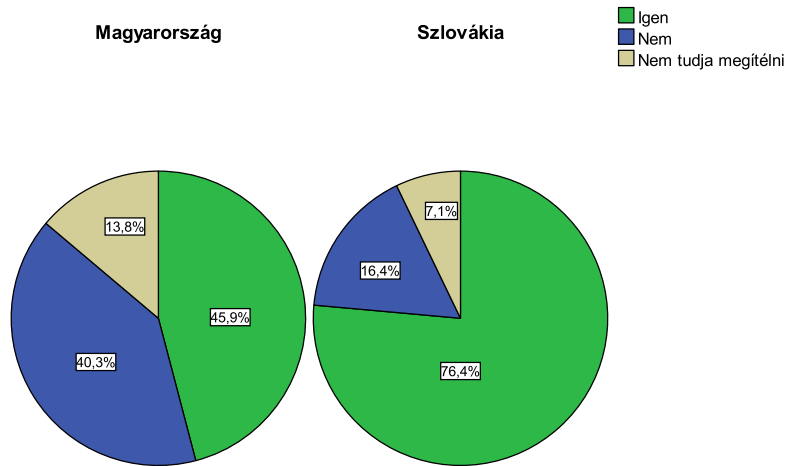
A Szlovákiából és Magyarországról érkező vásárlók bolthűség szerint is jelentősen különböznek egymástól. A magyar boltosok a határon túlról érkező vásárlókat visszatérő ügyfeleknek tartják, míg ez fordítva nem egyértelmű, e relációban az igen-nem válaszok aránya közelítőleg megegyezik (30. ábra). Ez a kérdés szorosan összefügg az előzővel (vásárlásonkénti költség). A magyarországi határ menti üzletekbe érkező szlovákiai vásárlók többsége nagybevásárlás céljából érkezik, előre megtervezett céllal (31. ábra). Ezzel szemben a magyarországi vásárlók Szlovákiában kisebb volumenű bevásárlásokat hajtanak vége, sok esetben nem is a vásárlás az elsődleges cél. (Utóbbi megállapításra visszatérek a lakossági megkérdezés elemzésekor!) Az eltérő vásárlási gyakoriságok is ezt támasztják alá: a Magyarországról Szlovákiába átkelő vevők sokkal ritkábban vásárolnak, mint a Szlovákiából hazánkba érkezők (32. ábra). A különbség jelentős, a szlovákiai boltosok több mint ¾-e, míg a magyarországi boltosok kevesebb, mint 50%-a nyilatkozott úgy, hogy a határon túlról érkező vásárlók kevesebbszer térnek be az üzletbe, mint a hazaiak.

31. ábra: A határon túlról érkezők előre meghatározott vásárlási céllal érkeznek

Forrás: saját kutatás

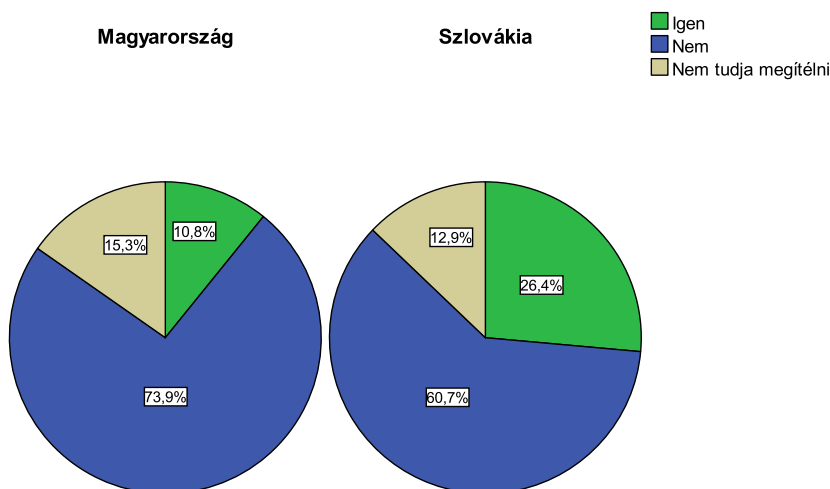
32. ábra: A határon túlról érkezők ritkábban vásárolnak az üzletben, mint a hazaiak

Forrás: saját kutatás

A vásárlási költségek alakulásánál már utaltam rá, hogy a szlovákiai és a magyarországi vásárlók között nincs jelentős különbség, ezért a kereskedelmi vállalkozások ezt előnyként aknázhatják ki üzleti stratégiájuk kialakításakor (nem kell differenciált marketing stratégiát kialakítani). Ezt a 33. ábra is megerősíti, a boltosok többsége hasonlóan ítéli meg a hazai és a külfönből érkező vásárlókat.

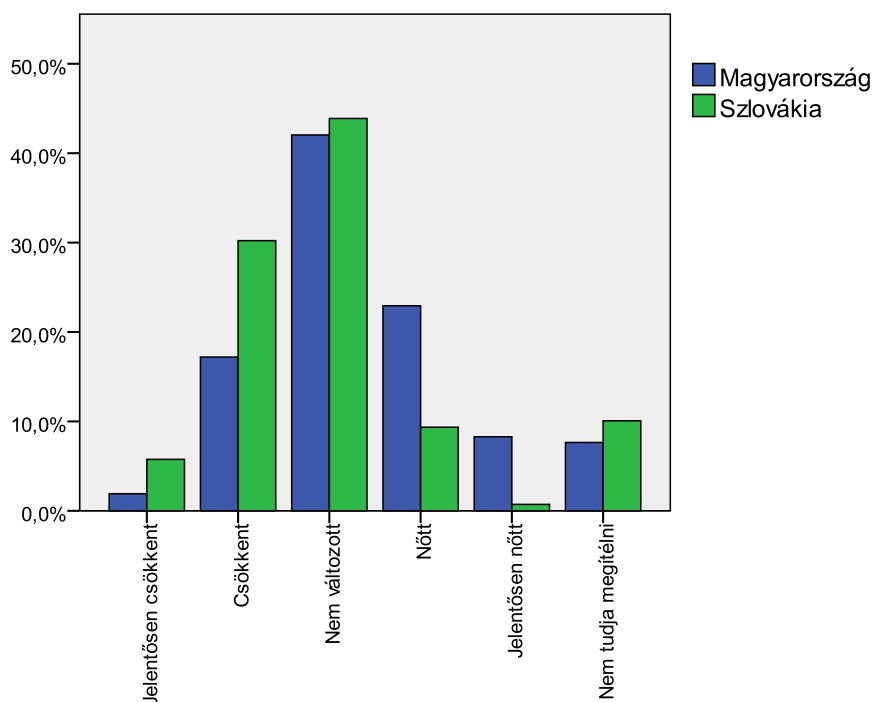
33. ábra: A határon túlról érkező vásárlók üzlettel elvárásai jelentősen különböznek a hazai vásárlók hasonló jellemzőitől

Forrás: saját kutatás

Vizsgálatom vásárlási szokásokra vonatkozó utolsó kérdése az volt, hogyan változott az előző évhez (2007) képest a határon túlról érkező vásárlók száma. A válaszadó üzlettulajdonosok 40%-a mindkét oldalon úgy nyilatkozott, hogy nem változott, azonban a második leggyakoribb válasz a két oldalon már eltérést mutat (34. ábra). A szlovákiai kiskereskedők 35%-a vevőszám-csökkenésről, míg a magyarországiak 25%-a növekedésről vagy jelentős növekedésről számolt be. A 2007-es 7,2-7,5 forint/korona árfolyam 2008 novemberére (a vizsgálat időpontjára) 8,5 forint/korona árfolyamra változott. A mintegy 1 Ft-os (14%-os) forint árfolyam-gyengülés a szlovákiai boltosok harmadánál magyar vevőszám csökkenést, míg a magyar oldalon működő vállalkozásoknál 25%-os szlovákiai vevőszám emelkedést eredményezett.

34. ábra: A határon túlról érkezők számának változása 2007-hez képest

Forrás: saját kutatás

7.5.3. A makrokörnyezeti hatások értékelése (kiskereskedelmi hálózat vizsgálat)

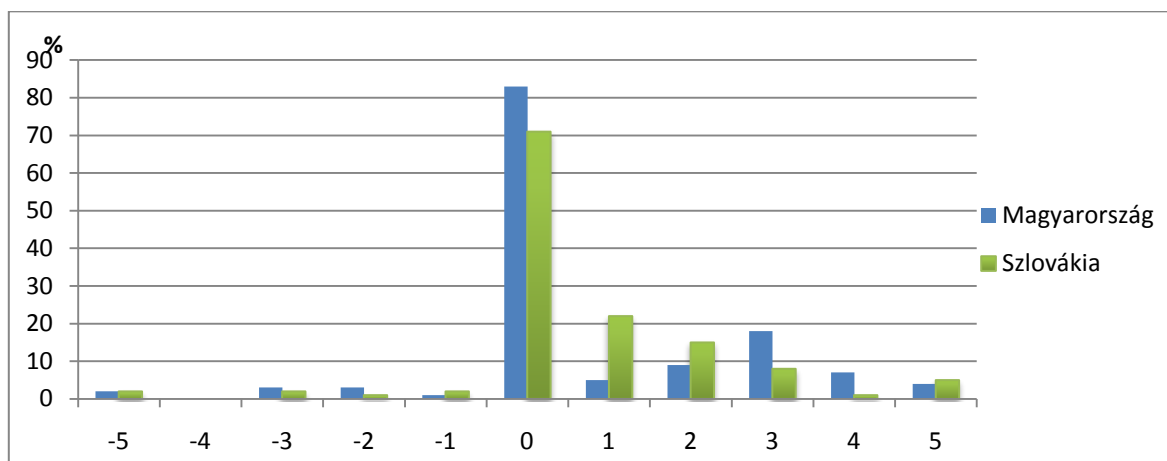
A kérdőíves megkérdezés során kísérletet tettem arra, hogy felmérjem, a makrogazdasági környezetben zajló fontos változások milyen mértékben befolyásolják a kiskereskedőket, és a határ menti kiskereskedelmet. A válaszadóknak egy kétpólusú differenciálskálán kellett minősíteniük az egyes események, folyamatok vállalkozásra és határ

menti kiskereskedelemre gyakorolt hatását. A megkérdezettnek -5 és 5 közötti értéket kellett adnia egy-egy makrokörnyezeti tényező értékelése során, ahol a -5 a „nagyon negatívan befolyásolja”, az 5 pedig a „nagyon pozitívan befolyásolja” értéket jelentette, a 0 pedig a „nem befolyásolja”, „semleges” kategóriának felelt meg (1. melléklet, kérdőív).

A megkérdezés során azt tapasztaltuk, hogy a válaszadók sok esetben nem tájékozottak a kérdéstről, vagy úgy vélik, hogy az adott makrogazdasági folyamat nem befolyásolja az ő tevékenységüket. Válaszaikban ezért legtöbbször a 0-értéket adták, vagy kiértékelhetetlen válaszok születtek (pl.: az árfolyamok hatása, a határon túli munkavállalás, az árszínvonalak hatása, vagy a helyi gazdaság megítélésében). A kérdésre adott válaszok alapján pontos mérést ezért nem tudtam végrehajtani, azonban úgy gondolom, hogy a kapott eredmények alapján a tendenciák jól látszanak.

Az EU-csatlakozás határ menti kiskereskedelemre gyakorolt hatása – előzetes feltételezésem szerint – igen jelentős volt. Ekkortól (2004. május 1.) szabad, korlátozásmentes áruáramlás lehetséges a két ország között, mégis a válaszadók többsége semlegesnek ítélte a csatlakozás hatását (35. ábra). Ennek két okát tudom elkülöníteni: Egyrészt a válaszadó kereskedők jelentős része még nem is működött 2004-ben, 40%-uk csak 1-3 éve működik (19. ábra), másrészt sok üzlettulajdonos nyilatkozott így: „Aki át akart jönni a határon vásárolni, az az EU-csatlakozás előtt is meg tudta tenni!”

35. ábra: Az EU-csatlakozás hatásának értékelése

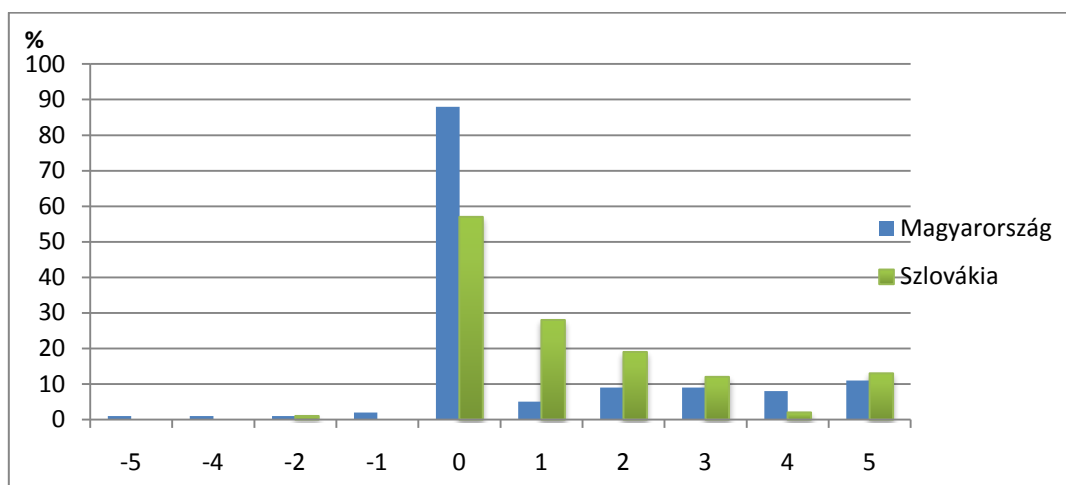

Forrás: saját kutatás

A Schengeni-határnyitás megítélése szintén nem befolyásolta a kiskereskedelmet a válaszadók többsége szerint, azonban ezt az eseményt fontosabbnak tartották, mint az EU-csatlakozást, noha Schengen közvetlenül nem befolyásolta az áruk szabad áramlását, csak az

utazási időt rövidítette le. Vélhetően a 2007. december 21-i időpont még élénkebben élt a válaszadók emlékében, ezért ítélték fontosabbnak, mint az EU-csatlakozást (36. ábra).

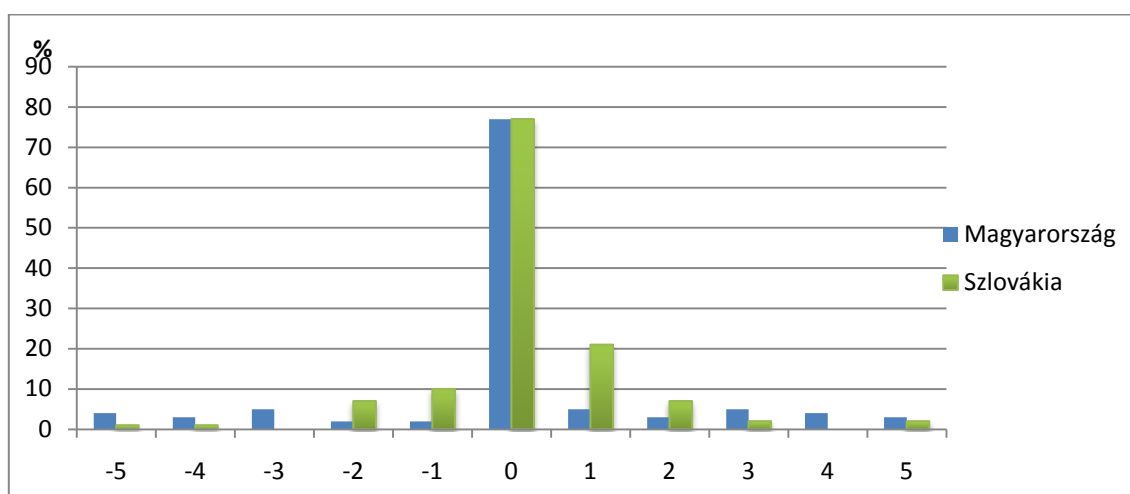
36. ábra: A Schengeni-csatlakozás hatásának megítélése

Forrás: saját kutatás

A határon túli versenytársak nem-ismeretét dokumentálja a 37. ábra. A megkérdezett kiskereskedők majd 80%-a nyilatkozott úgy (a határ mindkét oldalán), hogy rá semmiféle hatást nem gyakorol a határ túloldalán működő kiskereskedelmi hálózat fejlődése. Ez azt jelenti, hogy a boltosok nem tekintik versenytársnak a néhány km-re működő hasonló üzleteket, jóllehet a határ túloldaláról érkező vevők költségeiből realizálják forgalmuk eseténként 20-30%-át. A potenciális versenytársak nem-ismerete jelentős problémákat okozhat akkor, ha a makrokörnyezeti változások (árfolyamok, stb.) hatására (amit tudatosan szintén nem követnek nyomon), megváltozik a külfönből érkező vevők magatartása.

37. ábra: A határon túli kiskereskedelmi hálózat fejlettségének hatása

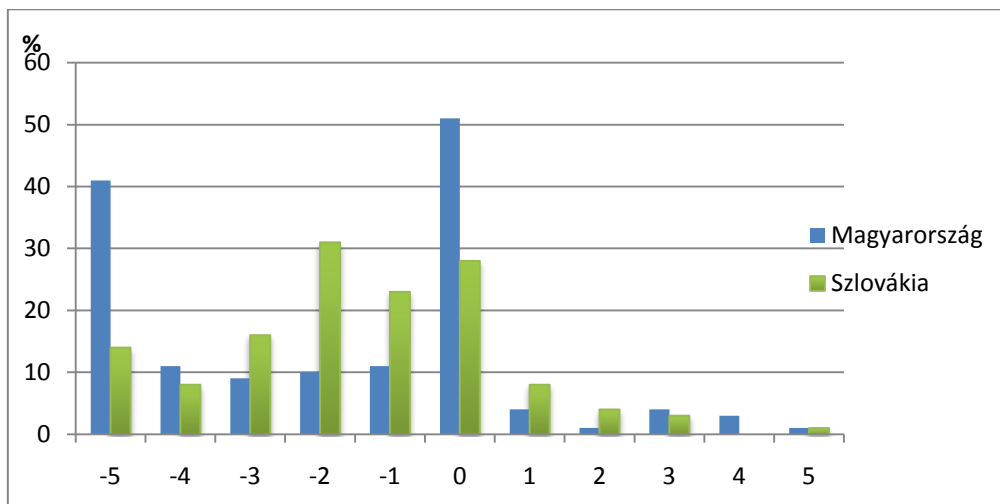

Forrás: saját kutatás

A világgazdasági válság hatását, noha ekkor még nem volt érezhető a kiskereskedelemben, a megkérdezettek többsége negatívan értékelte. Az előzetes félelem jogos volt, ha napjainkban bonyolítanánk le a kérdést, egészen bizonyosan ennél is negatívabb kép tárulna elénk (38. ábra).

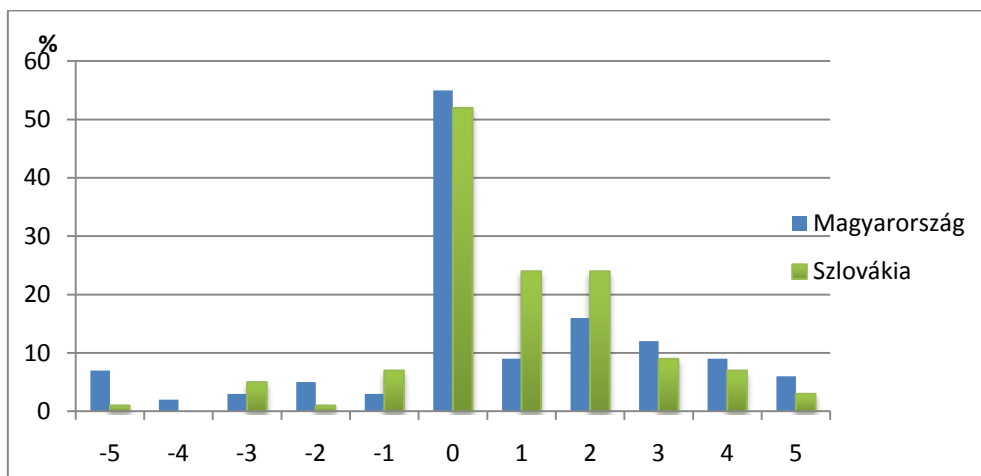
38. ábra: A világgazdasági válság hatásának értékelése

Forrás: saját kutatás

A térségben utóbbi években tapasztalható gazdasági növekedést (számos új beruházás, jövedelmek növekedése) mindkét oldalon pozitívan értékelték (39. ábra). A magyar válaszok háttérében a Közép- és Nyugat-Dunántúli régió egészen legutóbbi időig tapasztalható gazdasági fellendülése áll, hiszen a térségben még akkor is jelentős tőkebefektetések történtek, amikor Magyarország gazdasági helyzete 2006-után megrendülni kezdett.

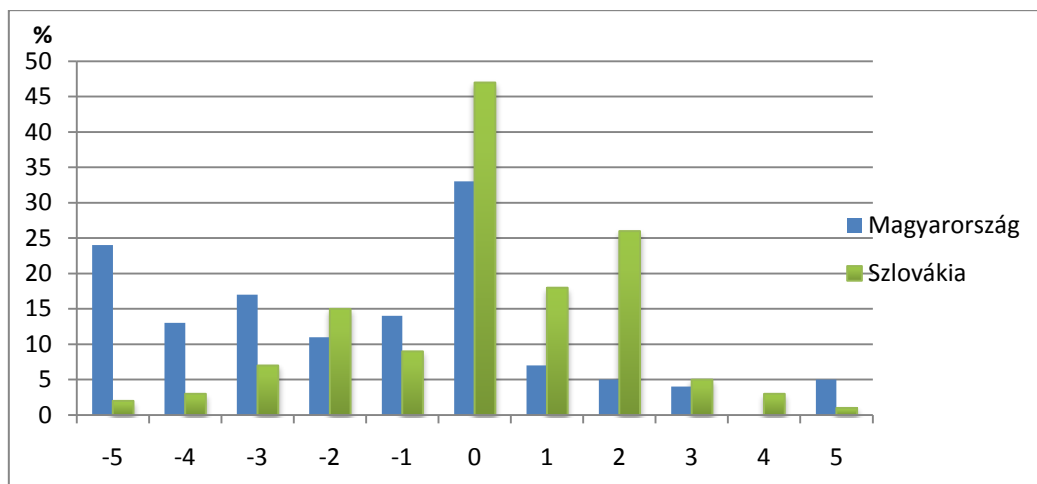
39. ábra: A térség gazdaságának utóbbi években tapasztalt fejlődése

Forrás: saját kutatás

A befektetések generálta jövedelem-növekedés, az alacsony munkanélküliség megnövekedett vásárlóerőt biztosított a határ mindkét oldalán működő kiskereskedőknek, így a 2008. év végéig tartó térség-fejlődét pozitívan értékelték, elsősorban Szlovákiában (40. ábra). A magyarországi válaszadóknál a kép nem ennyire egyértelműen pozitív, de a válaszadók fele így is semlegesnek vagy pozitívnak ítélte a lakosság jövedelmi viszonyaiban bekövetkezett változásokat, csak a válaszadók fele érzékelt negatív folyamatokat. Ennél a kérdésnél – feltételezhetően – minden válaszadó a saját jövedelmi viszonyainak alakulásából indult ki, és ez alapján választott egy számértéket.

40. ábra: A lakossági jövedelmek alakulásának hatása

Forrás: saját szerkesztés

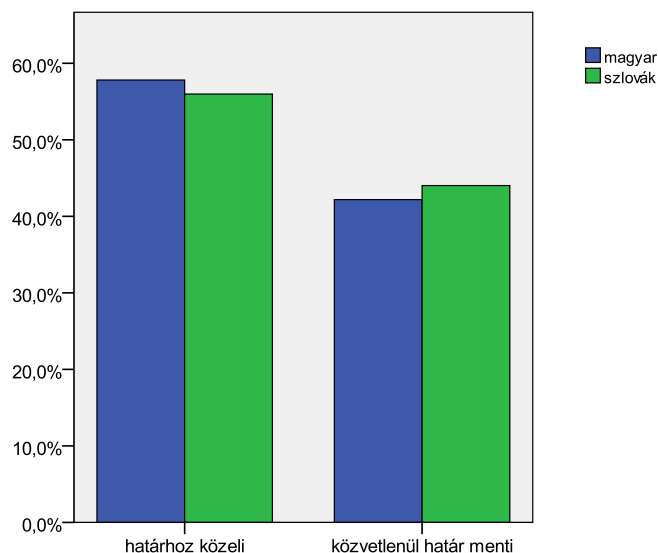
7.6. Határ menti kiskereskedelem – keresleti megközelítés

Az előző fejezetben (7.5.) a határ menti kiskereskedelem sajátosságait mutattam be a kiskereskedők (a kínálati oldal szereplői) között végzett kérdőíves kutatásom segítségével. A továbbiakban a keresleti oldalra koncentrálok, és elemzem, hogy a határ menti térségben élők határon túli vásárlási szokásai hogyan alakulnak, milyen sajátosságok figyelhetők meg a határ egyik, ill. másik oldalán.

7.6.1. A megkérdezés sajátosságai

A 7.2-es fejezetben részletesen bemutattam vizsgálatom céljait, módszereit, amit itt még néhány fontos részlettel szeretnék kiegészíteni. A reprezentatív mintavétel során 69 településből került a mintába (a 172 vizsgált település közül) összesen 800 fő. Mintegy 190 „közvetlenül határ menti”, és 210 „határ közeli” településen élő a határ mindkét oldaláról (Összesen 784 kérdőív volt kiértékelhető) (41. ábra) (4. és 5. melléklet).

41. ábra: A megkérdezettek megoszlása lakhely szerint

Forrás: saját kutatás

Az adatok elemzése során arra törekszem bebizonyítani, hogy:

- A határ menti kiskereskedelemben érintett vásárlók motivációs rendszere összetett, az aktuális árfolyam-változások mellett más tényezők is befolyásolják vásárlásaikat,

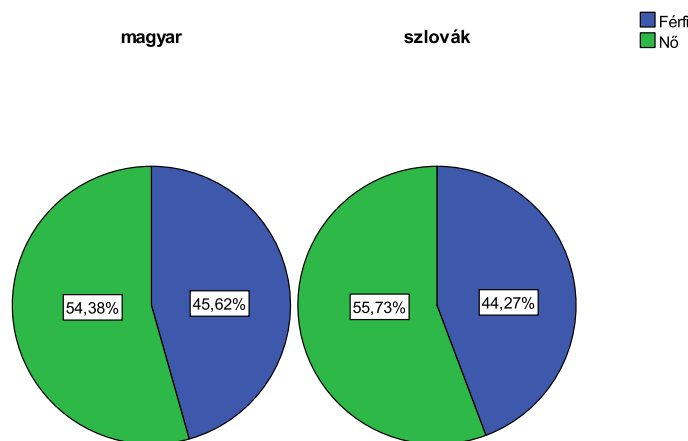
- A földrajzi távolság (a lakhely és a kereskedelmi központ távolsága) befolyásolja a vásárlási szokásokat,
- A vásárlási szokásokat befolyásolja továbbá: nemzetiség, munkahely (földrajzi helye), jövedelmi viszonyok, stb.

A vizsgálatban – a kiskereskedelmi üzlethálózat elemzésénél már bemutatottakhoz hasonlóan – az adatokat mindig párban, komparatívan elemzem (összehasonlítom a szlovák és a magyar megkérdezettek válaszait). Kutatásom legfontosabb kérdéseinél (vásárlási gyakoriság, vásárlási költség a határon túl) az adatokat tovább bontva is elemzem, kitérek a jövedelmek, határhoz való közelség, nemzetiség, munkahely szerinti mélyebb összefüggések feltárására.

7.6.2. A minta bemutatása

A megkérdezettek nem szerinti megoszlása reprezentálja a térség lakosságát, az 55-45%-os nemek szerinti arány utal az idősebb korosztályok (50 év felett) körében megfigyelhető nőbőbbletre (42. ábra).

42. ábra: A megkérdezettek nemek szerinti megoszlása

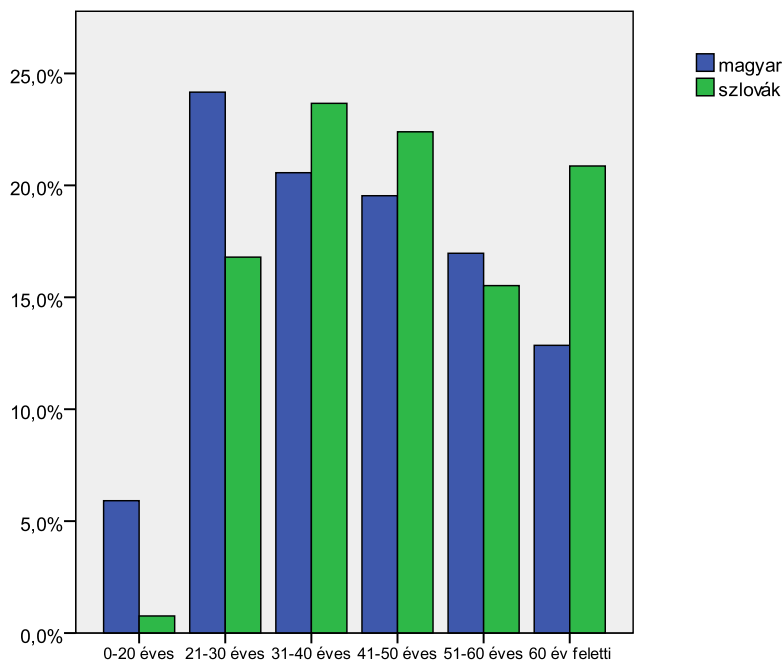

Forrás: saját kutatás

A minta kor szerinti összetétele hasonló a határ két oldalán elvégzett lekérdezésben. A magyar mintában a 30 év alattiak, míg a szlovákiai mintában a 60-x évesek kismértékben

felülreprezentáltak, azonban ennek mértéke nem jelentős, ezáltal nem veszélyezteti a helyes következtetések levonását (43. ábra).

43. ábra: A megkérdezettek kor szerinti megoszlása, %

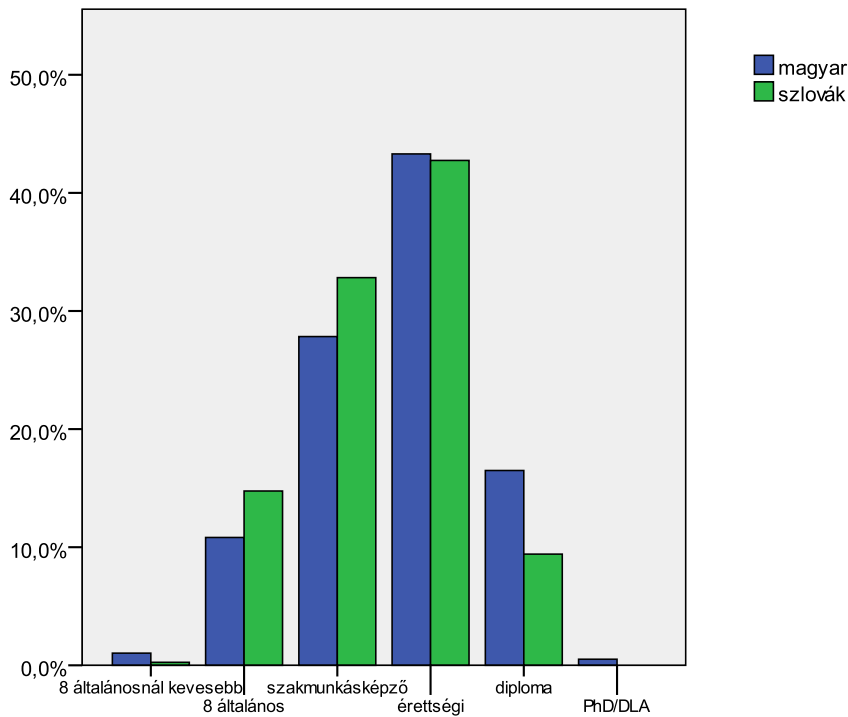

Forrás: saját kutatás

A lekérdezés során – a szlovákiai mintában – különösen fontos volt a nemzetiség szerinti összetétel szerinti reprezentáció. A Szlovákiában élő magyar nemzetiségű kisebbség a határ menti térségekben „többség”, a lakosság mintegy 2/3 része magyar anyanyelvűnek (nemzetiségűnek) vallja magát. Ennek megfelelően a szlovákiai mintában a megkérdezettek 67,43%-a magyar, a fennmaradó 32,57% szlovák nemzetiségű. (A magyarországi mintában a megkérdezettek 99,5%-a magyar nemzetiségűnek vallotta magát.)

A megkérdezettek iskolai végzettség szerinti megoszlása gyakorlatilag azonos a határ két oldalán, és megfelel az alapsokaság iskolai végzettségének. A magyarországi mintában a felsőfokú végzettségűek magasabb aránya tükrözi a térség gazdaságának fejlettségét, valamint a nagyobb városok viszonylag gazdag felsőoktatási kínálatát: Győr – Széchenyi István Egyetem, Tatabánya – Modern Üzleti Tudományok Főiskolája, Esztergom – Pázmány Péter Katolikus Egyetem. A szlovákiai oldal egyetlen, 2004-óta működő felsőoktatási intézménye az észak-komáromi székhelyű Selye János Egyetem (44. ábra).

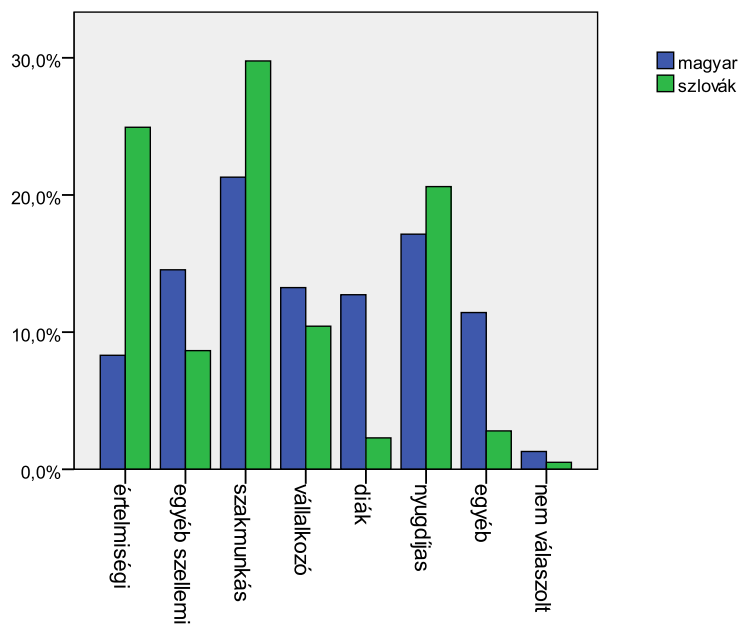
44. ábra: A megkérdezettek iskolai végzettség szerint

Forrás: saját kutatás

Mind a szlovákiai, mind a magyarországi mintában a szakmunkások, az értelmiségi foglalkozásúak, ill. a nyugdíjasok képezik a legnagyobb arányt, de többi foglalkozási ág is képviselteti magát (45. ábra). (A vizsgálatomban nem volt cél a foglalkozás szerinti reprezentativitás elérése)

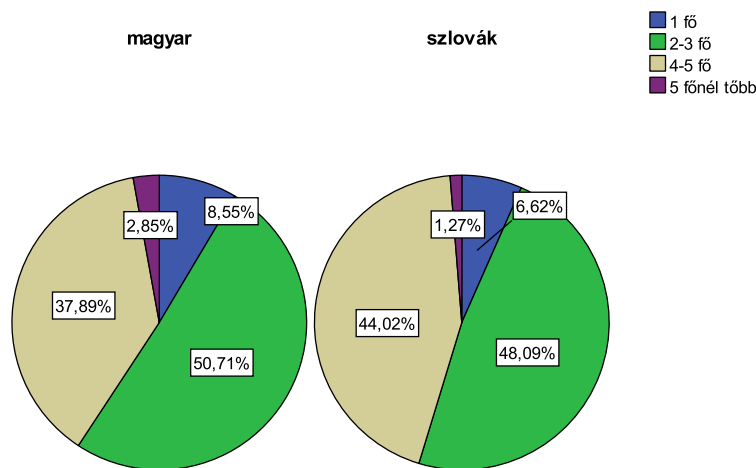
45. ábra: A megkérdezettek foglalkozás szerinti megoszlása

Forrás: saját kutatás

A megkérdezettek háztartás-nagysága a határ két oldalán teljesen hasonló. A 1-3 fős, kisméretű (véltetően egy vagy kétgenerációs) háztartásokban él a megkérdezettek többsége a határ mindkét oldalán (46. ábra). A kisméretű háztartás-mérettel szorosan összefügg a fogyasztás szerkezete is. A háztartások (családok) fogyasztási szerkezete igen különböző lehet méret, foglalkozás, kor, iskolai végzettség függvényében, így nem lehet meghatározni egy „átlagos” vagy „tipikus” háztartást, melynek a fogyasztási szokásai általánosan jellemzőek lennének. (nem létezik „átlag család”)

46. ábra: A megkérdezettek háztartás-nagysága, fő

Forrás: saját kutatás

7.6.3. A határ menti kiskereskedelem jellemző vonásai

A vizsgálat során a megkérdezetteknek fontossági sorba kellett rendezniük különféle határon átnyúló mozgásokkal kapcsolatos motivációkat (2. melléklet, 9. kérdés).

A megkérdezés során kiderült, hogy a határ két oldalán élők motivációs rendszere jelentősen különbözik egymástól. A szlovákiai megkérdezettek összesen 85,8%-a (337 fő a 393-ból) sorolta fel a „vásárlást”, mint motivációs tényezőt a határon túli területek felkeresésében, és ebből 269 fő sorolta az első helyre a fontossági sorrendben. Ezzel szemben a magyar megkérdezettek „csak” 42,5%-a (166 fő) említette a vásárlást, és mindössze 24%-uk első helyen (12. táblázat).

12. táblázat: A határátlépések motivációjának hierarchiája

		helyezés (említés, fő)							Összesen	Összes megkérdezett %-ában
		1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.		
Vásárlás	magyar	97	34	21	9	2	2	1	166	42,5
	szlovák	269	51	8	6	2	1	0	337	85,8
Munkavégzés	magyar	8	11	13	11	9	11	0	63	16,1
	szlovák	38	5	1	9	3	7	4	67	17,0
Rokonlátogatás	magyar	47	23	14	12	8	2	0	106	27,1
	szlovák	17	25	15	11	9	1	1	79	20,1
Pihenés	magyar	78	53	19	6	3	0	0	159	40,7
	szlovák	23	68	40	6	2	0	0	139	35,4
Kulturális tevékenység	magyar	18	30	26	13	10	5	0	102	26,1
	szlovák	6	21	37	16	5	0	0	85	21,6
Tanulás	magyar	2	1	2	9	12	10	4	40	10,2
	szlovák	3	1	0	4	5	8	4	25	6,4

Forrás: saját kutatás

A magyarországi megkérdezettek leginkább vásárlási (97 1. helyen említés) és pihenési céllal (78 1. helyen említés) kelnek át a határon. A szlovákiai és magyarországi megkérdezettek a „pihenést” vagy a „kulturális tevékenységet” hasonlóan nagy számban említették (159 vs. 139 fő) és (102 vs. 85 fő), azonban a szlovákiai válaszadók preferenciarendszerében ezek a tényezők hátrébb (a vásárlás után) kapnak helyet.

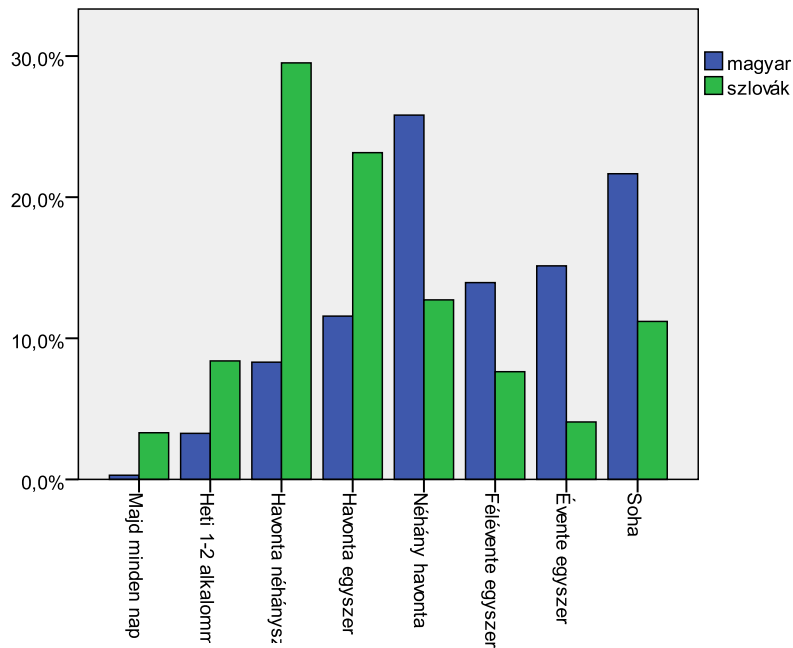
Összefoglalóan megállapítható, hogy a határon átkelők motivációs rendszere általában összetett (többcélú), és a különféle tevékenységek fontossági sorrendje az elérhető hasznok (anyagi, nem anyagi, pl.: kulturális, szociális) mértékének függvénye.

A megkérdezettek többsége, ahogy az adatokból kiderül, 2-3 különféle céllal érkezik a határon túlra. Ezek a célok a megkérdezett szlovák állampolgárok körében elsősorban a vásárlás és valamiféle rekreációs tevékenység, míg a Magyarországról Szlovákiába utazóknál a rokonlátogatás, kulturális tevékenységek és a vásárlás.

A továbbiakban a határon túli vásárlási gyakoriság sajátosságait veszem górcső alá. A magyarországi és szlovákiai megkérdezettek határon túli vásárlási gyakoriságát összevetve láthatóvá válik az a jelentős különbség, amit elsősorban szélsőségesen gyenge forint-euró árfolyam eredményezett 2009. április-májusa táján, a megkérdezés ideje alatt (47. ábra) (Ekkor a forint-euró árfolyam 310 forint/1euró; ill. átszámítva 10 forint/korona szinten állt.).

47. ábra: A megkérdezettek vásárlási gyakorisága a határ túloldalán

Forrás: saját kutatás

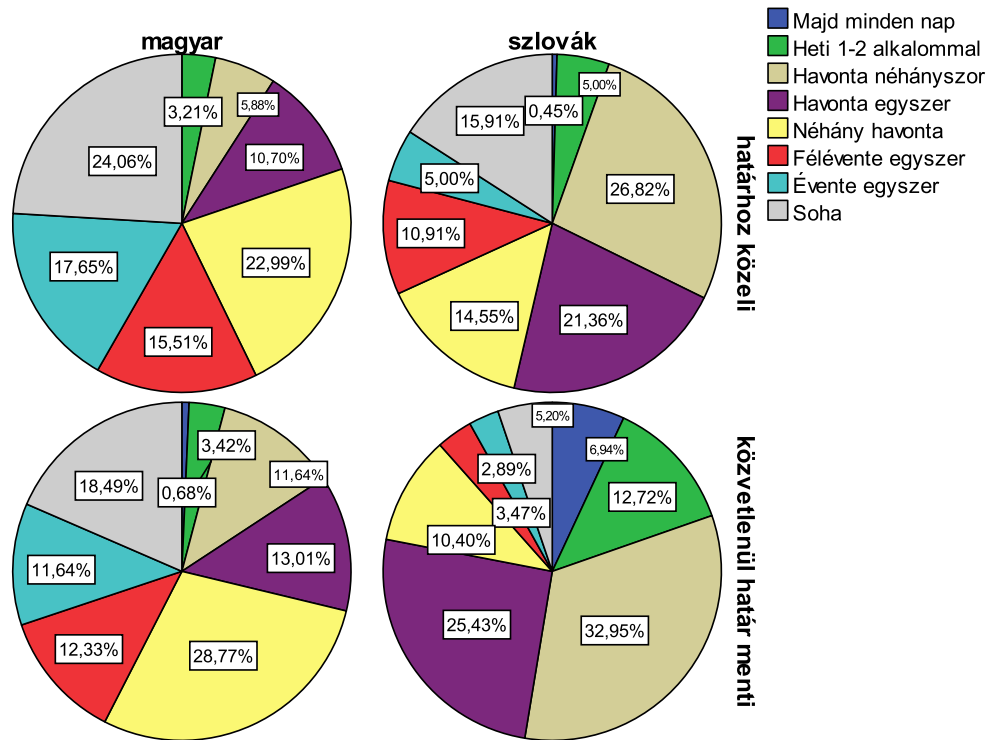
A szlovákiai vásárlók közel fele legalább havi gyakorisággal, míg a magyarországi vásárlók közel fele félévnel is ritkábban járt a határ túloldalán vásárolni. Azonban az extrém árfolyam-kilengés hatására sem tűntek el teljesen a magyarországi vásárlók Szlovákia határ menti városaiból, mint ahogy azt a vizsgálatom is bizonyítja. A magyarországi megkérdezettek 15%-a legalább havonta ellátogat valamely szlovákiai városba, tehát egyértelműen nem lehet kijelenteni, hogy a határ menti kiskereskedelmet csak az árfolyamok mozgatják! (Jóllehet igen fontos tényezők lehetnek, különösen szélsőséges árfolyam-ingadozás esetén) A legtöbbször említett vásárlási gyakoriság a magyarországi vásárlók esetében a „néhány havi”, míg a szlovákiai vásárlók vonatkozásában a „havonta néhány alkalom”. Természetesen a gyakorisági adatok csak a vásárlási költségi adatok elemzésével válnak értékelhetővé, azonban a költségek vizsgálata előtt a vásárlási frekvencia mélyebb összefüggéseire világítok rá.

Összefüggést találtam – a határ mindkét oldalán – a megkérdezett lakhelye (határ menti vagy határhoz közeli) és a vásárlási gyakoriságok között. (ld. módszertan: 7.2. fejezet) A „közvetlenül határ menti” településekről érkezők gyakrabban vásárolnak a határ túloldalán, mint azok, akik távolabb laknak a határtól (de még mindig a határtérségben).

Például a szlovákiai, „közvetlenül határ menti”településen élők közel 7%-a vásárol majdnem minden nap Magyarországon (jellemzően Komáromban vagy Esztergomban), szemben a határhoz csak közel élők 0,4%-ával. Hasonlóan különböznek a magyarországi

megkérdezettek válaszai: a „közvetlenül határ menti” válaszadók „csak” 18,5%-a nem jár át soha Szlovákiába vásárolni, míg az arány a határ közeli lakhelyű válaszadóknál 24% (48. ábra).

48. ábra: A megkérdezettek vásárlási gyakorisága lakhely szerint

Forrás: saját kutatás

Megállapítható tehát, hogy a földrajzi távolság csökkenti a vásárlási hajlandóságot, a magasabb utazási és idő-költségek miatt kevésbé éri meg a határ túoldalán keresni helyettesítő termékeket, szolgáltatásokat. (ld. 6.3. fejezet)

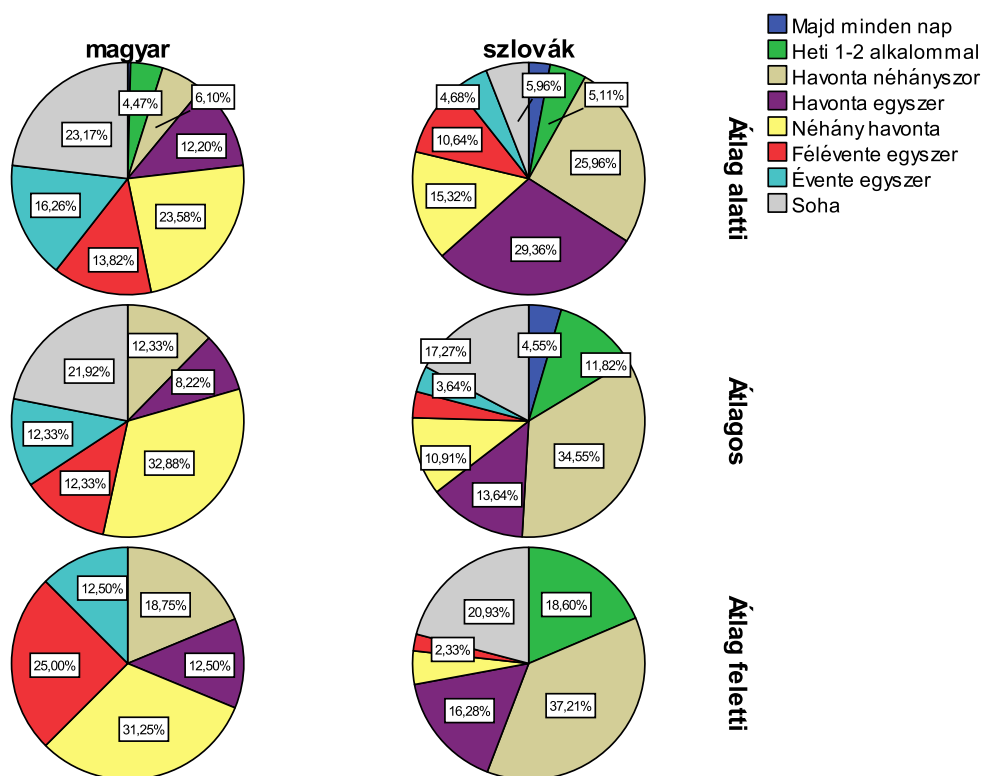
Összefüggés mutatható ki a jövedelmek és a határon túli vásárlások gyakorisága között, különösen a szlovákiai megkérdezettek körében. A jövedelem növekedésével a határon túli vásárlási gyakoriság is nő. A válaszadók egy főre jutó, vásárlásra fordított diszkrecionális jövedelemhányadát három csoportba soroltam: „átlag alatti”, „átlagos” és „átlag feletti”¹⁷, és a költségek és a vásárlási gyakoriság közötti kapcsolatot elemeztem (49. ábra).

Például a heti 1-2 alkalommal Magyarországon vásárló szlovákiai állampolgárok részaránya a jövedelem növekedésével folyamatosan nő 5,11%, majd, 11,82%, majd 18,6%-ra

¹⁷ Átlag alatti:1-25.000 Ft/fő/hó; átlagos: 25.001-50.000 FT/fő/hó, átlag feletti=50.001 Ft/fő/hó felett a diszkrecionális hányad

a megfelelő jövedelmi csoportban. Ehhez hasonlóan a magyarországi megkérdezettek rendre 6,1%, ill., 12,33%, ill. 18,75%-a vásárol „havonta néhányszor” a határ túloldalán.

49. ábra: A vásárlási gyakoriság és jövedelmek (elkölthető jövedelemhányad) összefüggései a határ két oldalán

Forrás: saját kutatás

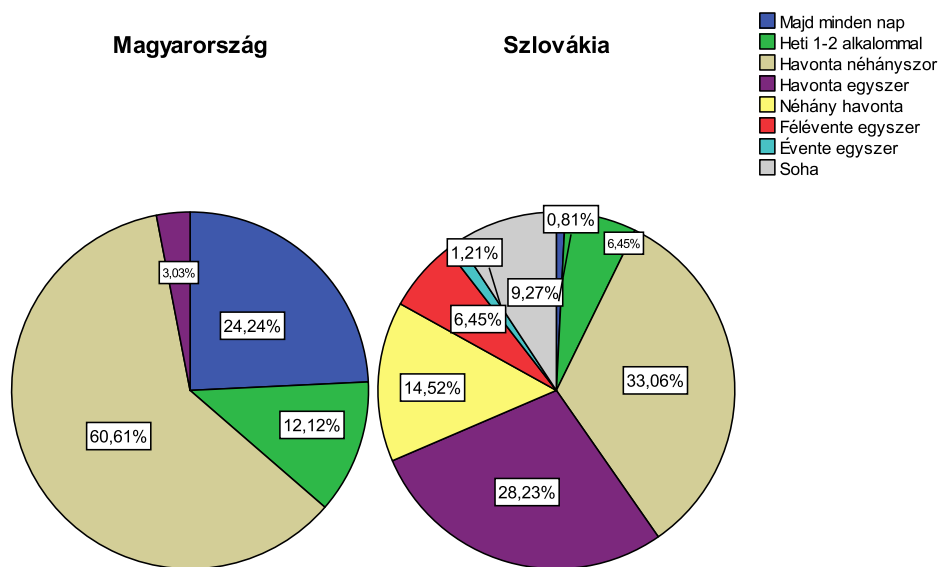
A határ mindkét oldalán pozitív összefüggés mutatható ki a jövedelem növekedése és a határon túli vásárlás gyakorisága között, vagyis a „tehetősebb” vásárlók gyakrabban kelnek át a határon vásárolni. Ez azt jelenti, hogy a szlovák-magyar határ menti kiskereskedelem mára megváltozott. Már nem a '80-as évekig megszokott, elsősorban áruhiány-pótló, és pusztán csak a kedvezőbb árszínvonalat kiaknázni akaró vásárlók kelnek át a határon, hanem a vásárlás célja összetettebb, minőségi és választékbeli kérdések is szerepet játszanak (ld. 7.4.3. fejezet a szlovák-magyar határ menti kiskereskedelmi hálózat eltérő fejlettségéről). Ezen felül, feltételezhetően, a kisebb jövedelműeknek nem áll rendelkezésére olyan nagyságú szabadon elkölthető jövedelem, amiért már „megéri” átkelni a határon.

A szlovákiai térségrész etnikai szerkezete összetett, ezért fontosnak tartottam azt vizsgálni, hogy a határ menti kiskereskedelmet hogyan befolyásolja a megkérdezett munkahelye (ország, település), valamint nemzetisége. Mivel a magyar térségrész etnikailag

homogén, és elhanyagolható a Szlovákiában dolgozó magyar állampolgárok száma, ezért a további két elemzést csak Szlovákiára készítettem el.

Egyértelmű, szoros kapcsolat látszik a vásárlási gyakoriság és a munkahely földrajzi helye között (50. ábra).

50. ábra: A szlovákiai megkérdezettek munkahelye és vásárlási gyakorisága Magyarországon

Forrás: saját kutatás

A Magyarországon dolgozók 97%-a (!)havonta legalább néhányszor vásárol a határon túl (24% pedig majd minden nap), szemben a Szlovákiában dolgozókkal, akiknek 2/3-a legfeljebb havonta egyszer fordul meg a határon túl.

A munkahely – fenti eredmény szerint – determinálja a vásárlás helyét, és aki Magyarországon dolgozik, és itt szerzi jövedelmeinek legalább egy részét (jórésük forintban), az Magyarországon költi is el. Ebben a magas arányban két tényező játszik fontos szerepet. Egyrészt a munkába járás és a vásárlás könnyen összekapcsolható tevékenység, másrészt a 2009. áprilisi gyenge forint-árfolyam mellett a Magyarországon, forintban megszerzett fizetést csak nagy árfolyam veszteséggel lehetett euróra konvertálni, így mindenki, aki forintban kapta fizetését, igyekezett annak lehető legnagyobb részét Magyarországon elkölteni.

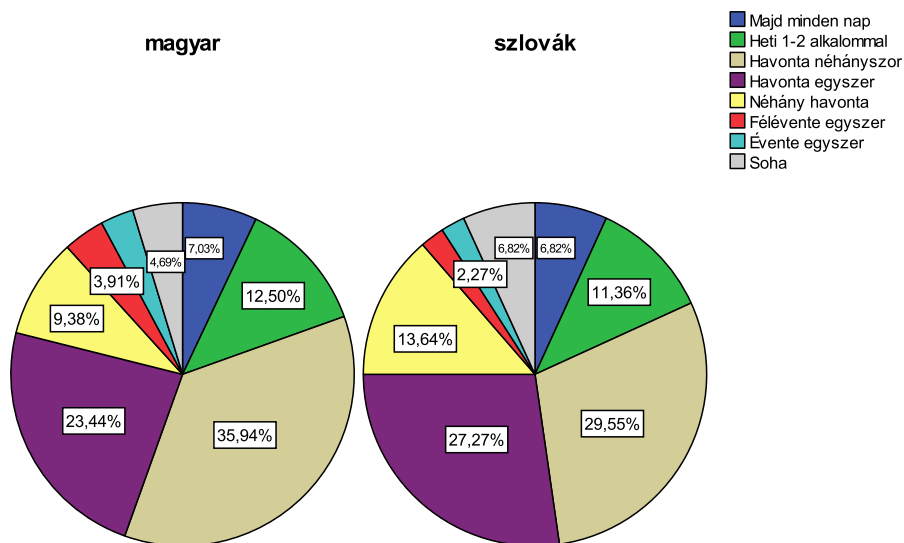
Érdekes összefüggés rajzolódott ki a vásárlási gyakoriság, az etnikai hovatartozás és a lakhely határhoz viszonyított helyzete között. A „közvetlenül határ menti” településeken nincs

lényeges különbség a szlovák és a magyar nemzetiségű vásárlók vásárlási gyakoriságában, azonban a „határhoz közeli” területeken már szignifikáns eltérés látszik (51. és 52. ábrák).

A „határhoz közeli” településeken élő szlovák nemzetiségűek majd 30%-a abszolút nem jár Magyarországra vásárolni, míg ez az arány a magyarok estében csak 8,6%. A heti, havi vásárlási gyakoriságok között is rendre jelentős – több százalékpontos különbség – rajzolódik ki.

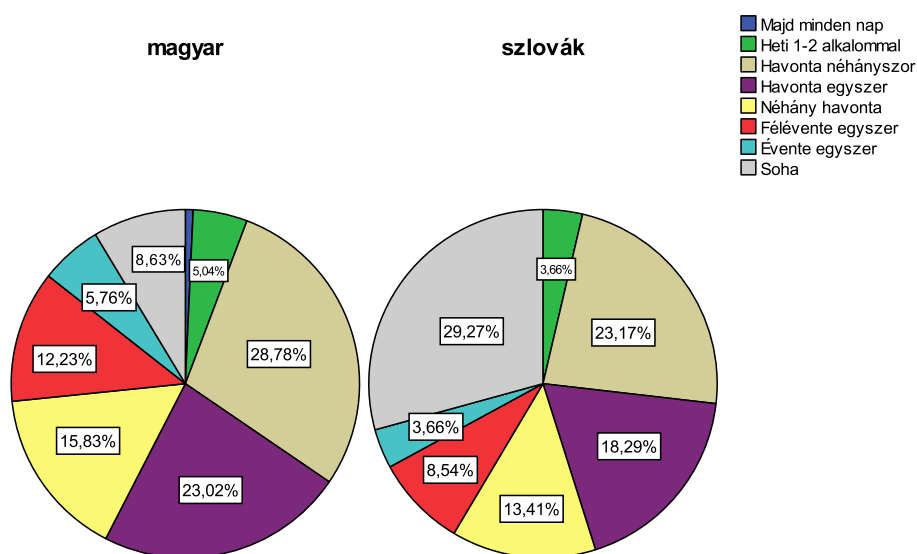
A jelenség összetett, ezért magyarázata sem egyszerű: Feltételezhetően – bár erre nem tértem ki vizsgálataim során – az ok a határon túli vásárlás és egyéb tevékenységek (rokonlátogatás, pihenés, kulturális tevékenység) összekapcsolásában keresendő. A határtól távolabb élő magyarok a nagyobb utazási költséget azzal kompenzálják, hogy egy utazás alkalmával nem csak vásárolnak, hanem a térség nagy központjaiban egyéb – sokszor tipikusan magyar nyelvű – szolgáltatásokat is igénybe vesznek (színház, mozi), vagy felkeresik Magyarországon élő barátaikat, rokonaikat. A szlovák nemzetiségűek viszont nem, vagy csak nehezebben tudják (nyelvismeret hiánya miatt) igénybe venni ezeket a szolgáltatásokat, kevesebb rokoni szál fűzi őket a határon túlra, így nekik a Magyarországra utazás fajlagos költsége nagyobb. A szlovák nemzetiségűek esetében a „mentális határok” feltételezhetően erősebbek is, mint magyar társaiknál, ami szintén jelentős visszatartó erő lehet. (v. ö.: 6.3. fejezet – határ menti kereskedelem haszna, 14. ábra)

51. ábra: A megkérdezett szlovákiai „közvetlenül határ menti” településen élők vásárlási gyakorisága Magyarországon nemzetiségi megosztásban

Forrás: saját kutatás

52. ábra: A megkérdezett szlovákiai, „határhoz közeli” településen élők vásárlási gyakorisága Magyarországon nemzetiségi megosztásban

Forrás: saját kutatás

Jóllehet kutatásom előkészítése során törekedtem arra, hogy a vizsgálat alá vont térség homogén legyen, azonban a „Duna-menti városok” térségén belül is számottevő településszerkezeti különbség figyelhető meg. Esztergom, Párkány, Észak- és dél-Komárom közvetlenül határ menti városok, míg Győr, Nagymegyer és Dunaszerdahely távolabb helyezkedik el az államhatártól. Az említett városok mérete, ezáltal kereskedelmi központ szerepe is eltérő. A vásárlási gyakoriságok vizsgálatánál ezért a megkérdezettek válaszait csoportosítottam lakhely szerint. Három csoportba soroltam a válaszadókat aszerint, hogy melyik piacközpontban (ill. annak vonzáskörzetében) élnek (53. ábra). Elkülönítettem:

- Győr-Dunaszerdahely-Nagymegyer városháromszöghöz tartozó
- Észak- és Dél-Komárom várospár vonzáskörzetébe tartozó
- Esztergom-Párkány városokhoz tartozó településeket.

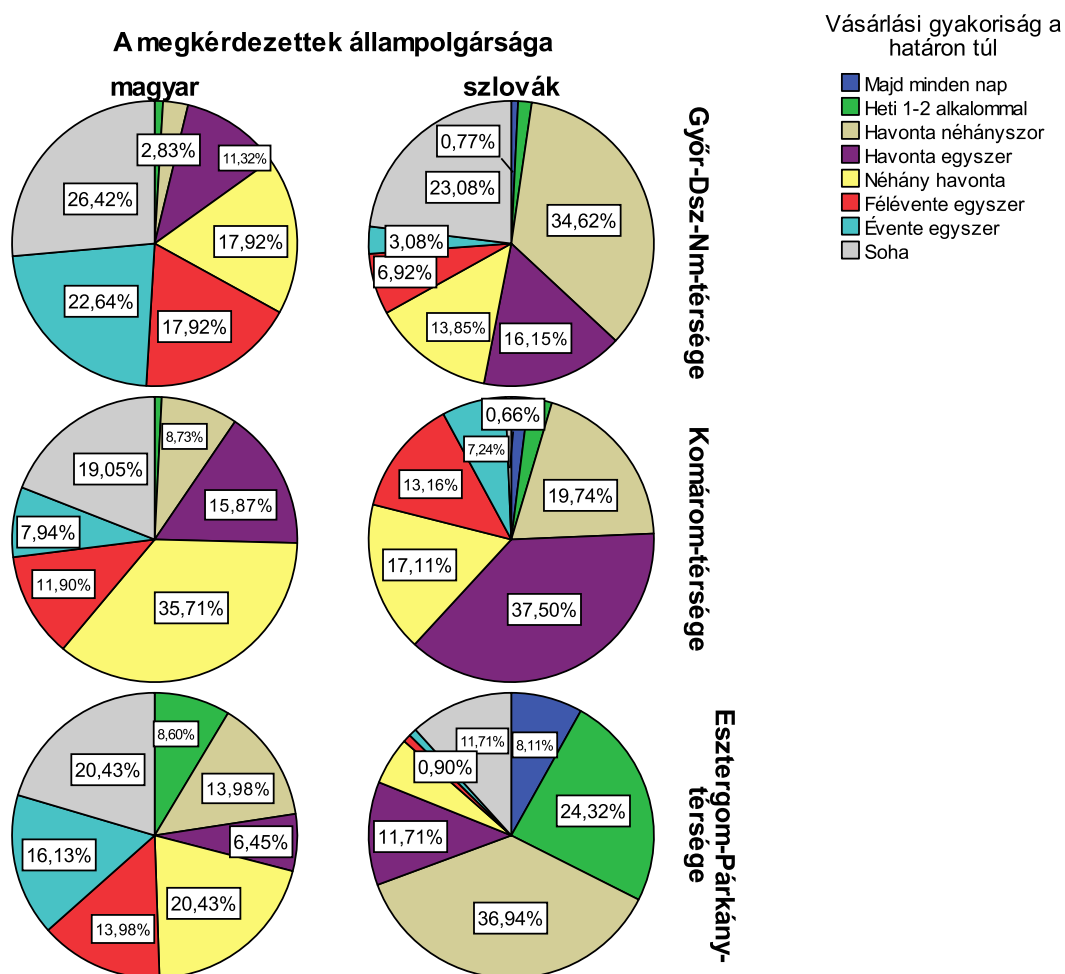
A „határtérség feldarabolásával” arra kerestem választ, hogy a különböző piacközpontokban, ill. vonzáskörzetükben élőknek hogyan alakul a határon túli vásárlási gyakorisága, megfigyelhetőek-e különbségek, és ha igen, akkor ezeknek mi az oka.

Előzetesen azt feltételeztem, hogy a vásárlási gyakoriságokat alapvetően a határhoz való közelség fogja meghatározni, ezért úgy gondoltam, hogy a Győr-Nagymegyer-Dunaszerdahely városhármasban megfigyelhető vásárlási gyakoriságok sajátosságai

markánsan elkülönülnek a másik két várospárban megfigyelhető gyakoriságoktól. A feltevést nem sikerült igazolnom, mivel Győr-Dunaszerdahely-Nagymegyer és Észak- és Dél-Komárom vásárlási gyakoriságai hasonlóak, és Párkány-Esztergom térségében megfigyelhető értékek különülnek el. Utóbbi térségrészben mind a szlovák, mind pedig a magyar oldalon jelentős arányt képviselnek a határon túl viszonylag gyakran (naponta, hetente) vásárlók.

Ebből arra következtethetünk, hogy a határon túli vásárlási gyakoriságokat alapvetően nem a földrajzi távolság, hanem a kiskereskedelmi üzlethálózat fejlettsége, ill. annak aszimmetriái határozzák meg. Párkány kiskereskedelmi hálózata alulfejlett, napjainkig nem jelentek meg a városban a nagyterületű központok (bevásárlóközpontok, hipermarketek), ezért a szlovákiai térségrészben élők gyakrabban keresik fel a „magyar oldal” üzletközpontjait. Mivel Esztergom kiskereskedelmi hálózata is csak Párkányéhoz mérten fejlett, ezért az ellentétes irányú (Párkányba irányuló) vásárlói mozgás is indokolható (pl.: választék-bővítés).

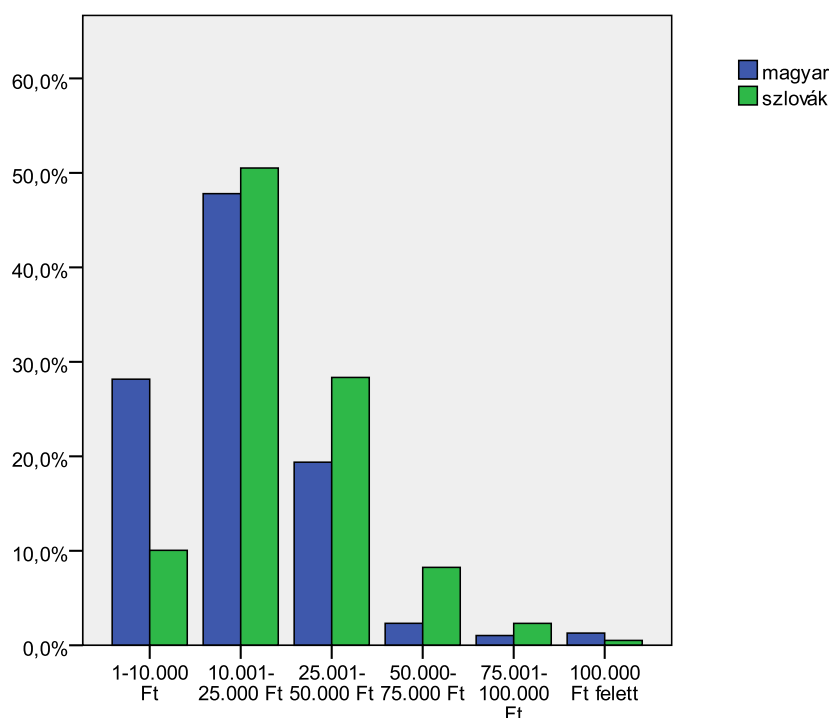
53. ábra: A vásárlási gyakoriság alakulása várospáronként

Forrás: saját kutatás

A határon túli vásárlási gyakoriság elemzését követően rátérek a vásárlásonkénti költség értékelésére. A határ két oldalán élők diszkrecionális jövedelme hasonló eloszlású, a megkérdezettek mintegy felének háztartásában az egy főre jutó szabadon elkölthető jövedelem 10.001-25.000 Ft között van (54. ábra). A határ menti kiskereskedelem vizsgálata szempontjából fontos, hogy ennek az összegnek mekkora arányát költik el határon túl a megkérdezettek. A költési arányt az árfolyamok változása, a kiskereskedelmi hálózat fejlettsége, a földrajzi és infrastrukturális adottságok egyaránt befolyásolják.

54. ábra: Az egy főre jutó diszkrecionális jövedelem nagysága

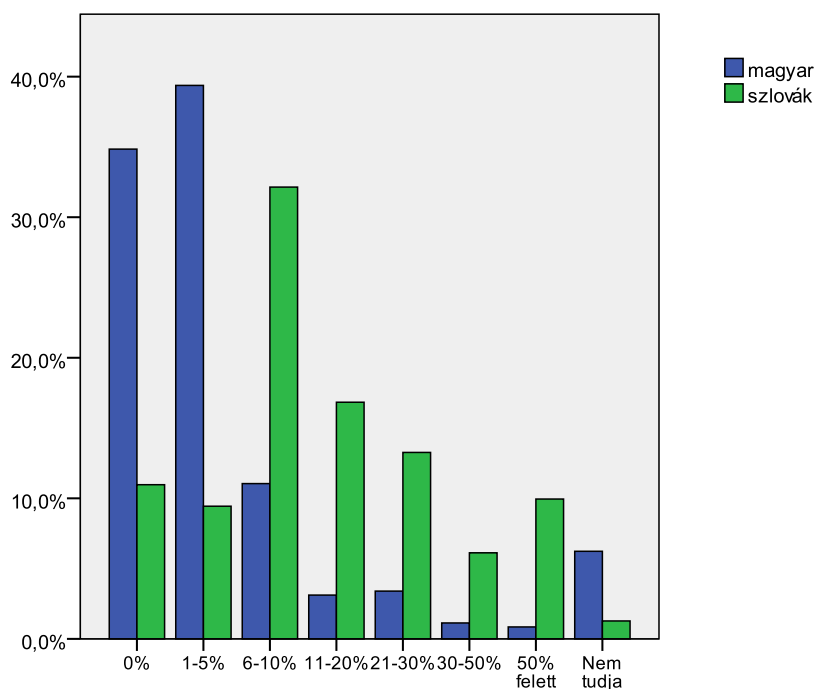
Forrás: saját kutatás; az euró adatok 2009. június 30-i MNB középárfolyamon (272,4 forint/euró) átszámítva

A határon túli költési arányok vizsgálatakor kiderült, hogy jelentős különbség van a határ két oldalán élők költési struktúrájában (ahogyan az varható is volt). Amíg a szlovákiai megkérdezettek jövedelmük jelentős részét költik el Magyarországon, addig fordítva ez csak sokkal kisebb arányban figyelhető meg.

A magyarországi megkérdezettek mintegy 35%-a semmit, további 40%-a jövedelmeinek mindössze 1-5%-át költi el Szlovákiában. Ez – figyelembe véve a kérdőíves vizsgálat időpontját – nem is meglepő, viszont fontos eredmény, hogy a megkérdezettek mintegy 10%-a nyilatkozott úgy, hogy jövedelmének 6-10%-át, és újabb 10% válaszolta, hogy bevételeinek 10%-nál is magasabb arányát költi el Szlovákiában (55. ábra).

55. ábra: A határon túl elköltött jövedelem aránya az összjövedelemhez képest

Forrás: saját kutatás

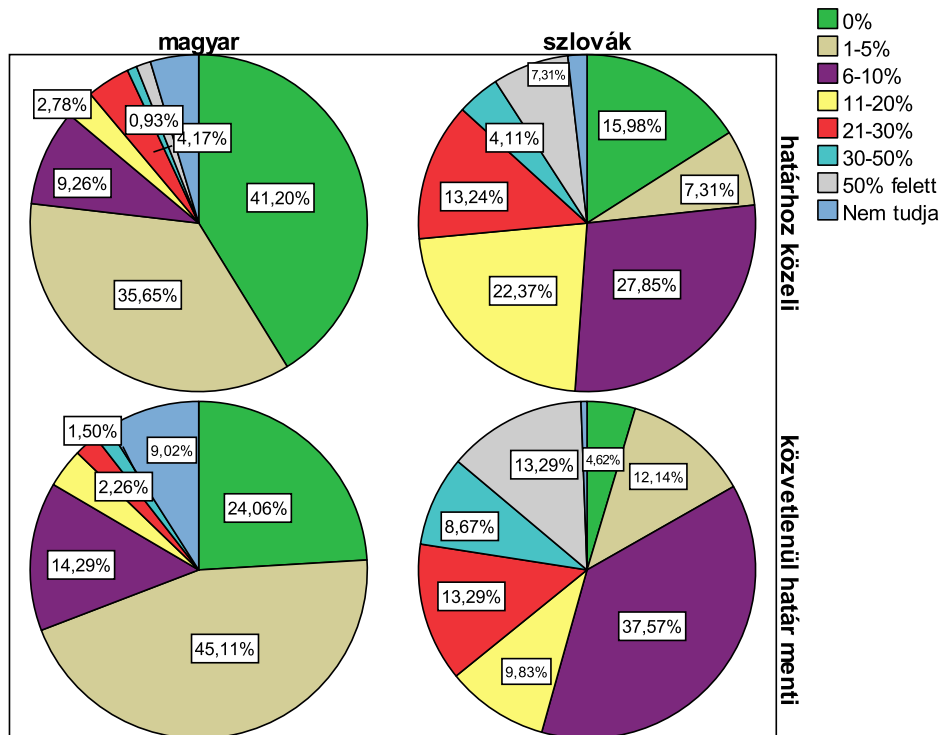
Ez nem várt eredmény, és azt bizonyítja, hogy még ilyen szélsőséges (310 forint/euró) árfolyamszint mellett is a megkérdezettek nem elhanyagolható része jár vásárolni Szlovákiába. Ezeknek a vásárlásoknak bizonyosan nem a kedvezőbb árszint a fő motivációja, hanem más tényezők, mint a választék, vagy olyan speciális termékek, melyek nem érhetők el Magyarországon. A Szlovákiában vásárlók jelentős része összeköti a bevásárlást más tevékenységekkel (elsősorban munkavégzés, rokonlátogatás).

A szlovákiai megkérdezettek nagytöbbsége viszont jövedelmének nagy részét költi el a magyarországi kiskereskedelmi hálózat egységeiben. A legtöbb megkérdezett (a szlovákiai minta 30%-a) szabad jövedelmeinek 6-10%-át fordítja magyarországi vásárlásokra, de a válaszadók több mint 10%-a nyilatkozta, hogy rendelkezésre álló forrásainak 50%-át is meghaladó részt költ el Magyarországon. Utóbbi csoportba tartozó vásárlók közel azonos arányban kerültek ki „közvetlenül határ menti” és „határhoz közeli” településekről, és mindössze 20%-nak van magyarországi munkahelye (tehát kapja jövedelmét forintban). Az ilyen magas költési arány nagy részben a kedvező euró-forint árfolyam miatt alakult ki, és a forint árfolyam erősödésével feltételezhetően csökkenni fog.

Ha a teljes mintán elemzem a határon túli költési arány és a lakhely határtól mért távolságát, akkor egyértelmű összefüggés figyelhető meg. A határ közvetlen közelében élő szlovákiai vásárlók jövedelmük magasabb arányát költik el Magyarországon, míg a

magyarországi megkérdezettek kisebb aránya nem fordít semmit határon túli vásárlásokra (56. ábra).

56. ábra: A határon túl elköltött jövedelem és lakhely kapcsolata

Forrás: saját kutatás

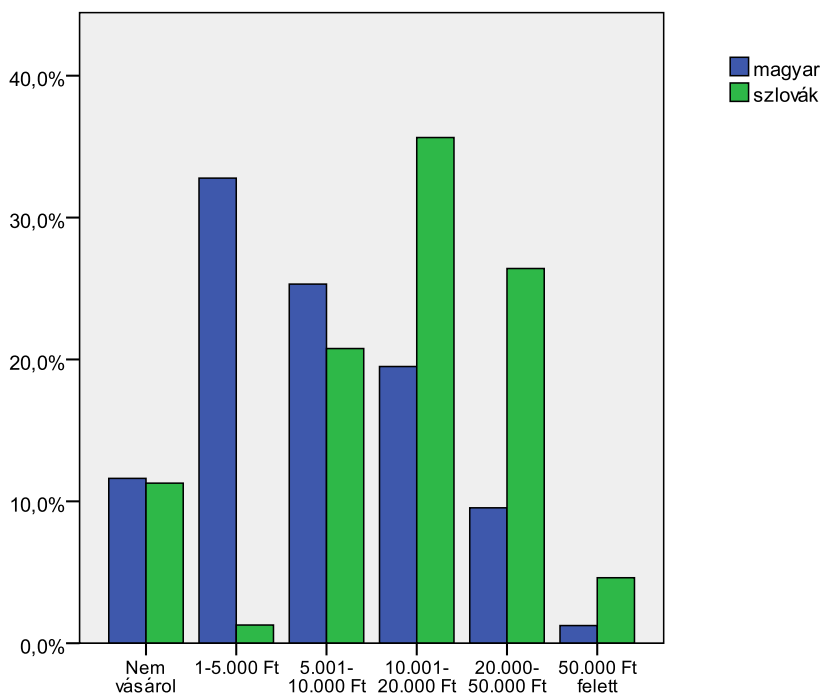
A költési arányokból kiderül, hogy a határ menti kiskereskedelem igen jelentős volumenű a szlovák-magyar határtérség nyugati felében. 2009. első felében a határ menti szlovák térség kiskereskedelmi forgalma mintegy 9%-kal esett, köszönhetően a Magyarországon realizált vásárlásoknak, aminek fő motivációs tényezője a 20-30%-kal alacsonyabb árak. (www.index.hu)

A térségi kiskereskedőknek fel kell készülniük a jelentős többlet-bevételekre, ill. nagyarányú bevétel kiesésekre arra az esetre, ha az árfolyamok ilyen szélsőségesen alakulnak. Az extrém árfolyamok kialakulása azonban ritka és nem hosszú távú esemény, ezért ilyenkor a hátrányos helyzetű térségben (esetünkben a szlovák kiskereskedőknek) „túlélésre kell játszani”, ehhez pedig megfelelő erőforrásokkal kell rendelkezni a működéshez, és a szükséges marketinglépések megtételéhez.

A költési arányok elemzését követően rátérek az egy vásárlásra jutó kiadások elemzésére. Hasonlóan a határon túli vásárlási költés-arányok alakulásához, ebben az esetben is szembetűnő a különbség a határ két oldala között. A magyarországi megkérdezettek

többsége (mintegy 55%-a) kisebb bevásárlásokat eszközöl Szlovákiában (maximum 10.000 Ft/vásárlás értékben), míg a szlovákiai vásárlók hasonló aránya (60%-a) legalább 10.000 Ft-ot költ el Magyarországon alkalmanként (57. ábra). A szlovákiai interjúalanyok negyede 20.000 Ft-nál, 10%-a pedig 50.000 Ft-nál is többet költ el a magyarországi határ menti városok üzleteiben egy vásárlás során.

57. ábra: Az egy vásárlásra jutó költés a határ két oldalán

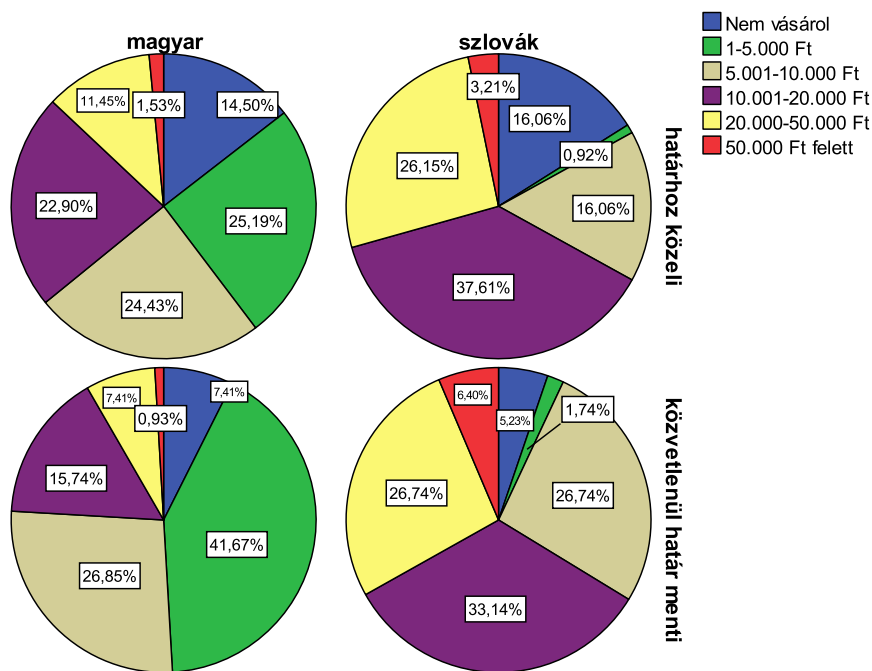
Forrás: saját kutatás az euró adatok 2009. június 30-i MNB középárfolyamon (272,4 forint/euró) átszámítva

Megállapítható, hogy a magyar vásárlók kisebb összeget költenek Szlovákiában, sok esetben nem is a bevásárlás az elsődleges cél, hanem rokonlátogatás, kikapcsolódás, és a vásárlás csak, mint „kiegészítő tevékenység” jelenik meg: fürdőbe menet megállnak vásárolni a napi szükségleti cikket, rokonoknak ajándékot vesznek, stb. A Szlovákiából érkező vásárlók ezzel szemben tervezett, nagybevásárlási céllal érkeznek Magyarországra, és jelentős összeget költenek el.

A vásárlásonkénti költés és a lakhely határtól való távolsága között összefüggés mutatható ki a határ mindkét oldalán. A szlovák és a magyar oldalra egyaránt igaz, hogy a közvetlenül határ menti településeken élők kisebb része nem költ semmit a határ túloldalán (összehasonlítva a határhoz közeli települések adataival). A kisebb összegű költések (5.000-10.000 Ft/vásárlás a szlovák oldalon, és 1.000-5.000 Ft/vásárlás a magyar oldalon) aránya nagyobb a „közvetlenül határ menti” településeken élők esetében: feltételezhetően többször

kelnek át a határon, és egy vásárlás alkalmával kevesebbet költenek. A magasabb költési kategóriák (10.000 Ft feletti költsékek) említésének arányai viszont megegyeznek a „határhoz közeli” és a „közvetlenül határ menti” településeknél. Ebből arra következtethetünk, hogy az előre tervezett, nagy összegű vásárlásoknál a földrajzi távolság nem játszik akkora szerepet, ill. a vásárlás nagyobb értéke és az abból realizált nagyobb költségelőny jobban ellensúlyozza a nagyobb utazási költséget a távolabb élők esetében (58. ábra).

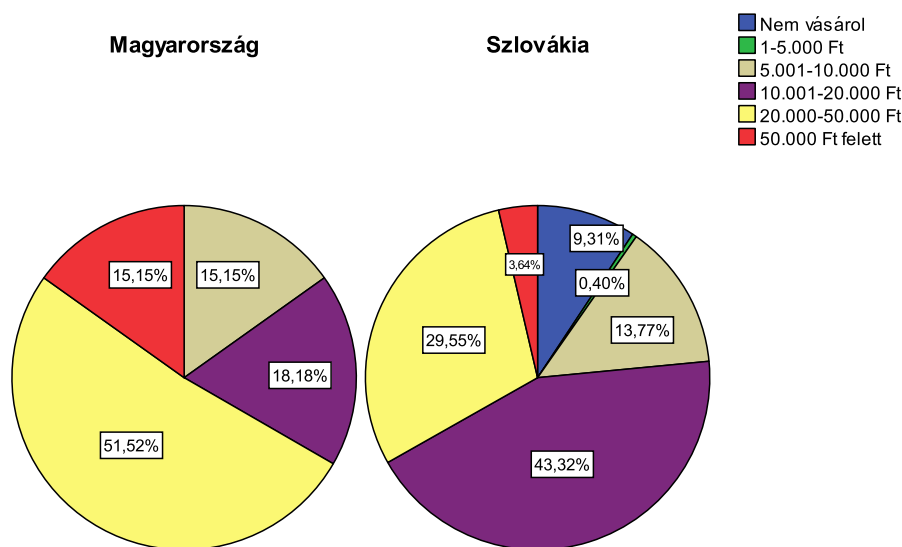
58. ábra: Az egy vásárlásra jutó költség és a lakhely kapcsolata

Forrás: saját kutatás

A vásárlási költségek elemzése során a szlovákiai megkérdezettek körében megvizsgáltam az összefüggést a munkahely földrajzi helye (Magyarország vagy Szlovákia) és a vásárlási költségek között. A Magyarországon dolgozók (így fizetésüket többségében forintban kapók) sokkal nagyobb összegeket költenek el hazánkban, szemben azokkal, akik munkahelye Szlovákiában található. Ennek oka az árfolyamvesztés elkerülése, valamint a költségmegtakarítás: a vásárlás és a munkavégzés sok esetben ilyenformán összekapcsolható, ezáltal idő és pénz takarítható meg (59. ábra). A Magyarországon dolgozók mindegyike legalább alkalmanként 5.000 Ft-ot elkölt, míg a Szlovákiában alkalmazásban állók közel 10%-a egyáltalán nem vásárol Magyarországon.

59. ábra: A szlovákiai megkérdezettek vásárlásonkénti költése munkahelyük szerint

Forrás: saját kutatás

A vásárlási költséghez szorosan kapcsolódik a fizetés módjának megválasztása. Ez a határ menti kiskereskedelem vizsgálata során különösen fontos, ugyanis a különféle fizetési módok jelentős költségeket jelenthetnek a vásárlóknak, és az egyes fizetési módok vásárlót terhelő költségei jelentős mértékben különböznek.

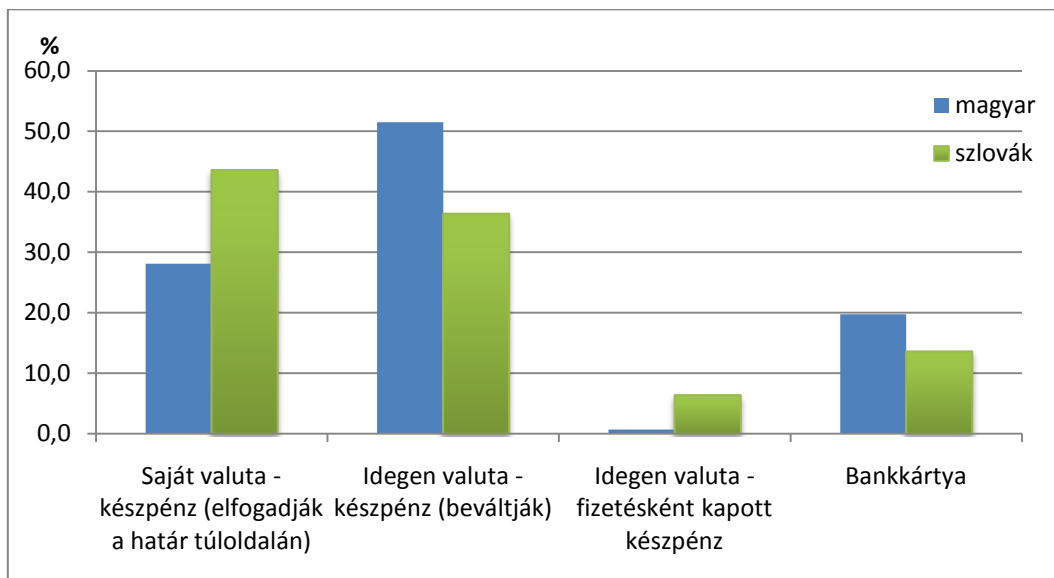
A legkisebb költséget a vásárlók számára a bankkártyás fizetés jelenti, ugyanis ekkor az aktuális jegybanki középárfolyamot veszik figyelembe az átváltásnál (a vásárlási összeg számlára terhelésénél), ami mindig magasabb, mint a banki eladási valuta-árfolyam vagy a pénzváltók eladási árfolyama.

Számos helyen (üzletben) elfogadják a másik ország valutáját fizetőeszközként, azonban nem célszerű a határon túl ilyen módon fizetni, ugyanis a kiskereskedők által alkalmazott átváltási árfolyam sok esetben még a banki valuta-árfolyamoknál is kedvezőtlenebb a vevő számára.

Kutatási eredményeim szerint a szlovák-magyar határtérségben vásárlók a határ mindkét oldalán egyformán a kedvezőtlen fizetési módokat (valutaváltás, saját valutával történő fizetés) részesítik előnyben, és a megkérdezettek csak kis része használja bankkártyáját a külföldi vásárlásoknál, jóllehet ennek semmi többletköltsége nincs, és az átváltási árfolyam is kedvezőbb (60. ábra).

Az okok összetettek: a pénzügyi kultúra alacsony szintje mindkét országban, a bankkártyák lassú elterjedése, a kártyás fizetés feltételeinek nem ismerete, és különösen a kártyaelfogadó helyek alacsony száma (lásd: 28. ábra) egyaránt hozzájárul ahhoz, hogy a lakosság nagyobb része a számára kedvezőtlenebb, hagyományos fizetési módokat részesítse előnyben.

60. ábra: A fizetés módja a határ menti kiskereskedelemben

Forrás: saját kutatás

A határ menti kiskereskedelem földrajzi dimenziójának vizsgálata során is jelentős különbség mutatható ki a magyarországi és szlovákiai megkérdezettek válaszaiból. A Szlovákiából Magyarországra irányuló határ menti kiskereskedelem földrajzilag koncentrált, 4 jelentős város képezi a fő vonzásterületet. A Szlovákiába utazók nagytöbbsége szintén a határ menti térség városaiban vásárol, azonban a megkérdezettek 11 további települést is megneveztek, mint potenciális vásárlási helyszínt (13. táblázat).

Az eltérés oka a vásárlás és az egyéb tevékenységek kapcsolatában keresendő. Ahogy az a határon átkelés motivációs rendszerének feltérképezésekor kiderült, a szlovákiai megkérdezettek nagytöbbsége elsősorban vásárolni érkezik Magyarországra, míg a magyarországi megkérdezetteknek a vásárlás, a pihenés és a rokonok meglátogatása hasonló fontossággal szerepel (v. ö.: 12. táblázat).

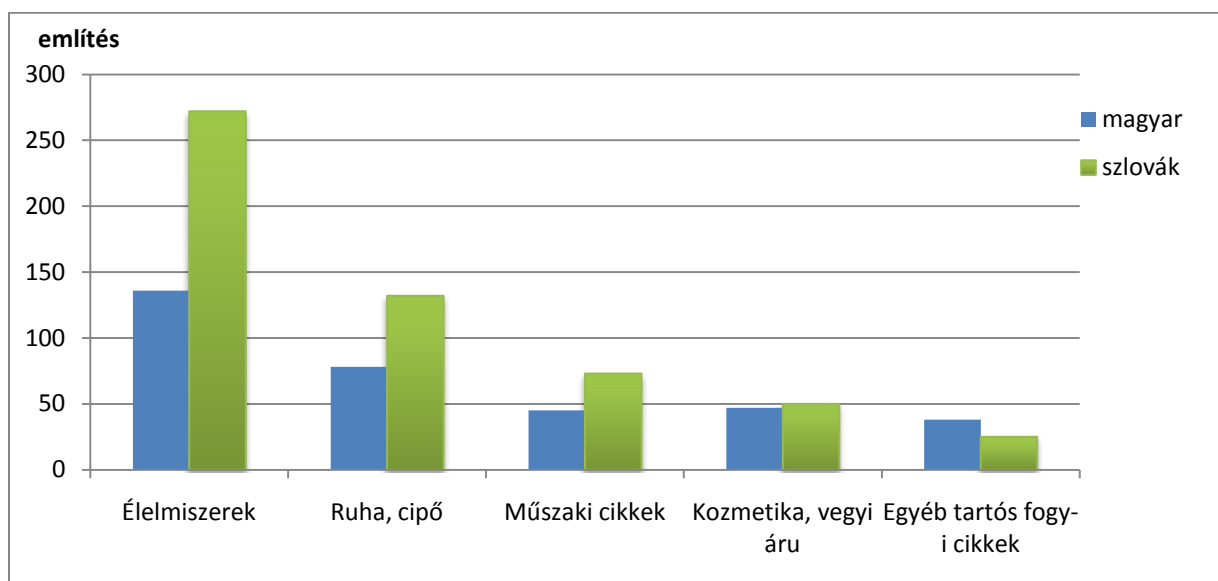
A Szlovákiából érkezők a nagy piacközpontokat keresik Magyarországon, amíg a Magyarországról kiutazók a piacközpontok mellett olyan településeken is vásárolnak, melyek nem tartoznak közvetlenül a határ menti térséghez, azonban munka, pihenés vagy rokonlátogatás okán oda utaznak (Érsekújvár, Vágsellye, Galánta, Nyitra).

13. táblázat: A határ menti kiskereskedelemben érintett települések

Magyarországra		Szlovákiába	
Település	Említés száma	Település	Említés száma
Dél-Komárom	122	Észak-Komárom	102
Győr	118	Párkány	65
Esztergom	75	Nagymegyer	15
Budapest	24	Dunaszerdahely	11
Dorog	4	Érsekújvár	5
Leányvár	1	Pozsony	5
Pilisvörösvár	1	Medve	4
Forrás: saját kutatás		Bős	2
		Pat	2
		Galánta	1
		Gúta	1
		Kassa	1
		Kulcsod	1
		Vágsellye	1
		Nyitra	1

A határ menti kiskereskedelem eladási forgalmának legnagyobb részét az FMCG-termékek teszik ki (61. ábra). A gyorsan mozgó javak vásárlása nem jár nagy kockázattal, szemben a műszaki cikkek vásárlásával, ahol az ország specifikus jelleg (pl.: szlovák nyelvű billentyűzet-kiosztás a számítógépeknél), vagy a speciális garanciális feltételek még akkor is csökkentik a vásárlói hajlandóságot, ha az adott termék ára kedvezőbb, mint a hazai árszint.

61. ábra: A határ menti kiskereskedelmi forgalom legfontosabb termékcsoportjai

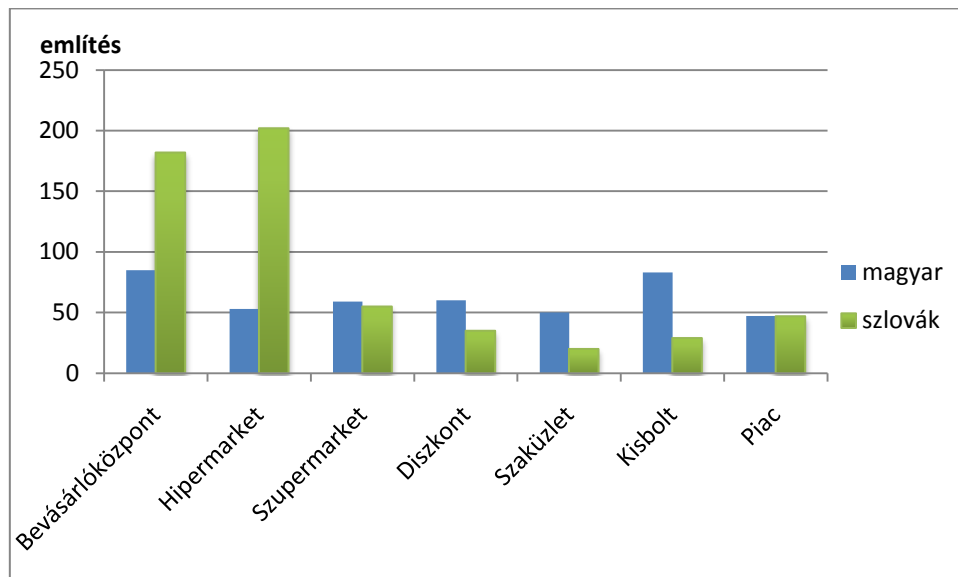

Forrás: saját kutatás

A határ menti kiskereskedelemben érintett üzlettípusok visszatükrözik a térség kiskereskedelmi üzlethálózatának szerkezetét. A szlovákiai megkérdezettek elsősorban a magyar bevásárlóközpontokat (Győr Plaza, Árkád Győr, Esztergom Park Center) és hipermarketeket (Tesco, Interspar) keresik fel, ugyanis a dunaszerdahelyi MAX bevásárlóközponton kívül nem található hasonló létesítmény a határtérség szlovákiai oldalán. Tehát a kedvező árszínvonal mellett szélesebb választékból válogathatnak, és szélesebb szolgáltatási palettáról válogathatnak a Magyarországra érkezők.

A kisebb számú Szlovákiába vásárló magyar állampolgár elsősorban diszkontüzletekben, szaküzletekben és kisboltokban vásárol, ami azt bizonyítja, hogy a vásárlók többsége a korábbi személyes kapcsolatok, vagy a speciális termékek beszerzése motivál a vásárlásban (62. ábra).

62. ábra: A határ menti kiskereskedelemben érintett üzlettípusok

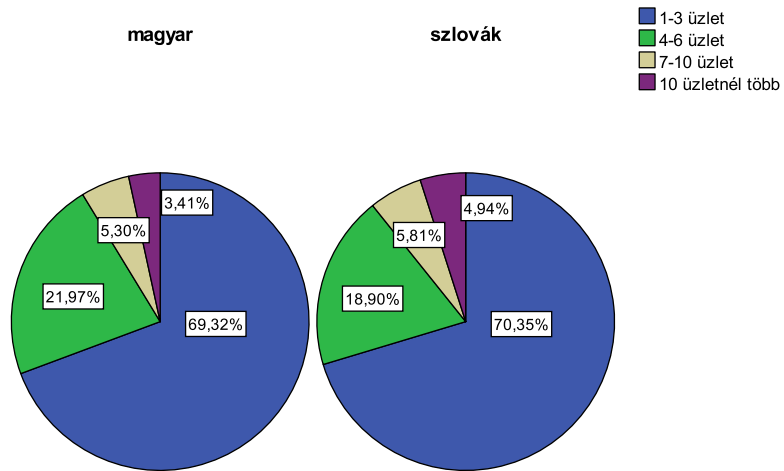

Forrás: saját kutatás

Előzetes feltételezésemmel szemben gyakorlatilag semmiféle különbség nem mutatható ki az egy vásárlás során felkeresett üzletek számában, a határ két oldalán élők mintegy 2/3-a tudatos vásárló, 1-3 üzletet keres fel egy vásárlás alkalmával. A vizsgálat előtt ezt feltételeztem, hogy a Szlovákiából érkező vásárlók többsége „élmény-vásárló”, aki „shoppingol”, és számos üzletet meglátogat a nagy alapterületű bevásárlóközpontokban (63. ábra). Az élményvásárlók aránya ezzel szemben alig éri el a 10%-ot a teljes minta arányában, ami jelentősen elmarad előzetes várakozásaimtól.

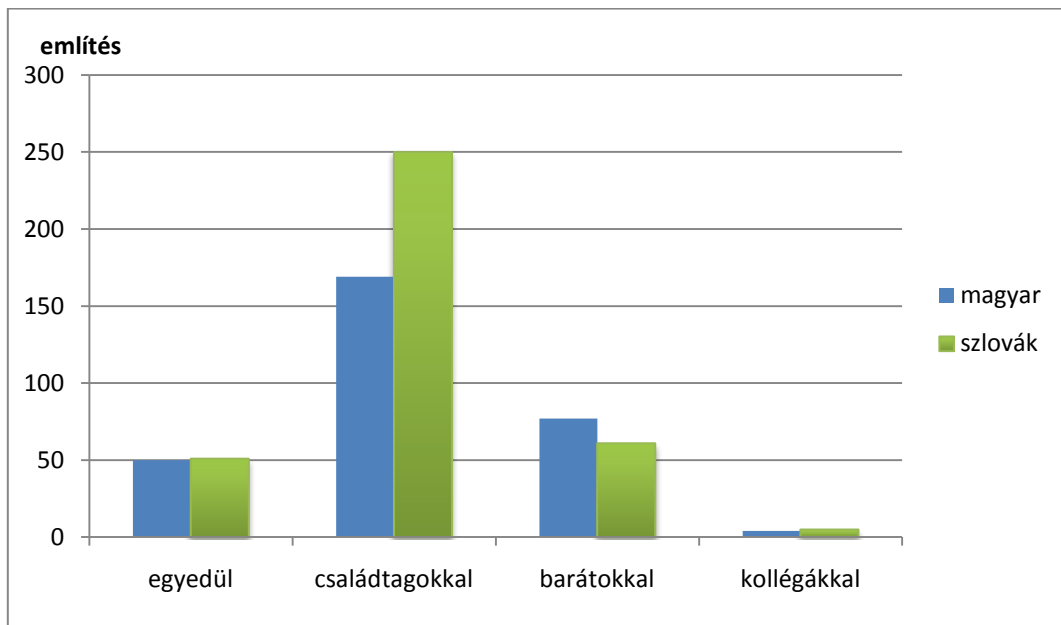
63. ábra: A határon túli vásárlások alkalmával felkeresett üzletek száma, db

Forrás: saját kutatás

A határon túli vásárlás elsősorban családi programnak tekinthető a határ mindkét oldalán. A megkérdezettek jelentős része a vásárlást egyéb tevékenységekkel is összekapcsolja (pihenés, szórakozás), amiben családtagjaival, barátaival együtt vesz részt (64. ábra).

64. ábra: Vásárlásban résztvevő személyek

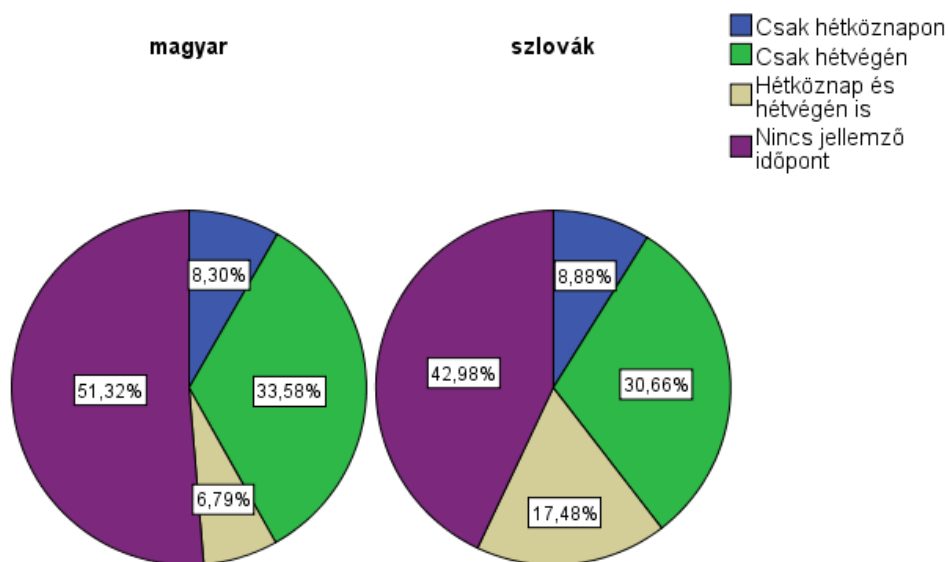
Forrás: saját kutatás

Kereskedelmi, marketing és forgalomszervezési szempontból egyaránt fontos a vásárlás időpontja, rendszerességének elemzése a határon túli vásárlások vonatkozásában.

Kutatásomból kiderül, hogy a vásárlásokat közel azonos arányban tervezik (ütemezik) előre a vásárlók, és hasonló arányban beszélhetünk ad-hoc időpontról (65. ábra).

A megkérdezettek mintegy harmada nyilatkozta azt a határ mindkét oldalán, hogy vásárlásait hétféjére ütemezi, és így nem csak vásárol, hanem egyéb rekreációs, kulturális programokon is részt vesz. A vizsgált személyek felénél nincs jellemző időpontja a vásárlásnak, akkor kel át a határon, ha ideje van, és bizonyos, a határ túloldalán kapható termékekre vagy szolgáltatásokra van szüksége. Utóbbi vevőcsoport kereskedelmi és marketing szempontból jelent problémát a kiskereskedőknek, mert kevésbé felmérhetőek pontos vásárlási szokásai, ezáltal az ilyen típusú vevőket nehezebb homogén piaci szegmensbe sorolni.

65. ábra: A határon túli vásárlás jellemző időpontja

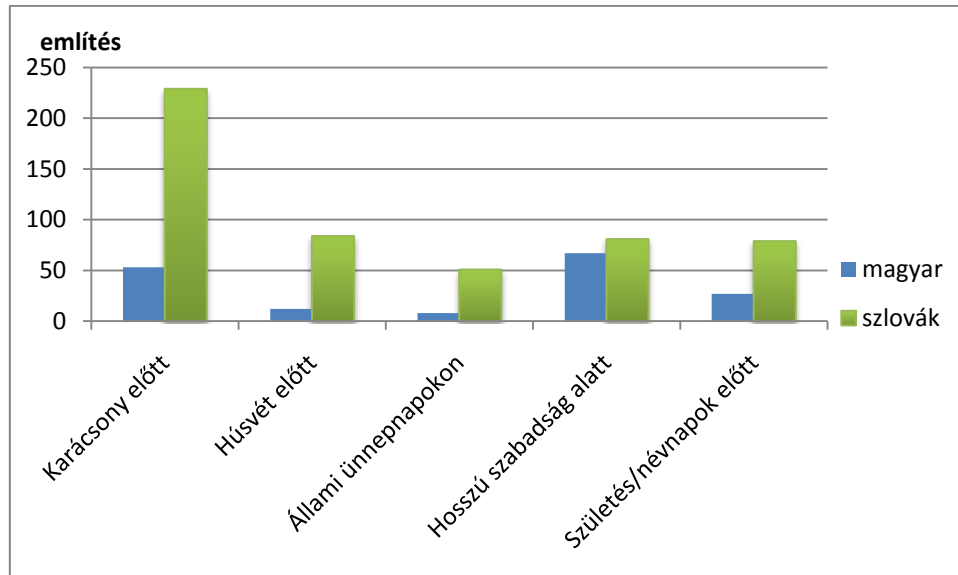

Forrás: saját kutatás

A kiskereskedelmi értékesítési forgalom „csúcsidőszakai” a nagy ünnepek (Karácsony, Húsvét) előtti napok, hetek, amikor a vásárlók nagy számban megrohanják a boltokat. A kiskereskedelmi egységek ezekben a hetekben realizálják értékesítési forgalmuk jelentős részét. Vizsgálatom során fel szerettem volna tárni, hogy a kiemelt kereskedelmi forgalom időszakában a határ menti térségben élő vásárlók milyen mértékben „veszik célba” a határ túloldalán található üzleteket. Az eredmény aszimmetrikus, vagyis a szlovákiai vásárlók – különösen Karácsony előtt – sokkal nagyobb számban jönnek Magyarországra

vásárolni, mint fordítva. Ennek oka a magyar és a szlovák határ menti kiskereskedelmi üzlethálózat eltérő fejlettségében keresendő (66. ábra).

66. ábra: Határon túli vásárlás speciális időpontjai

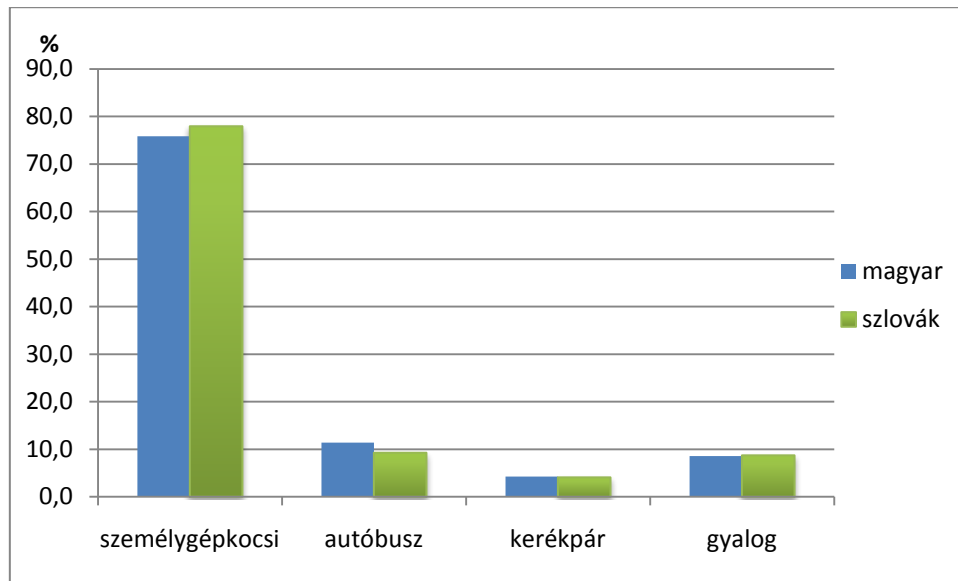

Forrás: saját kutatás

A vásárlás sajátosságait (gyakoriság, alkalmankénti költés) befolyásolja, hogy a vásárló milyen közlekedési eszközt használ a bevásárláshoz. A határ menti térségben „egyeduralkodó” a személygépkocsi használata a határon túli vásárlásoknál (67. ábra). Ennek két fő okát tudjuk elkülöníteni (egy általános és egy térség-specifikus ok különíthető el). Egyrészt napjainkra jelentősen javult a motorizáció szintje (az utóbbi évtizedben folyamatosan nőtt az 1000 főre jutó személygépkocsi-állomány Szlovákiában és Magyarországon is), ami biztos alapot adott a „nagybevásárlás”, mint árubeszerzési forma elterjedéséhez. A személygépkocsikkal könnyebben, gyorsabban haza szállítható nagyobb mennyiségű áru is.

A határtérség közösségi közlekedési kapcsolatai nagyon elmaradottak, kijelenthetjük, hogy gyakorlatilag szinte nem is létezik közösségi közlekedés a Duna két partja között. Ennek okán a személygépkocsikon kívül más lehetőség nincs a határátkelésre, kivéve az esztergomi, párkányi és komáromi lakosokat, ahol a földrajzi közelség miatt kerékpárral, gyalogosan is lehet közlekedni, azonban így nagyobb bevásárlásra nincs lehetőség.

67. ábra: A határon túli vásárlásokhoz igénybe vett közlekedési eszköz

Forrás: saját kutatás

Vizsgálatom során a határ menti kiskereskedelem folyamatáról készítettem egy „pillanatfelvételt”, melyen a gazdasági válság miatt kialakuló gyors átalakulások hatásai és következményei látszanak.

A válaszok tükrözik azt az aszimmetrikus kapcsolatrendszert, amire értekezésem korábbi részeiben már többször utaltam. A szlovák határ menti térségben élőknek kedvezett a 2008 második felétől kibontakozó magyarországi gazdasági problémák hatására bekövetkező forint-árfolyam gyengülés: A válaszadók közel 50%-a úgy nyilatkozott, hogy gyakrabban jár Magyarországra vásárolni, mint egy évvel korábban (68. ábra).

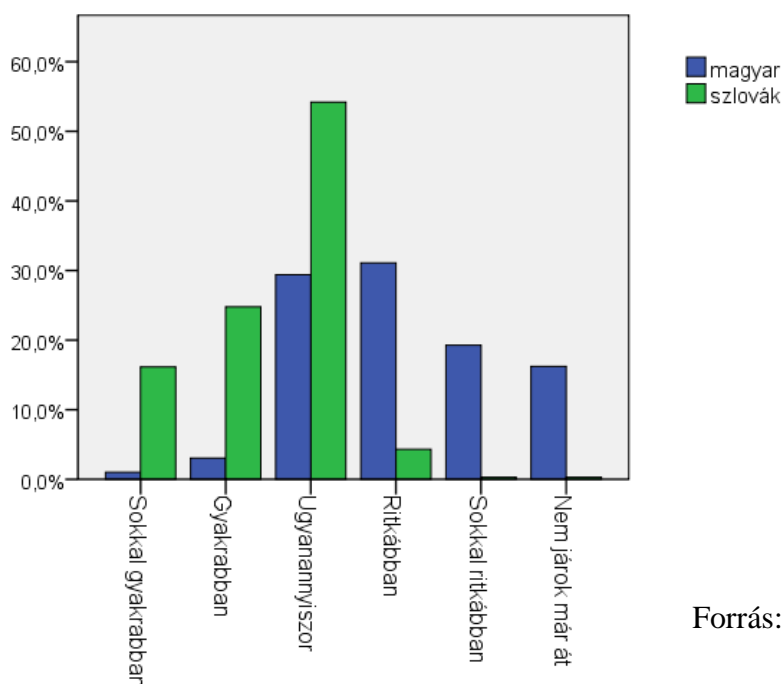
Ezzel ellentétes hatás figyelhető meg a „magyar oldalon”, ahol a válaszadók 50%-a ritkábban vagy sokkal ritkábban kel át a határon vásárlási céllal, további közel 20% pedig már egyáltalán nem jár át Szlovákiába vásárolni, amivel jelentősen hozzájárul a szlovákiai kiskereskedők eladási forgalom-csökkenéséhez.

Figyelemfelkeltő ugyanakkor, hogy a magyarországi válaszadók 30%-a ugyanannyiszor jár át Szlovákiába, mint korábban, jóllehet ez a megelőző években és napjainkban is viszonylag ritkán, tipikusan havonta, néhány havonta fordult elő, így a válság hatására sem változott jelentősen.

Továbbá azt is fontos megemlíteni, hogy a szlovákiai megkérdezettek fele a jelentős árfolyam-gyengülés hatására sem növelte vásárlási gyakoriságát Magyarországon, vagyis nem árérzékeny, vagy egyéb tényezők miatt nincs lehetősége gyakrabban átkelni a határon (pl.: gépkocsi hiánya)

Az árfolyam és a vásárlási gyakoriság kapcsolata fontos marketing-információ lehet a térségben működő kiskereskedőknek, mert segítségével becsülhetik az folyamatosan vándorló (árérzékeny) vásárlók volumenét, valamint a kevésbé árérzékeny (üzlethű) vevőket, akik jelentősebb árfolyam-ingadozás mellett sem vásárolnak nagyobb arányban a határon túl, mint korábban.

68. ábra: Vásárlási gyakoriság az előző évhez (2008) képest

Forrás: saját kutatás

7.6.4. A makrokörnyezeti hatások értékelése (lakossági megkérdezés)

A lakossági megkérdezés során, hasonlóan a kiskereskedelmi hálózat vizsgálatánál alkalmazott módszerhez, egy kétpólusú differenciál-skála segítségével próbáltuk felmérni azt, hogy a térségben élők hogyan ítélik meg bizonyos makrogazdasági változások hatását a határ menti kiskereskedelemre.

Mivel a megkérdezés alkalmával nem magát a makrogazdasági eseményt vagy folyamatot kellett értékelni, hanem annak hatását a megkérdezett határon túli vásárlásaira, ezért bizonyos kérdéseknél a szlovákiai megkérdezettek nagyobb számban nyilatkoztak pozitívan, ugyanis az elmúlt hónapokban, 1-2 évben a határ menti kiskereskedelem előnyeit ők élvezhették (forint árfolyam-csökkenése, fejlettebb kiskereskedelmi hálózat, stb.).

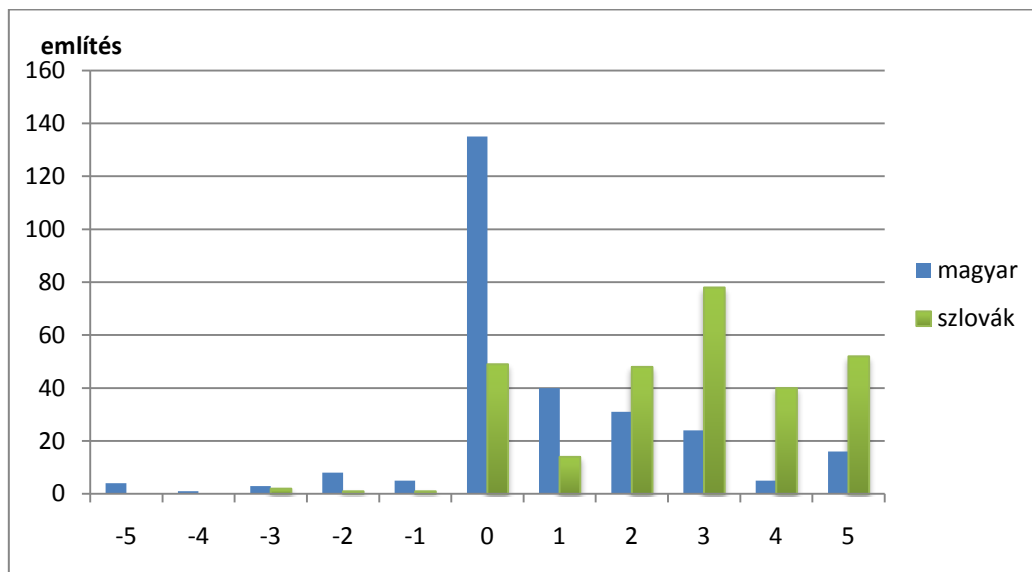
A megkérdezés során hasonló tapasztalataink születtek, mint a kiskereskedelmi kutatás alkalmával. A megkérdezettek jelentős része számos kérdést nem, vagy félre értett, ezért

bizonyos kérdőívben szereplő makrogazdasági tényezők (árszínvonalak eltérése, határon túli munkavállalás, stb.) most nem kerülnek részletes elemzésre.

Általános tapasztalat továbbá, hogy a megkérdezetteknek sok makrofolyamat nem is kelti fel érdeklődését, bizonyos fontos események, mint az EU vagy a Schengeni csatlakozás határ menti kiskereskedelemre gyakorolt hatásának megítélése is semleges. Ezért a kérdések értékelése során a leggyakoribb válasz minden esetben a 0, vagyis a semleges érték kapta, pedig nehezen elképzelhető, hogy az EU- vagy a schengeni csatlakozás ne gyakorolt volna valamiféle hatást a térségben élők életére, és ezáltal vásárlási szokásaikra.

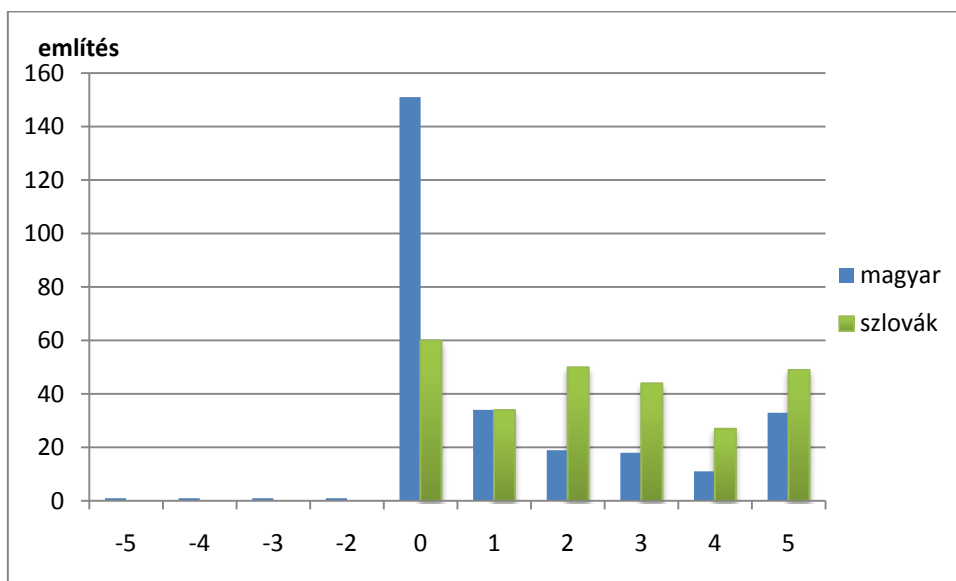
Az európai integrációs folyamat keretében napjainkra megvalósult teljes jogú tagság és a schengeni csatlakozás jelentősen megkönnyítette a személyek és az áruk szabad áramlását az országok között. A megkérdezettek legnagyobb arányban semlegesnek ítélik a két eseményt, azonban a válaszadók fennmaradó része szerint egyértelműen pozitívnak értékelhető. A határok egyszerűbb és gyorsabb átjárhatósága a megkérdezettek nem elhanyagolható része szerint megkönnyítette a határon túli vásárlásokat (69. és 70. ábrák).

69. ábra: Az EU-csatlakozás hatása a határon túli bevásárlásokra

Forrás: saját kutatás

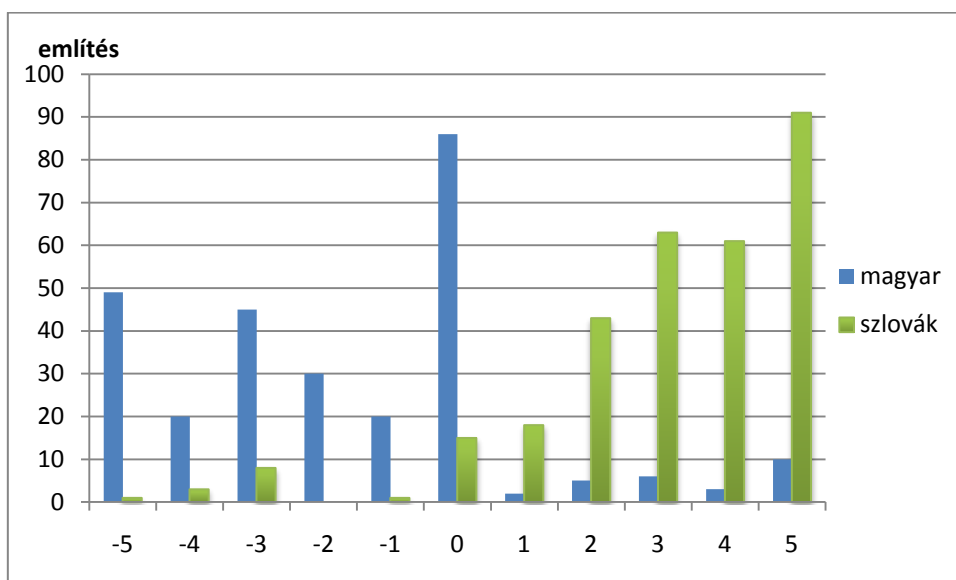
70. ábra: A schengeni-csatlakozás hatása a határon túli bevásárlásokra

Forrás: saját kutatás

Az árfolyam-változás határ menti kiskereskedelme gyakorolt hatásának megítélésénél különül el a legjobban a határ két oldalán élők véleménye, ami az elmúlt év eseményeinek alapján nem is meglepetés (71. ábra).

71. ábra: Az árfolyam-változás hatása a határon túli bevásárlásokra

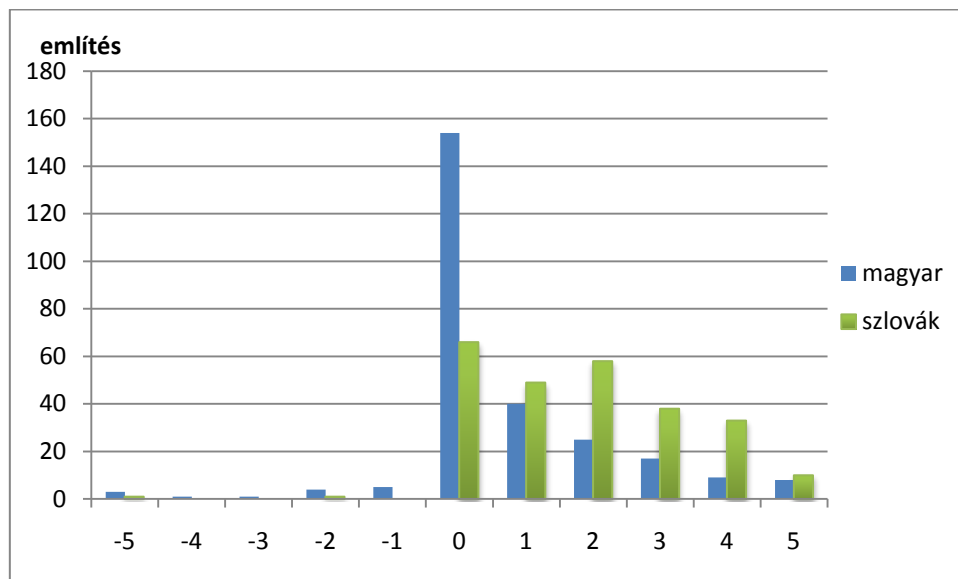

Forrás: saját kutatás

A szlovákiai megkérdezettek túlnyomó többsége szerint egyértelműen pozitív, míg a magyarországi megkérdezettek többsége szerint egyértelműen negatív folyamatról van szó. A magyar megkérdezettek között 80-nál is többen semlegesnek ítélték az árfolyamgyengülés hatását. Ezek azok a potenciális vevők, akik már korábban sem jártak rendszeresen Szlovákiába vásárolni, így számukra semleges a forint-euró árfolyam alakulása. Tehát a semleges megítélés mögött inkább érdekmúlás, mintsem a leértékelődés negatív hatásainak nem ismerete húzódik.

A kiskereskedelmi hálózat fejlettségét is eltérően látják a határ két oldalán élők. A magyarországi válaszadók számára a szlovák hálózat fejlettsége semleges, többségük a szlovák üzlethálózat még fontosabb tagjait sem ismerik (72. ábra). A magyarországi fejlettebb kiskereskedelmi hálózatot, a számos új típusú kereskedelmi létesítményt (bevásárlóközpontot, hipermarketláncot) viszont egyértelműen pozitívan értékelik a szlovákiai megkérdezettek. Megállapítható, hogy a magyar hálózat relatív fejlettsége hozzájárul a határ menti kiskereskedelmi fogalom növekedéséhez (Magyarország irányába).

72. ábra: A kiskereskedelmi hálózat fejlettségének hatása a határon túli bevásárlásokra

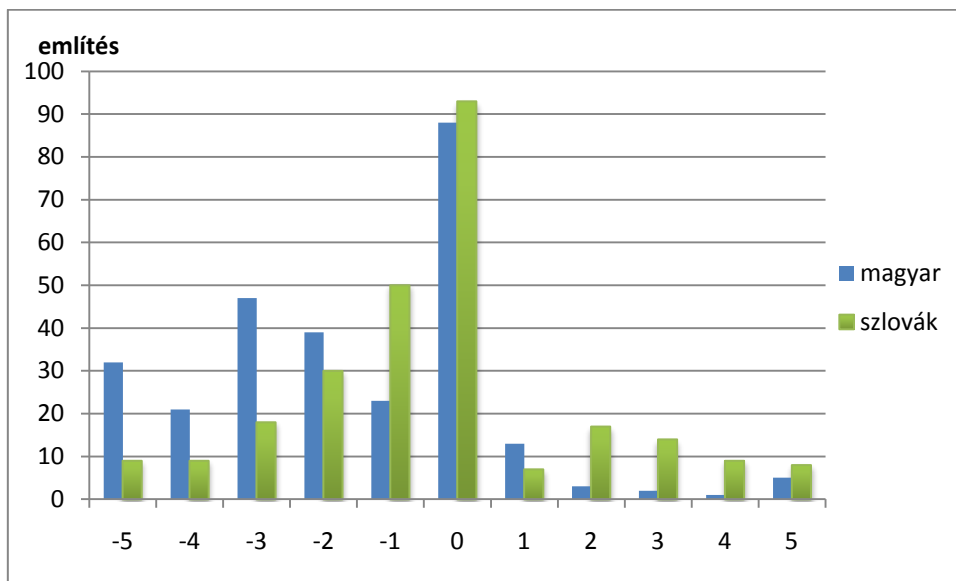
Forrás: saját kutatás

A világgazdasági válság megítélése heterogén. A válaszadók többsége 2009 májusában sem érezte, hogy a válság miatt változtatnia kellene korábbi pénzköltési és vásárlási szokásain, vagyis a megkérdezettek többsége megőrizte munkahelyét (jóllehet a munkanélküliek száma jelentősen nőtt a határ mindkét oldalán).

Magyar oldalon a válaszadók inkább negatívnak ítélik a válság határon túli vásárlásokra gyakorolt hatását (árfolyam-hatás), míg Szlovákiában a kép vegyesebb, két ellentétes jelenség figyelhető meg. Azok, akiknek az elmúlt hónapokban csökkent a jövedelme a válság okán, negatívan ítélik meg, azonban akik most – változatlan jövedelem mellett – „olcsóbban” vásárolnak Magyarországon (a forint-euró árfolyam növekedése miatt), pozitívan értékelik a válság határon túli vásárlásokra gyakorolt hatását (73. ábra).

73. ábra: A világgazdasági válság hatása a határon túli bevásárlásokra

Forrás: saját kutatás

8. Összefoglaló értékelés, következtetések

Dolgozatommal négyes célt tűztem magam elé. Egyrészt át kívántam tekinteni a határokkal, határgazdaságtannal kapcsolatos hazai és nemzetközi irodalom legfontosabb kutatási eredményeit, másrészt tisztázni kívántam olyan fontos, eddig nem, vagy csak részben tárgyalt fogalmakat, mint a „határrégió” vagy a „határ menti kiskereskedelem”. Továbbá harmadrészt saját, áramlás-központú határgazdaságtan modellt kívántam felállítani, negyedrészt pedig – igazolandó határgazdaságtan modellem és a határ menti kiskereskedelemmel kapcsolatban megfogalmazott állításaimat – empirikus kutatást kívántam végrehajtani határ menti kiskereskedelmi témában.

Az értekezés elméleti fejezeteiben áttekintettem a téma nemzetközi irodalmát, bemutattam a különféle megközelítéseket, majd a határmentiség kutatásával kapcsolatos, korábban nem tisztázott fogalmakat rendszereztem: meghatároztam a határrégió, határtérség, határ menti régió és a határ menti térség fogalmait, a köztük lévő különbségekkel. Ehhez kapcsolódva önálló modellt készítettem, melyben a fent említett határ menti és határon átnyúló terek tipizálást vizuálisan is megjelenítettem (5. ábra). Haggett klasszikus régió-csoportosítását alkalmaztam a határrégiókra, és elkülönítettem az egy jellemzős, a többjellemezős és totális (komplex) határrégiókat.

A határok gazdasági jelentőségének tárgyalása során a témával foglalkozó, több tudományterületet hozzájárulását tartalmazó irodalom áttekintését valósítottam meg, majd önálló határgazdaságtan modellt alkottam. Modellemben a modern határ-kutatások áramlás-szemponú megközelítését a határon átnyúló gazdasági áramlásokat befolyásoló összetett tényező-rendszer alapjaira építem fel. Modellem segítségével felhívom a figyelmet a határgazdaságtan területéhez tartozó jelenségek (munkaerő-áramlás, határon átnyúló vállalkozási tevékenység, határ menti kiskereskedelem) vizsgálatának multidiszciplináris megközelítésének szükségességére. Modellem fő mondanivalója, hogy a határ menti gazdasági áramlások komplex társadalmi, gazdasági, földrajzi, politikai és kulturális térben zajlanak.

A határgazdaságtan elméleti összefüggéseinek vizsgálata után térek rá szűkebb kutatási témám – a határ menti kiskereskedelem – összefüggéseinek vizsgálatára. Bemutatom a határ menti kiskereskedelem nemzetközi és hazai irodalmát, majd definiálom a határ menti kiskereskedelmet, meghatározom a lényeges különbségeket határ menti kiskereskedelem és bevásárló turizmus között. Ezt követően összefoglalom a határ menti kiskereskedelem fő

motivációit, és önálló határ menti kiskereskedelem-modellt alakítok ki. Modellemmel arra hívom fel a figyelmet, hogy a határ menti terekben működő kiskereskedelmi vállalkozások és vásárlók kapcsolatrendszere sokkal összetettebb (többszereplős), mint a határtól távoli területek kiskereskedelmének viszonyai. A bonyolult kapcsolatrendszerben a vállalkozói és vevői sikeresség attól függ, hogy milyen mértékben van tudatában a piaci szereplő a határ menti helyzetéből adódó lehetőségeknek és kockázatoknak, valamint mennyire gyorsan és sikeresen alkalmazkodik a megváltozott piaci körülményekhez egy dinamikus és folyamatosan változó makrokörnyezeti rendszerben.

Az elméleti összefüggések tisztázása és modellalkotás után foglalkozom empirikus kutatási témám tárgyalásával, mely segítségével korábbi megállapításaim igazolására törekszem. A szlovák-magyar határtérség nyugati felének kiskereskedelmi sajátosságait a kínálati és keresleti oldal kutatásával kívántam feltérképezni. A vizsgálatom előtt a következő hipotéziseket fogalmaztam meg:

H1: A határ mindkét oldalán működő kiskereskedelmi vállalkozások forgalmuk jelentős része a határ túloldaláról érkező vásárlóktól származik, azonban a vizsgált térség speciális térszerkezete (centrum-periféria találkozási pontja), és ennek következményei miatt (munkaerő ingázás, stb.) a vásárlók nagyobb arányban fordulnak elő a magyarországi oldal kereskedelmi üzleteiben.

A kutatási hipotézis részben elfogadom, részben elvetem. A hipotézis azon része, melyben a térség centrum-periféria jellege miatt aszimmetrikus kapcsolatot felételezek a határ menti kiskereskedelemben, igaz! A szlovákiai megkérdezettek sokkal nagyobb arányban vásárolnak Magyarországon, mint a magyarok Szlovákiában, és ebben az árfolyamon kívül igazolhatóan a kiskereskedelmi infrastruktúrának is meghatározó jelentősége van.

A hipotézis azon része, melyben jelentős határ menti kiskereskedelmi forgalmat predestináltak „mindkét oldal” kiskereskedőinek, elvetendő, hiszen a vizsgált időszakban a szlovákiai boltosok nagy része bevételeinek mindössze néhány százalékát (az összforgalom 1-5%-a) realizálja a határon túlról érkező vásárlóktól. Ennek oka a 2008 év végi és 2009 első felében szélsőségesen gyenge forint-korona ill. forint-euró árfolyam. Azonban így bizonyítható, hogy létezik olyan árfolyamszint, mely jelentősen befolyásolja a határ menti kiskereskedelem irányát és volumenét. (A forint-korona árfolyama 2006-tól 2009 első felére 6 forint/korona árfolyamszintről 10 forint/korona szintre emelkedett, a szlovákiai térségrészbe irányuló határ menti kiskereskedelem volumene jelentősen lecsökkent ugyan, de nem tűnt el

teljesen. Ezzel pedig az bizonyítható, hogy nem csak az árfolyamok határozzák meg a vásárlások irányát és mennyiségét.)

H2: A határ túloldaláról érkező vásárlók a „hazai” vásárlókhöz képest speciális vevői igényekkel rendelkeznek, azonban ezekre a speciális igényekre a kereskedelmi vállalkozások nem fordítanak kellő figyelmet.

A hipotézis egyértelműen elvetendő. A határ túloldaláról érkező vásárlók alig különböznek a hazai vásárlóktól a térségbeli kiskereskedők véleménye szerint. Kutatásom szerint ebben nincs különbség a szlovákiai és a magyarországi oldal boltosai között. A magyarországi válaszadók 90%-a, míg a szlovákiai boltosok 74%-a nyilatkozta, hogy nem tapasztal különbséget a hazai és a határon túli vásárlók üzlettel, árukkal kapcsolatos elvárásaiban.

H3: Az elmúlt évek társadalmi, gazdasági, politikai eseményei (EU-csatlakozás, Schengeni csatlakozás, munkaerő vándorlás, gazdasági válság, árfolyam-ingadozások stb.), folyamatai jelentős hatást gyakoroltak a határ menti kiskereskedelemre, a kiskereskedők és a lakosság egyaránt érzékelték ezeket a hatásokat és beépítették piaci várakozásaikba, üzleti magatartásukba.

A hipotézist nem tudtam egyértelműen igazolni (Kuhn-féle falszifikációs szabály). Jóllehet – előzetes véleményem szerint – a különféle makrogazdasági tényezők jelentős hatást gyakorolnak a határ menti kiskereskedelemre, azonban ezt a megkérdésezéses vizsgálat módszerével nem tudtam minden kétséget kizáróan bizonyítani. A megkérdézett kiskereskedők és a magánszemélyek esetében is legfeljebb csak „gyenge sztochasztikus” kapcsolatokról beszélhetünk a határ menti kiskereskedelem és a makrogazdasági befolyásoló tényezők közötti kapcsolat vonatkozásában.

A legtöbb válaszadó az EU- vagy a Schengeni-csatlakozás, a gazdasági válság határ menti kiskereskedelemre gyakorolt hatását egy -5 és 5 közötti kétpólusú differenciál skálán 0-nak, vagyis semlegesnek értékelte. A valós összefüggések megállapításához mélyinterjú technikája alkalmazása lenne kívánatos.

H4: A határ menti kiskereskedelem irányát és mértékét az érintett országok valutaárfolyamainak egymáshoz viszonyított aránya, a térség kiskereskedelmi szerkezete, a kapható termékek kínálata, és a kiskereskedők piaci magatartása együttesen befolyásolja.

A hipotézist bizonyítottnak tekintem, ezért elfogadom. A felmérés során megfigyelt összefüggések alapján bizonyítottam, hogy a határ menti kiskereskedelem nem pusztán az árfolyamok pillanatnyi játékanak függvénye, hanem olyan, hosszú távon ható tényezők is befolyásolják, mint a kiskereskedelmi üzlethálózat fejlettsége vagy a térségben működő kiskereskedők marketingkommunikációs tevékenysége.

Ezt kiválóan igazolja, hogy a dunaszerdahelyi kereskedelmi hálózat utóbbi években megfigyelhető gyorsütemű fejlődése (hipermarketek és bevásárlóközpont megnyitása) nem befolyásolta jelentős mértékben a térségből Győrbe vásárolni járok költségeit és vásárlási gyakoriságait. A város regionális központ szerepe a határtól több 10 km-re is erősen érezhető, és a vizsgálataimmal igazolható is.

A forint árfolyam-gyengülésekor a magyarországi Tesco lánc offenzív szlovákiai marketingkommunikációja (rádió, újsághirdetések, szórólapozás, szlovák nyelvű honlap, stb.) (sikertelen) marketingkommunikációs válaszlépésekre kényszerítette a szlovákiai kiskereskedőket (ár-összehasonlító táblák alkalmazása, fokozott reklámtevékenység, stb.).

H5: A határ mentén élő lakosság határon túli vásárlásainak gyakoriságát alapvetően befolyásolja:

- *lakhely: az ország (Magyarország, Szlovákia), ill. a határátkelőtől való távolság („közvetlenül határ menti” vagy „határhoz közeli”)*
- *nemzetiség (magyar vagy szlovák)*
- *munkahely (annak földrajzi helye – Magyarország vagy Szlovákia)*
- *jövedelem nagysága (átlag alatti, átlagos, átlag feletti)*

A vásárlási gyakoriság és a lakhely, munkahely, állampolgárság, és a jövedelmek nagysága közötti összefüggést bizonyítottam, a hipotézist elfogadom. Szignifikáns különbség rajzolódik ki a „határ menti” és „határközeli” térségekben élők, a magyar vagy szlovák állampolgárságú vásárlók, a Magyarországon ill. Szlovákiában dolgozó (szlovák állampolgárok), az alacsony, közepes és magas jövedelműek vásárlási gyakoriságában. Fenti felsorolásból néhány adatot kiemelve: A közvetlenül határ menti településeken élők 7%-a, míg a határhoz közel (de nem közvetlenül a határ mentén) élők 0,5%-a vásárol napi

rendszerességgel a határon túl, de a heti 1-2 alkalommal vásárlók aránya is rendre 13% és 5%, vagyis a különbség szignifikáns.

A munkahely is jelentős mértékben befolyásolja a határon túli vásárlási gyakoriságot. Míg a Magyarországon dolgozók 1/3-a legalább heti rendszerességgel vásárol Magyarországon, addig a Szlovákiában dolgozók esetében – lakhelytől függetlenül – ez az arány mindössze 7%.

A magyar és szlovák nemzetiségű szlovák állampolgárok vonatkozásában azonban el kell vetnem a hipotézist. Utóbbi vizsgálata során kiderült, hogy a „közvetlenül határ menti” településeken élő magyar és szlovák nemzetiségű vásárlók ugyanolyan rendszerességgel vásárolnak Magyarországon, míg a határtól távolabb élők esetében jelentős különbség figyelhető meg a vásárlási gyakoriságban (pl.: a nem vásárlók aránya a magyar nemzetiségűeknél mindössze 9%, míg a szlovákoknál 29%) – tehát az összefüggés nem egyértelmű!

H6: A vásárlási költségek értékét és arányát (az egy főre jutó jövedelemből) alapvetően befolyásolja:

- *lakhely: az ország (Magyarország, Szlovákia), ill. a határátkelőtől való távolság („közvetlenül határ menti” vagy „határhoz közeli”)*
- *állampolgárság (magyar vagy szlovák)*
- *munkahely (annak földrajzi helye – Magyarország vagy Szlovákia)*

A hipotézist elfogadom, bizonyítottnak tekintem. Szignifikáns különbség figyelhető meg a lakhely (Magyarország vagy Szlovákia), a határhoz való közelség, az állampolgárság, ill. a munkahely földrajzi helye és a költségek közötti kapcsolat vonatkozásában.

Például a magyarországi megkérdezettek 35%-a jövedelmének 0%-át, további 40%-a 1-5%-át költi el Szlovákiában, szemben a szlovákiai vizsgált személyekkel, akiknek 10%-a jövedelmének több mint felét, és további 20%-uk bevételeiknek 20-50%-át költik el Magyarországon.

Az egy vásárlásra jutó költséknél is hasonló különbség figyelhető meg. A magyarországi vásárlók Szlovákiában kisebb összeget költenek (30%-uk 1-5000 Ft-ot, 25%-uk 5.000-10.000 Ft-ot), míg a Szlovákiából érkezők tervezett nagybevásárlásokat bonyolítanak a térség kiskereskedelmi központjaiban (a megkérdezettek 35%-a 10.000-20.000 Ft, további 25%-a 20.000-50.000 Ft között költ hazánkban egy vásárlás alkalmával)

H7: A vásárlók nagybevásárlási céllal kelnek át a határon, jelentős összeget költenek el, többféle termékcsoporthat vásárolnak és elsősorban új típusú, nagy alapterületű kiskereskedelmi létesítményeket, bevásárlóközpontokat és hipermarketeket keresnek fel.

A hipotézist elvetem. A szlovákiai megkérdezettek vonatkozásában igaz, azonban a magyarországi megkérdezettek többsége elsősorban diszkontokat, kisboltokat látogat, jóllehet bevásárlóközpont és hipermarketek is működnek a térségben (Dunaszerdahelyen, Észak-Komáromban).

Az eltérés oka a kiskereskedelmi hálózat fejlettségének különbsége, melyet tovább erősít a forint korábbi években megfigyelhető gyengülése. A szlovák válaszadók közül legtöbben, 150-200 fő, említette a bevásárlóközpontokat és hipermarketeket, míg a magyar válaszadók legtöbbször a szlovákiai kisboltokat részesítették előnyben.

H8: A vásárlásokat többségében összekapcsolják más egyéni/csoportos tevékenységgel (rekreáció, stb.)

A hipotézist igazoltam, ezért elfogadom. A megkérdezettek mintegy 25%-a kel át a határon pusztán vásárlási céllal (az arány a szlovák oldalon 43%, a magyar oldalon 10%). A többség egyéb tevékenységekkel is összeköti utazását. Ez a szlovákiai válaszadók többségénél elsősorban rekreáció, kulturális tevékenység, míg a magyarországi megkérdezettek esetében rokonlátogatás, pihenés. Azonban fontos kiemelni, hogy a határon kettős (vagy többes) céllal átkelők többségénél – a határ mindkét oldalán – a fő motivációs tényező a vásárlás. A szlovákiai megkérdezettek 85,8%-a, a magyarországi megkérdezettek 42,5%-a elsősorban vásárlási céllal kel át a határon.

Jóllehet elméleti és empirikus kutatásaimmal a vizsgált probléma széleskörű elemzésére törekedtem, mégis úgy gondolom, hogy a határ menti kiskereskedelem számos további kutatással érthető meg jobban. Vizsgálati módszeremből adódóan egy időpillanatra vonatkozó információk álltak rendelkezésemre a kutatás során, tehát jelen vizsgálat későbbi megismétlése szükségeltetik az időbeli változások kimutatásához. Azonban nem csak a vizsgálat időbelisége hiányzik felmérésemből, hanem olyan fontos témák is, mint például (a teljesség igénye nélkül): az állami adópolitika változásának hatásai, a e-kereskedelem hatása a

határ mentén, a nagy határ menti városokban működő kereskedelmi központok szolgáltatásainak vizsgálata, a határ menti kiskereskedelem térszerkezeti sajátosságai, stb.

Fent említett és további kutatások elvégzésére sarkallom a téma iránt érdeklődő szakembereket, mert úgy gondolom, a jelenség gazdasági, társadalmi, sőt politikai jelentősége miatt a mainál jelentősebb tudományos érdeklődésre tart számot.

9. A közeljövő lehetséges kutatási irányai

Dolgozatom és kutatásaim elkészítésekor törekedtem arra, hogy a választott témát megfelelően megalapozzam, és minden fontos vonatkozását megvizsgáljam. Természetesen jelen doktori értekezés keretei sem elegendők arra, hogy egy olyan fontos és szerteágazó terület, mint a határ menti kiskereskedelem minden vonatkozását bemutassa. Elemzésem csak egy „pillanatfelvétel” a térség kiskereskedelmi viszonyairól a 2008-2009-es évek fordulóján, valamint némi módszertani adalék a téma további vizsgálata után érdeklődők számára.

A közeljövőben fontosnak tartom kutatásaim megismétlését, azért hogy a változó makro- és mikropiaci környezet hatásait ki tudjam mutatni. Továbbá különösen fontosnak tartom eddig még nem vizsgált, a határ menti kiskereskedelemhez kapcsolódó jelenségek elemzését, melyek közül a legfontosabbak:

- A határ menti kiskereskedelem és a bevásárló turizmus kapcsolatrendszerének vizsgálata, fogalmi kereteinek további tisztázása
- A makrogazdasági folyamatok (árfolyamok, gazdasági fejlődés, stb.) határ menti kiskereskedelemre gyakorolt hatásai vizsgálata, új módszertan kidolgozásával.
- Az árak és árfolyamok alakulásának folyamatos monitorozása, az eltérő árszintek és a változó árfolyamok hatásainak elkülönítése.
- A termékkínálat és a határ menti térségek kiskereskedelmi hálózatának összevetése.
- A határon túli vásárlás rejtett motivációs hátterének elemző feltárása

A témában meddig megjelent kutatási eredmények további megerősítésében, ill. megcáfolásában, valamint fent felvázolt további vizsgálatok megvalósításához kiemelten fontos, hogy Magyarország más határtérségeiben is megkezdődjön a határ menti kiskereskedelem sajátosságainak feltárása. A jelenség vizsgálata minden szomszédos országgal közös határon más és más miatt aktuális és fontos. A magyar-osztrák határon a nagy

jövedelemkülönbségek, a magyar-román határon Románia uniós csatlakozása révén bekövetkező könnyebb határátkelés, a szerb-magyar, az ukrán-magyar és horvát-magyar határon pedig a Magyarország határaitra kerülő Schengeni külső határ miatti szigorodó ellenőrzés miatt fontos a határ menti kiskereskedelem lokális sajátosságainak feltárása.

Természetesen a felvázolt témák és a számos érintett határszakasz vizsgálata csak abban az esetben lehetséges, ha az országban több helyütt működő regionális kutató műhelyek munkatársai bekapcsolódnak a határ menti kiskereskedelmi kutatásokba.

Bízom benne, hogy az értekezésemben felvetett problémák, jelenségek felkeltik a téma iránt érdeklődő szakemberek figyelmét, és a határ menti kiskereskedelemmel foglalkozó hazai irodalom a közeljövőben gazdagodni fog!

* * *

Dolgozatomban a határ menti kiskereskedelem sajátosságait vizsgáltam elméleti és empirikus módon egyaránt. Bízom benne, hogy kutatásaim megállapításait a regionális tudományokkal foglalkozó szakmai közvélemény, az általam elemzett határ menti térségben működő kiskereskedelmi vállalkozások, a térségben élők, valamint a téma iránt érdeklődők egyaránt érdeklődéssel fogadják. Remélem, hogy vizsgálati eredményeimmel hozzájárulok a határgazdaságtan elméleti összefüggéseinek tisztázásához, valamint empirikus kutatási eredményeim segítenek a térségben működő kiskereskedelmi vállalkozások hatékonyabb működésében!

Felhasznált irodalom

Ackleson, Jason – Kastner, Justin (2008): 'Routinizing' Cooperation and Changing Narratives: The Security and Prosperity Partnership of North America. In: Journal of Borderlands Studies. Vol. 23. No. 1. 2008. pp. 13-30. Association for Borderlands Studies. USA.

Aschauer, Wolfgang (1996): A földrajzi határterület kutatás témakörei és vizsgálati módjai – a magyar határvidék példáján. In: Határon innen – határon túl. pp. 231-239. Nemzetközi Földrajzi Tudományos Konferencia. Szeged.

Asplund, Marcus – Friberg, Richard – Wilander, Fredrik (2007): Demand and distance: Evidence on cross-border shopping. In: Journal of Public Economics. 91. pp. 141-157.

Baranyi Béla – Dancs László (2001): A határmentiség kérdőjelei az Északkelet-Alföldön. In: Comitatus. 2001. január-február.

Baranyi Béla (2003): Schengen árnyékában – Euroregionális szervezetek és a határon átnyúló együttműködés kérdései Magyarország keleti államhatárai mentén. In: Süli-Zakar István (szerk.) (2003): Határok és határmentiség az átalakuló Közép-Európában. pp. 81-91. Debreceni Egyetem Kossuth Egyetemi Kiadó. Debrecen.

Baranyi Béla (2005): Az Európai Unió külső határán. Együttműködések Magyarország keleti államhatárai mentén. MTA-RKK. Debrecen.

Baranyi Béla (2007): A határmentiség dimenziói Magyarországon. Dialóg Campus. Budapest-Pécs.

Bekker Zsuzsa (szerk.) (2000): Alapművek, alapisirányzatok – Gazdaságelméleti alapisirányzatok. AULA Kiadó. Budapest.

Beluszky Pál (2005): Magyarország történeti földrajza I. Dialóg Campus Kiadó. Budapest.

Benko, Georges (1999): Regionális tudomány. Dialóg Campus Kiadó. Pécs-Budapest.

Berényi István (1988): A határmenti területek kutatásának szociálgeográfiai aspektusai. In: Enyedi György (1988): A sajátos helyzetű térségek terület- és településfejlesztési problémái. MTA-RKK. Pécs.

Berta Mátyás (2009): A határ menti kiskereskedelem és a bevásárló turizmus alakulása a Győr-Dunaszerdahely-Nagymegyér városháromszögben. Selye János Egyetem Gazdaságtudományi Kar. Szakdolgozat. Komárno. Szlovákia.

Bird, Richard M. – Gendron, Pierre Pascal (1998): Dual VATs and Cross-Border Trade: Two Problems, One Solution. In: International Tax and Public Finance. 5. pp. 429-442. Kluwer Academic Publisher. Boston.

Biskup, Reinhold (1976): Deutschlands offene Handelsgrenze. Die DDR als Nutzniesser des EWG-Protokolls über den innerdeutschen Handel. Verlag Ullstein GmbH. Frankfurt am Main – Berlin.

Böröcz József (2002): A határ: társadalmi tény. In: Replika. pp. 47-48. 2002. június. Budapest.

Brakman, Steven-Garretsen, Harry-van Marrewijk, Charles (2001): An introduction to geographical economics. Cambridge University Press. Cambridge.

Bujdosó Zoltán – Tomor Tamás (2003): Térinformatikai módszerek alkalmazása a vonzaskörzet vizsgálatokban a magyar – román határ Hajdú-Bihar megyei szakaszán. In: Süli-Zakar István (szerk.) (2003): Határok és határmentiség az átalakuló Közép-Európában. pp. 240-253. Kossuth Egyetemi Kiadó. Debrecen.

Bygvrå, Susanne – Westlund, Hans (2004): Shopping behaviour in the Øresund region before and after the establishment of the fixed link between Denmark and Sweden. In: GeoJournal 61. pp. 41-52.

Clement, Norris (1997): The Changing Economics of International Borders and Border Regions. In: P. Ganster, A. Sweedler, J. Scott and W.-D. Eberwein (Ed.): Borders and Border Regions in Europe and North America. San Diego, Cal.: San Diego State University Press, S. pp. 47-63.

Csapó Tamás (1999): Határ menti együttműködések a munkaerőpiac területén, különös tekintettel Vas és Zala megyére. In: Rechnitzer János – Nárai Márta (1999): Elválaszt és összeköt a határ. pp. 269-296. MTA-RKK. Pécs-Győr.

Cserman Zsuzsanna (2009): Határ menti kereskedelem a Párkány-Esztergom régióban. Diplomadolgozat. Selye János Egyetem Gazdaságtudományi Kar. Komárno. Szlovákia.

Csizmadia Zoltán (2008): Társadalmi kapcsolatok a szlovák-magyar határtérségben. In: Tér és Társadalom 2008/3. szám. pp. 27-50. MTA-RKK.

Di Matteo, Livio – Di Matteo, Rosanna (1996): An analysis of Canadian cross-border travel. In: Annals of Tourism Research. Vol. 23. No. 1. pp. 103-122.

Dimitrovova, Bohdana (2008): Re-making of Europe's borders Through the European Neighbourhood Policy. In: Journal of Borderlands Studies. Vol. 23. No. 1. 2008. pp. 53-68. Association for Borderlands Studies. USA.

Dóry Tibor (1999): Vállalkozások jövőképe az osztrák-magyar határ menti térségben. In: Rechnitzer János – Nárai Márta (1999): Elválaszt és összeköt a határ. pp. 209-234. MTA-RKK. Pécs-Győr.

Drgoňa, Valdimír – Bacsó Péter (2005): A transzformációs folyamat percepciója a rimaszombati határmenti körzet önkormányzatai szemszögéből. In: Szónokyné Ancsin Gabriella (szerk.): Határok és Eurorégiók. pp. 393-398. SZTE. TTK. Gazdaság- és Társadalomföldrajzi Tanszék.

Dusek Tamás (2003): A térfelosztás és a klasszifikáció összehasonlítása. In: Comitatus. 2003/szeptember. pp. 6-18. Megyei Önkormányzatok Országos Szövetsége. Budapest.

Enyedi, György (szerk.) (1988): Sajátos helyzetű térségek terület- és településfejlesztési problémái. OKKFT. MTA-RKK. Pécs.

Enyedi György (2004): A régió. Bevezető. In: Magyar Tudomány. 2004/9. szám. MTA. Budapest.

Erdősi Ferenc (1988): A határmenti térségek kutatásáról. In: Enyedi György (1988): A sajátos helyzetű térségek terület- és településfejlesztési problémái. MTA-RKK. Pécs.

Éger György (2000): Regionalizmus, határok és kisebbségek Kelet-Közép-Európában. Szempontok a határrégiók vizsgálatának elméleti megközelítéséhez. Ph.D.-értekezés. Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem. Nemzetközi Kapcsolatok Doktori Program.

Findlay, Anne – Sparks, Leigh (2008): Weaving new retail and consumer landscapes in the Scottish Borders. In: Journal of Rural Studies 24. pp. 86-97.

Friedman, Thomas L. (2008): És mégis lapos a föld. A XXI. század rövid története. HVG-Kiadó Kft. Budapest.

Frisnyák Sándor (1992): Magyarország történeti földrajza. Tankönyvkiadó. Budapest.

Gábrity Molnár Irén – Ritz András (szerk.) (2006): Kistérségek életerejéje Délvidéki fejlesztési lehetőségek. Regionális Tudományi Társaság. Szabadka.

Gábrity Molnár Irén (2008): A szerbiai emigráció fél évszázada. Határtalan határok jubileumi Nemzetközi Földrajzi Konferencia. Dobogókő. 2008. október 26-27. (megjelenés alatt)

Garrett, Thomas A. – Marsh, Thomas L. (2002): The revenue impacts of cross-border lottery shopping in the presence spatial autocorrelation. In: Regional Science and Urban Economics 32. pp. 501-519.

Grosz András – Tilinger Attila (2008): A gazdasági szereplők határon átnyúló tevékenysége. In: Tér és Társadalom. 2008/3. pp. 81-96. MTA-RKK.

Guichonnet, Claude – Raffestin, Paul (1974): Géographie des frontières. Presses Universitaires de France. Paris.

Guo, Chiquan – Vasquez-Parraga, Arturo Z. – Wang, Yongjian (2006): An exploratory study of motives for Mexican nationals to shop in the US: More than meets the eye. In: Journal of Retailing and Consumer Services 13. pp. 351-362.

Haggett, Peter (2006): Geográfia. Globális szintézis. Typotex. Budapest.

Hakszer Richárd (2006): A PHARE CBC és az INTERREG III. A. programok regionális aspektusai Szlovákiában. In: Regionális átalakulás a Kárpát-medencében. pp. 324-341. MRTT. Pécs.

Hansen, Niles (1977): Border regions: A critique of spatial theory and a European case study. In: The Annals of Regional Science. Volume 11, Number 1 / March, 1977. pp. 1-14.

Hansen, Niles (1983): International Cooperation in Border Regions: An Overview and Research Agenda. In: International Regional Science Review. Vol. 8. No. 3. pp. 255-70.

Hardi Tamás (2001): Néhány földrajzi elmélet alkalmazása a Kárpát-medence határtérségeire és a határ menti együttműködésekre. Földrajzi Konferencia. Szeged.

Hardi Tamás (2002): Az egységes határrégiók kialakulásának feltételei – lehetséges határrégiók a Kárpát-medencében. Ph. D-értekezés. Pécsi Tudományegyetem. Pécs.

Hardi Tamás (2007): Az államhatárokon átnyúló régiók formálódása a Kárpát-medencében. In: Regionális Politika és Gazdaságtan Doktori Iskola Évkönyv pp. 243-257. 2006. PTE. Pécs.

Hardi Tamás – Lampl Zsuzsanna (2008): Határon átnyúló ingázás a szlovák-magyar határtérségben. In: Tér és Társadalom 2008/3. szám. pp. 109-126. MTA-RKK.

Hardi Tamás – Nárai Márta (2001): A határ és a határmentiség. A mentális kép vizsgálata négy osztrák határ menti településen. In: Comitatus. 2001. 11. évf. 1-2. pp. 42-52.

Hegedűs Gábor (2005): Szeged kapuvárosi funkcióinak vázlatos áttekintése. In: Szónokyné Ancsin Gabriella (szerk.): Határok és Eurorégiók. pp. 373- 377. SZTE. TTK. Gazdaság- és Társadalomföldrajzi Tanszék.

Horváth Gyula (2004) (szerk.): A Kárpát-medence régiói. Dél-Szlovákia. MTA-RKK Dialóg Campus. Budapest-Pécs.

Horváth Zoltán (2007): Kézikönyv az Európai Unióról. HVG-ORAC. Budapest. p. 462.

Huntington, Samuel P. (2006): A civilizációk összeecsapása és a világrend átalakulása. Európa Könyvkiadó Budapest.

Ilbery, Bryan – Maye, Damian (2006): Retailing local food in the Scottish-English borders: A supply chain perspective. In: Geoforum 37. pp. 352-367.

Industrie und Handelskammer Osnabrück – Emsland (2003): Die Bedeutung niederländischer Kunden für den Einzelhandel im deutschen Grenzgebiet. Osnabrück.

Kehl Dániel – Sipos Béla (2007): Évszázados trendek és hosszú ciklusok az Amerikai Egyesült Államokban, Kínában és a világgazdaságban. In: Hitelintézeti Szemle. VI. évfolyam 3. szám. pp. 248-282.

Kengyel Ákos (2008): Kohézió és Finanszírozás Az Európai Unió regionális politikája és költségvetése. Akadémiai Kiadó. Budapest. pp. 116-117.

Kolossov, Vladimir – O'Loughlin, John (1998): New borders for new world orders: territorialities at the fin-de-sicle. In: GeoJournal. Kluwer Academic Publisher. 44.3. pp. 259-273.

Kovács András (2008): A kiskereskedelem területi jellegzetességei a szlovák-magyar határtérségben. In: Tér és Társadalom XXII. évf. 3. szám. pp. 97-107. MTA RKK. Pécs

Kovács András – Szabó Ingrid (2008): Nemzetközi tőkebefektetések munkaerő-piaci hatásai Komárom és Komárno térségében. In: Földrajzi Értesítő. LVII. évf. 1-2. kötet. pp. 229-241. MTA-FKI. Budapest.

Kovács Gábor (2009): A határ menti kiskereskedelem sajátosságai a komáromi határ régióban. MÜTF. Diplomadolgozat. Tatabánya.

Kovács Teréz (1988): Néhány módszertani elképzelés a határ menti térségek szociológiai vizsgálatához. Enyedi György (1988): A sajátos helyzetű térségek terület- és településfejlesztési problémái. MTA-RKK. Pécs.

Krugman, Paul (2003): Földrajz és kereskedelem. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest.

Kruppa Éva (2003): Régiók a határon. Határ menti együttműködés az Európai Unióban és Közép-Európában. BKÁE Nemzetközi Kapcsolatok Doktori Iskola. Budapest.

Kürti László (2006): Határkutatás – A regionális tudományok új ága? In: Magyar Tudomány 2006/1. szám. pp. 31-40. MTA. Budapest.

Leimgruber, Walter (2005): Boundaries and transborder relations, or the hole in the prison wall: On the necessity of superfluous limits and boundaries. In: GeoJournal 2005. 64. pp. 239-248.

Lelkes Gábor (2008): A szlovákiai regionális fejlesztéspolitika s annak középtávú dél-szlovákiai határ menti vetülete. In: Tér és Társadalom 2008/3. pp. 151-182. MTA-RKK. Pécs.

Lengyel Imre (1996): A magyar-román gazdasági kapcsolatok néhány jellemzője a Dél-Alföldön. In: Határon innen – határon túl, Nemzetközi Földrajzi Tudományos Konferencia Kötet. pp. 151-157. JATE. Szeged.

Lengyel Imre – Rechnitzer János (2003): Regionális gazdaságtan. Dialóg-Campus Kiadó. Budapest-Pécs.

Mezei István (2009): A szlovák-magyar határ menti kapcsolatok esélyei. Dialóg Campus. Budapest-Pécs.

Michalkó Gábor (2000): A turizmus és a kiskereskedelem kapcsolata a dél-alföldi régióban. Turizmus Bulletin 4. pp. 33-37.

Michalkó Gábor (2004): A bevásárlóturizmus. Kodolányi János Főiskola. Székesfehérvár.

Mundruczó Györgyné – Graham Stone (1996): Turizmus elmélet és gyakorlat. Közgazdasági és Jogi könyvkiadó. Budapest.

Nagy Angéla (2008): Észak- és Dél-Komárom regionális médiája. Selye János Egyetem, Gazdaságtudományi Kar. Komárno. Szlovákia.

Nagy Gábor (2007): A területi tervezés dilemmái a szerb-magyar-román határrégióban. In: Határkonstrukciók a magyar-szerb vizsgálatok tükrében. MTA RKK ATI. Békéscsaba.

Nemes Nagy József (1998): A tér a társadalomkutatásban. Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület. Budapest.

Nemes Nagy József (2009): Terek, helyek, régiók. A regionális tudomány alapjai. Akadémiai Kiadó. Budapest.

Newman, David (2009): Contemporary Research Agendas in Border Studies. An overview. In: Doris Wastl-Walter (2010) (ed.): Companion to border studies. Ashgate. (under publishing)

Novotni Gábor (2007): Határokon átnyúló regionális hálózatok Európában. In: Regionális Politika és Gazdaságtan Doktori Iskola Évkönyv pp. 387-399. 2006. PTE. Pécs.

Office of the Deputy Prime Minister (2006): EU Ministerial Informal on Sustainable Communities. European Evidence Review Papers. Office of the Deputy Prime Minister. London. pp. 130-136.

Pál Ágnes (2003): Dél-alföldi határvidék. PTE Természettudományi Kar. Földrajzi Intézet. Pécs.

Pál Viktor (2007): Egészség, egészségügy, határmentiség. In: Szónokyné Ancsin Gabriella (et al.) (szerk.) (2007): A határok kutatója. Tanulmánykötete Pál Ágnes tiszteletére. pp. 195-202. Magyarországtudó Tudományos Társaság. Szeged-Szabadka.

Páthy Ádám (2005): Az osztrák-magyar határ menti együttműködések és lakossági kapcsolatok változási trendjei. In: Szónokyné Ancsin Gabriella (szerk.): Határok és Eurorégiók. pp. 433-439. SZTE. TTK. Gazdaság- és Társadalomföldrajzi Tanszék.

Patrick, J. Michael – Renforth, William (1996): The Effects of the Peso Devaluation on Cross-Border Retailing. In: Journal of Borderlands Studies. Vol. XI. No. 1. Spring. pp. 25-42.

Pénzes János – Tagai Gergely – Molnár Ernő (2008): Effects on unifying economic space on the border areas of Hungary. In: Dimensions and Trends in Hungarian Geography. Geographical Research Institute. pp. 223-238. Hungarian Academy of Sciences.

Pounds, Norman J. G. (2003): Európa történeti földrajza. Osiris Kiadó. Budapest.

Powęska, Halina (2005): Cross-border shopping in Poland in the period of transition. In: Koter, Marek – Sobczyński (2005) (eds.): The role of borderlands in united Europe. – The borderlands and integration processes. Region and regionalism No. 7. vol. 1. pp. 151-160. University of Łódź. Łódź – Opole.

Rechnitzer János (1999): Határ menti együttműködések Európában és Magyarországon. In: Nárai Márta – Rechnitzer János (1999): Elválaszt és összeköt a határ. pp. 9-72. MTA-RKK. Pécs-Győr.

Rechnitzer János – Smahó Melinda (szerk.) (2007): Unirégió. Egyetemek a határ menti együttműködésben. MTA-RKK. Pécs-Győr.

Reisinger Adrienn (2008): Oktatási kapcsolatok a szlovák-magyar határtérségben. In: Tér és Társadalom. 2008/3. szám. pp. 127-149. MTA-RKK. Pécs.

Romero, Fernando (2008): Hyperborder. The contemporary U. S. – Mexico border and its future. Princeton Architectural Press. New York.

Shatz, Howard J. – López-Calva, Luis Felipe (2004): The Emerging Integration of the California-Mexico Economies. Public Policy Institute of California. USA.

Sárosi Éva (1972): A két Németország közötti kereskedelem. Konjunktúra és Piackutató Intézet. Magyar Országos Levéltár. MSZMP KB Gazdaságpolitikák Osztály 1972. június 26-i ülésének anyag.

Seger, Martin – Beluszky Pál (1993): Bruchlinie Eiserner Vorhang. Regionalentwicklung im österreichischem-ungarischen Grenzraum. Böhlau Verlag. Wien-Köln-Graz.

Sikos T. Tamás (2000): Marketingföldrajz. VÁTI. Budapest.

Sikos T. Tamás (2007): Kereskedelmi komplexumok terjedése Szlovákiában. In: Sikos T. Tamás (szerk.) (2007): A bevásárlóközpontok jelene és jövője. pp. 28-48. Selye János Egyetem Kutatóintézete. Komárno. Szlovákia.

Sikos T. Tamás – Hoffmann Istvánné (2004): A fogyasztás új katedrálisai. MTA Társadalomkutató Központ. Budapest.

Sikos T. Tamás – Kovács András (2008): Új trendek a határ menti kiskereskedelemben Délnyugat-Szlovákiában. In: Területi Statisztika. 11. (48.) évf. 6. szám. pp. 724-733. KSH. Budapest.

Sikos T. Tamás – Tiner Tibor (2002): Fejlődési térfolyamatok Komárom-Esztergom megyében. Geomarket. Budapest.

Sikos T. Tamás – Tiner Tibor (2007): Egy város – két ország Komárom – Komárno. Selye János Egyetem Kutatóintézete. Komárno. Szlovákia.

Sikos T. Tamás – Tiner Tibor (2008): Határmentiség és fejlődési térpályák. MÜTF. Tatabánya.

Sikos T. Tamás – Tiner Tibor (2009): A kelet-közép európai határ menti térségek kutatásának válogatott bibliográfiája. Selye János Egyetem – Selye János Egyetem Kutatóintézete. Komárno. Szlovákia.

Simai Mihály (2008): A világgazdaság a XXI. század forgatagában. Akadémiai Kiadó. Budapest.

Snepenger David J. – Murphy, Leann – O’Connell, Ryan – Gregg, Eric (2003): Tourists and residents use of a shopping space. In: *Annals of Tourism Research*. Vol. 30. No 3. pp. 567-580.

Stoddard, Ellwy R. (1986): Border Studies as an Emergent Field of Scientific Inquiry: Scholarly Contributions of U. S.-Mexico Borderlands Studies. In: *Journal of Borderlands Studies*. Vol. 1. No. 1. pp. 1-33.

Stoddard, Ellwy R. (1991): Frontiers, Borders and Border Segmentation: Toward a conceptual Clarification. In: *Journal of Borderlands Studies*. Vol. 6. No. 1. pp. 1-22.

Süli-Zakar István (2003): A határok és a határmentiség átértékelődése Közép-Európában. In: Süli-Zakar István (szerk.) (2003): *Határok és határmentiség az átalakuló Közép-Európában*. pp. 30-49. Debreceni Egyetem Kossuth Egyetemi Kiadó. Debrecen.

Szabó Ingrid (2006): Selye János Egyetem: egy dinamikusan fejlődő felsőoktatási központ a Felvidéken. In: *Regionális átalakulás a Kárpát-medencében*. pp. 204-214. MRTT. Pécs.

Timothy Dallen J. – Butler, Richard W. (1995): Cross-border shopping. A North American Perspective. In: *Annals of Tourism Research*. Vol. 22. No. 1. pp. 16-34.

Tiner Tibor (2005): Transport development perspectives for the Slovakian-Hungarian borderline. In: *Case Studies*. Research Institute of J. Selye University. Komárno. Slovakia.

Tjandradewi, Bernadia Irawati – Marcotullio Peter J. – Kidokoro, Tetsuo (2006): Evaluating city-to-city cooperation: a case study of the Penang and Yokohama experience. In: *Habitat International* 30. pp. 357–376

Tóth József – Trócsányi András – Wilhelm Zoltán (2002): A regionális fejlődés kezdetei és mai problémái a Kárpát-medencében. In: Pál Ágnes (2002): *Héthatáron. Tanulmányok a határ menti települések földrajzából*. pp. 453-470. JGYF Kiadó. Szeged.

Tóth Péter (2008): A települési és területi önkormányzatok kapcsolatai a magyar-szlovák határ mentén. In: *Tér és Társadalom*. 2008/3. pp. 51-80. MTA-RKK.

Turner Lindsay W. – Reisinger Yvette (2001): Shopping satisfaction for domestic tourists. In: *Journal of Retailing and Consumer Services*. Vol. 8. pp. 15-27.

Volter Edina (2007): Magyarország keleti és nyugati határ menti kistérségeinek helyzete és perspektívái a rendszerváltást követő években. ELTE TTK Társadalom- és Gazdaságföldrajzi Tanszék. Budapest.

van Houtum, Henk (1998): The development of cross-border economic relations. Dissertation Series, 40. Centre for Economic Research, Tilburg University, The Netherlands

van Houtum, Henk (2000): An Overview of European Geographical Research on Borders and Border Regions. In: *Journal of Borderlands Studies*. Vol. XV. 1.

van Houtum, Henk (2010): The lie of border. In: Doris Wastl-Walter (2010) (ed.): *Companion to border studies*. Ashgate. (under publishing)

Wang, Donggen (2004): Hong Kongers' cross-border consumption and shopping in Shenzhen: patterns and motivations. In: Journal of Retailing and Consumer Services 11. pp. 149–159

Wasserman, David (1996): The Borderlands Mall: Form and Function of an Imported Landscape. In: Journal of Borderlands Studies. Vol. XI. No. 2. pp. 69-88.

Wastl-Walter, Doris – Váradi M. Mónika – Veider, Friedrich (2002): Bordering. silence: Border Narratives from Austro-Hungarian Border. In: Meinhof, Ulrike H. (ed.) (2002): Living (with) borders: Identity discourses on East-West borders in Europe. Ashgate.

Yang, Chun (2006): The Pearl River Delta and Hong Kong: an evolving cross-boundary region under “one country, two systems”. In: Habitat International 30. pp. 61–86

Internetes források:

<http://ncbr.ruhosting.nl/>

<http://www.aborne.org>

<http://www.absborderlands.org>

http://index.hu/kulfold/2009/07/16/slota_tankjai_helyett_bevasarlokocsival_rohamoznak_a_szlovakok/ Slota tankjai helyett bevásárlókocsival rohamoznak a szlovákok (2009. július 16.)

<http://www.sefone.soton.ac.uk>

Mellékletek

1. melléklet

KÉRDŐÍV

A válaszadás önkéntes!

(Szlovák-magyar határ menti kiskereskedelem kutatás – Ph.D.-értekezéshez)

1. Üzlet neve:.....Címe:.....(város, utca, hsz.)
Ország: HU SK
2. Milyen jogi formában működik a vállalkozás?
  - 1) Egyéni vállalkozás
  - 2) Betéti társaság
  - 3) Korlátolt fel. társaság
  - 4) Részvénytársaság
  - 5) Egyéb.....
3. Mióta működik a vállalkozás ezen a helyen?
  - 1) Egy évnél rövidebb ideje
  - 2) 1-3 éve
  - 3) 4-5 éve
  - 4) 6-8 éve
  - 5) 9-10 éve
  - 6) 10 évnél régebben
4. Mi a vállalkozás fő tevékenysége?
  - 1) Élelmiszerforgalmazás
  - 2) Ruházat, cipő
  - 3) Műszaki cikkek
  - 4) Kozmetika, vegyi áru
  - 5) Egyéb tartós fogy-i cikkek
  - 6) Egyéb.....
5. Alkalmazottak száma?
  - 1) 1 fő
  - 2) 2-5 fő
  - 3) 6-10 fő
  - 4) 10 főnél több
6. Milyennek ítéli a vállalkozás piaci helyzetét?
  - 1) Gyorsan fejlődő
  - 2) Fejlődő
  - 3) Stabil
  - 4) Ingotag
  - 5) Nagyon ingotag
  - 6) Nem tudja megítélni
7. Az üzletnek egy átlagos hétköznapon.....fő vásárlója van, egy átlagos hétfélig napon .....fő vásárlója van.
8. Az üzlet vásárlónak mekkora része érkezik a határon túlról?
  - 1) 0%
  - 2) 1-5%
  - 3) 6-10%
  - 4) 11-20%
  - 5) 21-30%
  - 6) 30% felett
9. Az üzlet forgalmának mekkora része származik a határon túli vásárlóktól?
  - 1) 0%
  - 2) 1-5%
  - 3) 6-10%
  - 4) 11-20%
  - 5) 21-30%
  - 6) 30% felett
10. Az átlagos vásárlási költség (egy vásárlóra jutó költség) az üzletben:
  - 1) 1-1.000 Ft
  - 2) 1.000-5.000 Ft
  - 3) 5.000-10.000 Ft
  - 4) 10.000-20.000 Ft
  - 5) 20.000-50.000 Ft
  - 6) 50.000 Ft felett
  - 7) Nem válaszolt
11. Az Ön vállalkozása milyen szolgáltatásokat nyújt a határon túlról érkező potenciális vásárlóknak?
  - 1) Bankkártyás fizetés lehetősége
  - 2) Koronával (forinttal) történő fizetés lehetősége
  - 3) Hirdetés határon túli hirdetési újságokban
  - 4) Házhozszállítás határon túlra
  - 5) Idegen nyelv (szlovák/magyar) ismeret
  - 6) Hirdetés a határregió rádiójában (Kék Duna Rádió)
  - 7) Egyéb.....

12. Ön mely állításokkal ért egyet?
- 1) **1-Igen – 0-Nem – 9-Nem tudom:** A határon túlról érkező vásárlók kevesebbet költenek az üzletben, mint a hazaiak egy vásárlás alkalmával
  - 2) **1-Igen – 0-Nem – 9-Nem tudom:** A határon túlról érkező vásárlók visszatérő ügyfelek
  - 3) **1-Igen – 0-Nem – 9-Nem tudom:** A határon túlról érkezők konkrét, előre meghatározott vásárlási céllal érkeznek az üzletbe
  - 4) **1-Igen – 0-Nem – 9-Nem tudom:** A határon túlról érkező vásárlók ritkábban vásárolnak az üzletben, mint a hazaiak az üzletben
  - 5) **1-Igen – 0-Nem – 9-Nem tudom:** A határon túlról érkező vásárlók üzlettel (kínálattal, árakkal, szolgáltatásokkal stb.) elvárásai jelentősen különböznek a hazai vásárlók hasonló jellemzőitől
13. Ön szerint az elmúlt évek alábbi eseményei, folyamatai közül melyik, milyen mértékben befolyásolta a határ menti kiskereskedelem (határon túli bevásárlások) alakulását?

	Nagyon negatív	Semleges	Nagyon pozitív	NT								
EU csatlakozás	-5	-4	-3	-2	-1	0	1	2	3	4	5	
Forint árfolyam gyengülése	-5	-4	-3	-2	-1	0	1	2	3	4	5	
Schengeni határnyitás	-5	-4	-3	-2	-1	0	1	2	3	4	5	
Kiskereskedelmi hálózat a határ túloldal.	-5	-4	-3	-2	-1	0	1	2	3	4	5	
Termékek árszínvonalának különbsége	-5	-4	-3	-2	-1	0	1	2	3	4	5	
Jelentős határon túli munkavállalás	-5	-4	-3	-2	-1	0	1	2	3	4	5	
Munkaerő-kölcsönző cégek elterjedése	-5	-4	-3	-2	-1	0	1	2	3	4	5	
A napjainkban kialakuló pénzügyi-gazdasági válság	-5	-4	-3	-2	-1	0	1	2	3	4	5	
Az elmúlt évek magyarországi gazdaságának stagnálása (beruh. és munkahely)	-5	-4	-3	-2	-1	0	1	2	3	4	5	
Helyi gazdasági, társadalmi kapcsolatok újjászövődése	-5	-4	-3	-2	-1	0	1	2	3	4	5	
Lakossági jövedelmek változása	-5	-4	-3	-2	-1	0	1	2	3	4	5	
..... Helyi adottság	-5	-4	-3	-2	-1	0	1	2	3	4	5	

14. Az Ön üzletében ebben az évben (2008) a korábbi évhez viszonyítva hogyan alakult a határon túlról érkező vásárlók száma?

1) Jelentősen nőtt	4) Csökkent
2) Nőtt	5) Jelentősen csökkent
3) Nem változott	6) Nem tudja

15. Egyéb észrevétel, kiegészítés a kérdőívhez:

.....
Köszönjük válaszait!

2. melléklet

KÉRDŐÍV

A válaszadás önkéntes!

(Szlovák-magyar határ menti kiskereskedelem kutatás – Ph.D.-értekezéshez)

1. Határ menti/ 2. Határ közeli

Megkérdezés helye:.....(település)

Megkérdezés időpontja:.....(hónap/nap)

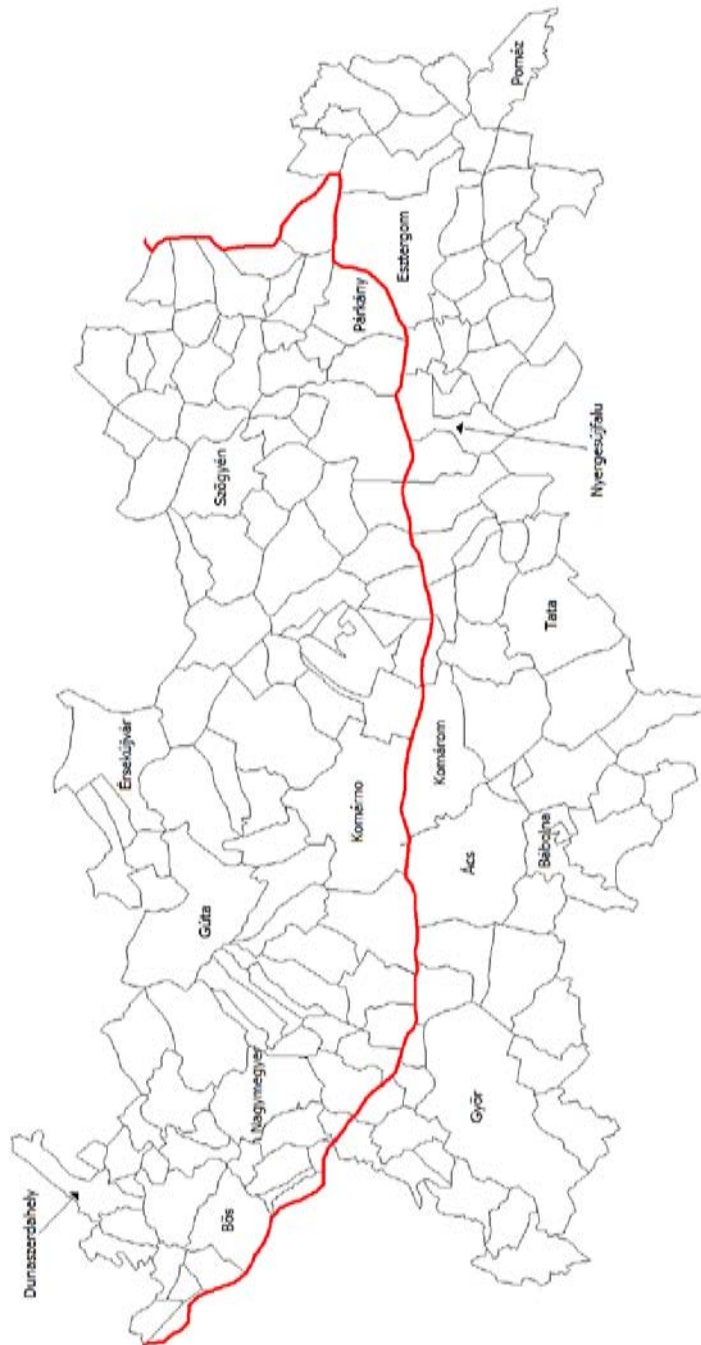
1. Nem
  - 1) Férfi
  - 2) Nő
2. Kor
  - 1) 0-20 év
  - 2) 21-30 év
  - 3) 31-40 év
  - 4) 41-50 év
  - 5) 51-60 év
  - 6) 60 év felett
3. Állampolgárság
  - 1) Magyar
  - 2) Szlovák
  - 3) Egyéb...
4. Nemzetiség
  - 1) Magyar
  - 2) Szlovák
  - 3) Egyéb...
5. Iskolai végzettség
  - 1) 8 osztálynál kevesebb
  - 2) 8 osztály
  - 3) Szakmunkásképző
  - 4) Érettségi
  - 5) Főiskolai/egyetemi diploma
  - 6) PhD/DLA
6. Foglalkozás:
  - 1) Értelmiségi
  - 2) Egyéb szellemi
  - 3) Szakmunkás
  - 4) Vállalkozó
  - 5) Diák
  - 6) Nyugdíjas
  - 7) Egyéb.....
  - 8) Nem válaszolt
7. Lakhely:.....(település)
8. Munkahely.....(település)
9. Ön általában milyen céllal (célokkal) kel át a határon? Állítsa fontossági sorrendbe! (1-legf.)
  - 1) Vásárlás.....
  - 2) Munka.....
  - 3) Rokon, barát látogatása.....
  - 4) Pihenés, kikapcsolódás.....
  - 5) Kulturális tevékenység.....
  - 6) Tanulás.....
  - 7) Egyéb.....
  - 8) Nem kapcsolja össze
10. Az **Ön** ..... **fős családja** havonta átlagosan mekkora összeget költ **összesen** különböző termékek vásárlására?
.....Ft
11. A vásárlásokra fordított **havi pénzmennyiség** mekkora részét költi el **a család** a határ túloldalán?
  - 1) 0%
  - 2) 1-5%
  - 3) 6-10%
  - 4) 11-20%
  - 5) 21-30%
  - 6) 30-50%
  - 7) 50% felett
  - 8) Nem tudja
12. **Ön** általában **egy vásárlás alkalmával** mekkora összeget költ el a határ túloldalán?
.....Ft
13. Milyen rendszerességgel jár át a határ túloldalára vásárolni?
  - 1) Majd minden nap
  - 2) Heti 1-2 alkalommal
  - 3) Havonta néhányszor
  - 4) Havonta egyszer
  - 5) Néhány havonta
  - 6) Félévente egyszer
  - 7) Évente egyszer
  - 8) Soha
14. Mely településekre jár vásárolni a határ túloldalán? (Nem csak határ menti!)
.....
15. Milyen termékcsoportokat vásárol általában a határ túloldalán?
  - 1) Élelmiszerek
  - 2) Ruha, cipő
  - 3) Műszaki cikkek
  - 4) Kozmetika, vegyi áru
  - 5) Egyéb tartós fogy.-i cikkek
  - 6) Egyéb.....

16. Milyen üzleteket keres fel általában vásárlásai során? **(Többet is jelölhet!)**
- 1) Bevásárlóközpontok (MAX)
  - 2) Hipermarketek (Kaufland)
  - 3) Szupermarketek (Billa)
  - 4) Diszkontok (Lidl)
  - 5) Szaküzletek (NAY)
  - 6) Kisboltok
  - 7) Piac
  - 8) Egyéb.....
17. Vásárláskor általában hány üzletet keres fel?
- 1) 1-3 üzlet
  - 2) 4-6 üzlet
  - 3) 7-10 üzlet
  - 4) 10 üzletnél több
18. Kivel jár vásárolni a határon túlra?
- 1) Egyedül
  - 2) Családtagok
  - 3) Barátok
  - 4) Kollégák
  - 5) Egyéb.....
19. Általában milyen jellemző időpontokban megy a határ túloldalára vásárolni?
- 1) Hétköznaponként
  - 2) Csak hétvégén
  - 3) Hétköznap és hétvégén is
  - 4) Nincs jellemző időpont, amikor időm van
20. Az alábbi időpontok közül jellemzően mikor keresi fel a határ túloldalát vásárlás céljából?
- 1) Karácsony előtt
  - 2) Húsvét előtt
  - 3) Állami ünnepnapokon
  - 4) Hosszú szabadság alatt
  - 5) Születésnap/névnapok előtt (ajándékvásárlás)
  - 6) Egyéb.....
  - 7) Nem keresem fel
21. Vásárlásai során a fizetés módja:
- 1) Saját valuta - készpénz (elfogadják a határ túloldalán)
  - 2) Idegen valuta – készpénz (bevéltom)
  - 3) Idegen valuta– a határon túl dolgozok, és abban a valutában kapom a fizetésem
  - 4) Bankkártya
  - 5) Egyéb.....
22. Általában milyen közlekedési eszközzel megy vásárolni a határ túloldalára?
- 1) Személygépkocsi
  - 2) Autóbusz
  - 3) Kerékpár
  - 4) Gyalogosan
  - 5) Egyéb.....
23. Ön az előző évekhez képest milyen gyakorisággal jár a határ túloldalára vásárolni?
- 1) Sokkal gyakrabban
  - 2) Gyakrabban
  - 3) Ugyanannyiszor
  - 4) Ritkábban
  - 5) Sokkal ritkábban
  - 6) Nem járok már át
  - 7) NT/NV
24. Önt az alábbi tényezők közül melyek befolyásolták a határon túli bevásárlásokban?

	Nagyon negatív	Semleges	Nagyon pozitív	NT								
EU csatlakozás	-5	-4	-3	-2	-1	0	1	2	3	4	5	
Forint árfolyam-gyengülése	-5	-4	-3	-2	-1	0	1	2	3	4	5	
Schengeni határnyitás	-5	-4	-3	-2	-1	0	1	2	3	4	5	
Kiskereskedelmi hálózat a határ túloldalán (színvonal, kínálat)	-5	-4	-3	-2	-1	0	1	2	3	4	5	
Termékek árszínvonalának különbsége	-5	-4	-3	-2	-1	0	1	2	3	4	5	
Határon túli munkavállalás lehetősége	-5	-4	-3	-2	-1	0	1	2	3	4	5	
A napjainkban kialakuló pénzügyi-gazdasági válság	-5	-4	-3	-2	-1	0	1	2	3	4	5	
Az elmúlt évek magyar gazdasági stagnálása (beruh. és munkahely)	-5	-4	-3	-2	-1	0	1	2	3	4	5	
Helyi gazdasági, társadalmi kapcsolatok újjászövődése	-5	-4	-3	-2	-1	0	1	2	3	4	5	
Jövedelmi viszonyaim alakulása	-5	-4	-3	-2	-1	0	1	2	3	4	5	
.....helyi adottság	-5	-4	-3	-2	-1	0	1	2	3	4	5	

25. Egyéb észrevétel, kiegészítés a kérdőívhez:

3. melléklet: A lehatárolt térség térképe

4. melléklet: A szlovákiai térségrész településlistája

Közvetlenül határ menti települések listája

Sorszám	Településnév	Magyar név	Lakónépesség, fő	Település helyzete
1	Bajtava	Bajta	401	határ menti
2	Chotín	Hetény	1448	határ menti
3	Cilizská Radvan	Csilizradvány	1218	határ menti
4	Iza	Izsa	1589	határ menti
5	Kamenica nad Hronom	Garamkövesd	1300	határ menti
6	Kamenny Most	Kőhidgyarmat	1034	határ menti
7	Klizska Nemá	Kolozsnéma	579	határ menti
8	Komárno	Komárom	37366	határ menti
9	Medvedov	Medve	583	határ menti
10	Muzla	Muzsla	1937	határ menti
11	Nána	Nána	1162	határ menti
12	Obid	Ebed	1165	határ menti
13	Stúrovo	Párkány	11708	határ menti
14	Ton	Tóny	834	határ menti
15	Trávník	Füss	703	határ menti
16	Zlatná na Ostrove	Csallóközarányos	2566	határ menti

Határhoz közeli települések listája

Sorszám	Településnév	Magyar név	Lakónépesség, fő	Település helyzete
1	Andovce	Andód	1224	határhoz közeli
2	Bajc	Bajcs	1219	határhoz közeli
3	Baka	Baka	1093	határhoz közeli
4	Balon	Balony	735	határhoz közeli
5	Bátorove Kosihy	Bátorkeszi	3514	határhoz közeli
6	Belá	Béla	443	határhoz közeli
7	Bina	Bény	1438	határhoz közeli
8	Bodza	Bogya	364	határhoz közeli
9	Bohelov	Bögellő	359	határhoz közeli
10	Brestovec	Szilás	484	határhoz közeli
11	Bruty	Bart	701	határhoz közeli
12	Búc	Búcs	1243	határhoz közeli
13	Calovec	Megyerics	1172	határhoz közeli
14	Cata	Csata	1207	határhoz közeli
15	Chlaba	Helemba	702	határhoz közeli
16	Cicov	Csicsó	1397	határhoz közeli
17	Dolny Bar	Albár	518	határhoz közeli
18	Dolny Stál	Alistál	1962	határhoz közeli
19	Dulovce	Újgyalla	1868	határhoz közeli

Sorszám	Településnév	Magyar név	Lakónépesség, fő	Település helyzete
20	Dunajská Streda	Dunaszerdahely	23519	határhoz közeli
21	Gabcikovo	Bős	5084	határhoz közeli
22	Gbelce	Köbölkút	2311	határhoz közeli
23	Holiare	Gellér	424	határhoz közeli
24	Horný Bar	Felbár	1075	határhoz közeli
25	Hronovce	Lékér	1470	határhoz közeli
26	Hurbanovo	Ógyalla	8153	határhoz közeli
27	Imeľ	Imely	2227	határhoz közeli
28	Jurová	Dercsika	442	határhoz közeli
29	Kamenicná	Keszegfalva	1793	határhoz közeli
30	Kamenín	Kéménd	1529	határhoz közeli
31	Keť	Érsekkéty	703	határhoz közeli
32	Kľúčovec	Kulsod	372	határhoz közeli
33	Kolárovo	Gúta	10823	határhoz közeli
34	Komoca	Kamocsa	922	határhoz közeli
35	Kostolné Kracany	Egyházaskarcsa	1162	határhoz közeli
36	Kráľovicove Kracany	Királyfiakarcsa	967	határhoz közeli
37	Kravany nad Dunajom	Karva	789	határhoz közeli
38	Kuralany	Kural	591	határhoz közeli
39	Kútniky	Hegyéte	932	határhoz közeli
40	Lela	Leléd	396	határhoz közeli
41	Lipové	Hodzsafalva	195	határhoz közeli
42	Lubá	Libád	458	határhoz közeli
43	Mad	Nagymad	469	határhoz közeli
44	Malá nad Hronom	Kicsind	405	határhoz közeli
45	Malé Kosihy	Ipolykiskeszzi	416	határhoz közeli
46	Marcelová	Marcelháza	3822	határhoz közeli
47	Martovce	Martos	766	határhoz közeli
48	Moca	Dunamocs	1194	határhoz közeli
49	Modrany	Modrány	1445	határhoz közeli
50	Mudronovo	Újpuszta	123	határhoz közeli
51	Narad	Nyárád	616	határhoz közeli
52	Nesvady	Naszvad	5014	határhoz közeli
53	Nová Vieska	Kisújfalu	799	határhoz közeli
54	Nové Zámky	Érsekújvár	42262	határhoz közeli
55	Okoc	Ekecs	3804	határhoz közeli
56	Okolicná na Ostrove	Ekel	1461	határhoz közeli
57	Padán	Padány	863	határhoz közeli
58	Pastovce	Ipolypásztó	561	határhoz közeli
59	Patas	Csilizpatas	805	határhoz közeli

Sorszám	Településnév	Magyar név	Lakónépesség, fő	Település helyzete
60	Patince	Pat	490	határhoz közeli
61	Pavlová	Garampáld	288	határhoz közeli
62	Pohronsky Ruskov	Oroszka	1326	határhoz közeli
63	Povoda	Pódatejed	762	határhoz közeli
64	Pribeta	Perbete	3137	határhoz közeli
65	Radvan nad Dunajom	Dunaradvány	738	határhoz közeli
66	Ruban	Für	964	határhoz közeli
67	Salka	Szalka	1075	határhoz közeli
68	Sap	Szap	540	határhoz közeli
69	Sarkan	Sárkány	350	határhoz közeli
70	Sikenicka	Kisgyarmat	629	határhoz közeli
71	Sokolce	Lakszakállas	1275	határhoz közeli
72	Srobárová	Szilasháza	514	határhoz közeli
73	Strekov	Kürt	2233	határhoz közeli
74	Svaty Peter	Komáromszentpéter	2621	határhoz közeli
75	Svodín	Szőgyén	2649	határhoz közeli
76	Topolnky	Nyárasd	3015	határhoz közeli
77	Trstená na Ostrove	Csallóköznádasd	532	határhoz közeli
78	Velké dvorniky	Nagyudvarnok	898	határhoz közeli
79	Velké Kosihy	Nagykeszi	970	határhoz közeli
80	Velké Ludince	Nagyölved	1682	határhoz közeli
81	Vel'ky Meder	Nagymegyér	9113	határhoz közeli
82	Virt	Virt	302	határhoz közeli
83	Vrakún	Nyékvárkony	2537	határhoz közeli
84	Vrbová nad Váhom	Vágfüzes	563	határhoz közeli
85	Zemianska Olca	Nemesócsa	2627	határhoz közeli
86	Zemné	Szímő	2201	határhoz közeli

5. melléklet: A magyarországi térségrész településlistája

Közvetlenül határ menti települések listája

Sorszám	Településnév	Lakónépesség, fő	Település helyzete
1	Ács	7196	határ menti
2	Almásfüzitő	2417	határ menti
3	Csém	465	határ menti
4	Esztergom	29452	határ menti
5	Győrzámoly	1561	határ menti
6	Kisbajcs	753	határ menti
7	Komárom	19616	határ menti
8	Nagybajcs	888	határ menti
9	Pilismarót	1950	határ menti
10	Vámoszabadi	1067	határ menti
11	Vének	163	határ menti

Határhoz közeli települések listája

Sorszám	Településnév	Lakónépesség, fő	Település helyzete
1	Annavölgy	995	határhoz közeli
2	Bábolna	3933	határhoz közeli
3	Baj	2803	határhoz közeli
4	Bajna	2036	határhoz közeli
5	Bajót	1518	határhoz közeli
6	Bana	1733	határhoz közeli
7	Böny	2222	határhoz közeli
8	Csép	364	határhoz közeli
9	Csolnok	3406	határhoz közeli
10	Dág	991	határhoz közeli
11	Dorog	12609	határhoz közeli
12	Dömös	1101	határhoz közeli
13	Dunaalmás	1516	határhoz közeli
14	Dunaszentmiklós	411	határhoz közeli
15	Ete	600	határhoz közeli
16	Gönyű	2929	határhoz közeli
17	Győrújbarát	4409	határhoz közeli
18	Győrújfalu	1097	határhoz közeli
19	Győr	129412	határhoz közeli
20	Győrújbarát	5810	határhoz közeli
21	Ikrény	1805	határhoz közeli
22	Keszthely	2556	határhoz közeli

Sorszám	Településnév	Lakónépesség, fő	Település helyzete
23	Kisigmánd	526	határhoz közeli
24	Kocs	2651	határhoz közeli
25	Lábatlan	5397	határhoz közeli
26	Leányvár	1671	határhoz közeli
27	Mocsa	2274	határhoz közeli
28	Mogyorósbánya	882	határhoz közeli
29	Nagyigmánd	3186	határhoz közeli
30	nagymaros	4469	határhoz közeli
31	Nagysáp	1510	határhoz közeli
32	Nagyszentjános	1865	határhoz közeli
33	Naszály	2239	határhoz közeli
34	Neszmély	1444	határhoz közeli
35	Nyergesújfalu	7752	határhoz közeli
36	Pér	2382	határhoz közeli
37	Piliscsaba	6425	határhoz közeli
38	Piliscsév	2314	határhoz közeli
39	Pilisjászfalu	993	határhoz közeli
40	Pilisszántó	2120	határhoz közeli
41	Pilisszentkereszt	2170	határhoz közeli
42	Pilisszentlászló	1091	határhoz közeli
43	Pomáz	16400	határhoz közeli
44	Rábapatona	2468	határhoz közeli
45	Sárisáp	2918	határhoz közeli
46	Süttő	2034	határhoz közeli
47	Szákszend	1539	határhoz közeli
48	Szob	2971	határhoz közeli
49	Szomód	2003	határhoz közeli
50	Tardos	1032	határhoz közeli
51	Tárkány	1593	határhoz közeli
52	Tát	5508	határhoz közeli
53	Tata	24598	határhoz közeli
54	Tokod	4344	határhoz közeli
55	Tokodaltáró	3071	határhoz közeli
56	Töltéstava	2168	határhoz közeli
57	Visegrád	1718	határhoz közeli
58	Zebegegy	1200	határhoz közeli

6. melléklet: A határ menti kiskereskedelem néhány „pillanatfelvétele” 2009 április-májusában

Potenciális vásárlók a komáromi hídon...

A komáromi Tesco parkoló, a gépjárművek fele szlovákiai rendszámot visel.

Szlovák márkatermékek a komáromi Tesco-ban... éljen az egységes piac

Ár összehasonlító tábla az észak-komáromi Hypernovában

Hypernova lacnejšia ako v Tesco				
Tovar	cena Tesco v Ft	cena Tesco v €	cena Hypernova v €	Hypernova lacnejšia o
1. Kivi kábel...	219 Ft	0,73 €	0,69 €	-5%
2. Miska kábel...	95 Ft	0,32 €	0,30 €	-5%
3. Miska kábel...	95 Ft	0,32 €	0,30 €	-5%
4. Miska kábel...	95 Ft	0,32 €	0,30 €	-5%
5. Új szék...	366 Ft	1,22 €	1,14 €	-7%
6. Miska...	24 Ft	0,08 €	0,08 €	-5%
7. Kábel...	719 Ft	2,40 €	2,28 €	-5%
8. B. glib...	849 Ft	2,83 €	2,69 €	-5%
9. B. kábel...	999 Ft	3,33 €	2,59 €	-22%
10. B. kábel...	1059 Ft	3,53 €	2,79 €	-21%
11. Miska 1,8%	169 Ft	0,56 €	0,33 €	-36%
12. Miska...	1299 Ft	4,33 €	4,12 €	-5%
13. Vajčka...	279 Ft	0,93 €	0,88 €	-5%
14. B. kábel...	399 Ft	1,33 €	1,26 €	-5%
15. Paradajka...	539 Ft	1,80 €	1,71 €	-5%
16. Jablka...	299 Ft	1,00 €	0,49 €	-51%
17. Zemiaky...	149 Ft	0,50 €	0,47 €	-5%
18. Mandarín...	449 Ft	1,50 €	1,42 €	-5%
19. Pomar. söt...	249 Ft	0,83 €	0,59 €	-29%
20. Jabl. dión II.	169 Ft	0,56 €	0,52 €	-8%
Pom. kábel II.	235 Ft	0,78 €	0,70 €	-11%

Működő üvegek tesztelésére Tesco Komáromi bolt uskutóchny dňa 18.3.2009
Na prepočet mien bol použitý kurz ECB zo dňa 18.3.2009 1€ = 299,68 HUF

Fotók: Dócs Annamária, Kovács Gábor, Kovács András